Bilim ve Ütopya

Ekim 1994 Sayı: 4 Aylık bilim, kültür ve politika dergisi 30.000 TL

İNSAN TANRIYI NASIL YARATTI?

Alâeddin Şenel
Dinsel düşünüşün serüveni: Sihir ve büyü dönemi. Hayvan simgeleri. Venüsler. Totemden ricada bulunma. Sihirsel düşünüşten dinsel düşünüşe geçiş. Toprak ana düşüncesi. Anasoy çizgisinden ataerkilliğe. Rastlantısallıktan erekselliğe. Çoban-çiftçi etkileşimi, tabakalaşma ve devlet. Tanrı fikrinin ve din ideolojisinin ortaya çıkışı. Efendi-köle, tanrı-kul benzerliği. Çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa. Kilisenin devletleşmesi. Burjuvazi ve din.

Haluk Hepkon
Kuran'ın Allah'ı insan gibi: Allah'ın yüzü, gözü, sözü, eli, avucu... Allah, intikam alıyor, kızıyor, yemin ediyor...

Yazılarıyla

Asaf Güven Aksel, Şafak Alpay, Kaan Aslan, Erdem Aydın, Nihal Bilgili, Yücel Çağlar, Şenel Ergin, Ahmet İnam, Osman Bilge Kuruca, Arif Künar, Eren Omay, Yaman Örs, Seyhan Şahin, Adam Şenel, Günseli Tamkoç, Sadık Usta, Cemal Yıldırım

İÇİNDEKİLER

■ **KAPAK** 4
İNSAN TANRIYI NASIL YARATTI?

● **Doç. Dr. Alâeddin Şenel**
Dinsel düşünüşün serüveni: Sihir ve büyü dönemi. Sihirsel düşünüşten dinsel düşünüşe. Toprak ana düşüncesi. Anasoy çizgisinden ataerkilliğe. Çoban-çiftçi etkileşimi, tabakalaşma ve devlet. Tanrı fikrinin ve din ideolojisinin ortaya çıkışı. Efendi-köle, tanrı-kul benzerliği. Çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa. Burjuvazi ve din.

● **Haluk Hepkon**
Kuran'ın Allah'ı insan gibi

■ **Prof. Dr. Cemal Yıldırım**: Bilimin neresindeyiz? 10
■ **Prof. Dr. Ahmet İnam**: Anarşistler hödük müdür? 11
■ **Prof. Dr. Eren Omay**: Bilim tarihi / Elealı Parmenides: Metafiziğin çıkış noktası. 12
■ **Prof. Dr. Şafak Alpay**: Matematiğin prensi Gauss. 15
■ **Dr. Nihal Bilgili**: Güney'in yoksulluğunun nedeni "aşırı" üreme mi? 16
■ **Adam Şenel** Düşünsel sağlık. 18
■ **Asaf Güven Aksel** Hoşça kalın Sir Popper. 19
■ **Sadık Usta** Ütopyalar / Robert Owen ve New Harmony Komünü. 20
■ **Dr. Erdem Aydın** "Utopia" ülkesinde sağlık kavram ve hizmetleri. 22
■ **Prof. Dr. Yaman Örs** Neden öldürüyorlar? Niçin öldürüyorlar? 23
■ **Günseli Tamkoç** Derin ekoloji: Doğayla uyum içinde yaşamak. 24
■ **Arif Künar** Derin Ekoloji: Yeni bir paradigma dönüşümü. 25
■ **Seyhan Şahin** Bilgiye ulaşmada kadın bakış açısı. 26
■ **Prof. Dr. Şenel Ergin** Kadının utopyasızlığı üzerine-2. 28
■ **Osman Bilge Kuruca** Asimov'un "Robotlar"ı ve kapitalist ütopyanın sınırlılığı. 29
■ **Kaan Aslan** Dünya Satranç Şampiyonu, yakında bir bilgisayar olacak! 30
■ **Ödüllü sözcük ve matematik bulmacaları** 31
■ **Doç. Dr. Yücel Çağlar** Bitkiler / Aristokrat bir ağaç türü: Göknar. 32

DUYURULAR

Üniversite Kurultayı

Gazi Üniversitesi Öğretim Üyeleri Derneği, İzmir Üniversiteleri Öğretim Elemanları Derneği, ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği, Öğretim Elemanları Sendikası, Öğretim Üyeleri Derneği ve Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği tarafından ortaklaşa düzenlenen Üniversite Kurultayı, 8-9 Ekim tarihleri arasında Ankara'da ODTÜ Mimarlık Amfisi'nde gerçekleştirilecek.

Kurultay'da günde üçerden altı oturum var: 1) Prof. Dr. **Halis Dörtlemez**, "Bilimsel Etik" (Oturum Bşk.: Prof. Dr. **Haluk Günuğur**) 2) Prof. Dr. **Sina Akşin**, "Yüksek Öğrenimde Farklılaşma" (Oturum Bşk.: Prof. Dr. **Korkut Boratav**) 3) Prof. Dr. **Ahmet İnam**, "Üniversitelerde Bilimsel Etkinliğin Örgütlenmesi" (Oturum Bşk.: Prof. Dr. **Şafak Alpay**) 4) Yrd. Doç. Dr. **Melek Göregenli**, "Öğretim Elemanlarının Örgütlenme Sorunları" (Oturum Bşk.: Prof. Dr. **Mustafa Kaymaklı**) 5) Prof. Dr. **Ülkü Azrak**, "Üniversitelerin Yasal Sorunları" (Oturum Bşk.: Prof. Dr. **Ayhan Alkış**) 6) Prof. Dr. **Mustafa Altıntaş**, "Yüksek Öğrenimde Ekonomik Yük Sorunu" (Oturum Bşk.: Prof. Dr. **Yakup Kepenek**).

İkinci günün sonunda öğrenci bildirilerinin sunuşları var. Ayrıca her oturumda sunuş bildirisinden sonra isteyen katılımcılar serbest bildiriler sunabilecekler. Katılım ücreti 100 bin TL. Bilgi için ODTÜ Öğrenim Elemanları Derneği'ne (Tel/Fax: 312-210 13 46) başvurulabilir.

1. Tıp Etiği-Tıp Deontolojisi Sempozyumu

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı ile Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı tarafından düzenlenen 1. Tıp Etiği-Tıp Deontolojisi Sempozyumu, 20-21 Ekim tarihleri arasında İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde gerçekleştirilecek. Sempozyumun Onursal Başkanlığını Prof. Dr. **Emine Atabek** yapıyor. Düzenleme Kurulu ise, Prof. Dr. **Nil Sarı**, Prof. Dr. **Yaman Örs**, Doç. Dr. **Berna Arda** ve Yrd. Doç. Dr. **Zuhal Özaydın**'dan oluşuyor. Sempozyumda, "Tıp Etiği ve Tıp Deontolojisi Eğitimi", "Klinik Uygulamalarda Etik Sorunlar", "Klinik Araştırmalarda Etik Sorunlar", "Etik Kurullar" ve "Hekim Sorumluluğu" başlıkları altında 5 oturum gerçekleşecek. İkinci gün son oturum ise Sempozyumun değerlendirilmesine ayrılmış. Oturumlar, fakültenin Yeni Profesörler Kurul Salonu'nda yapılacak.

2. Nükleer Karşıtı Hafta ve Kongre

Birincisi Ekim 1993'te nükleer karşıtı grup ve bireylerin oluşturduğu Nükleer Karşıtı Platform tarafından Ankara'da gerçekleştirilen Nükleer Karşıtı Hafta ve Kongre'nin ikincisi 3-9 Ekim tarihlerinde İstanbul'da düzenleniyor. Yapılan ön programa göre, 3 Ekim'de basın toplantısıyla başlayacak etkinlikler, 5 Ekim'de İÜ Fen Fakültesi'nde yapılacak "Nükleer Elektrik Santralleri ve Türkiye Açısından Önemi" başlıklı nükleer yanlısı toplantıya muhalif bir grup olarak katılarak sürdürülecek. 6-7 Ekim'de sokak etkinlikleri ve konserler, 8 Ekim Cumartesi günü ise 2. Nükleer Karşıt Kongre düzenlenecek. Platform'un ilk çağrı metninde, "Hepimizin ortak amacı, insanların yaşamlarıyla oynama hakkının hiç kimsede olmadığını göstermek, teknoloji tüccarlarının sömürüsüne engel olmaktır" deniliyor.

Etkinlikler ve Kongre katılmak isteyen herkese açık. İletişim için **Gül Yeşil**'e (Tel: 293 67 91-99) başvurulabilir.

C ve Sistem Programcıları Derneği Ekim Ayı Seminer Programı

Derneğin her hafta Cumartesi günleri saat 14.00'de düzenlenen seminerlerine Ekim ayı için şu konularla devam ediliyor: 1 Ekim, **Cemal Gülas**: "Atlas Dia Gösterisi"; 8 Ekim, **Arzu Baloğlu**: "MRP Üretim Yönetimi"; 15 Ekim, **Gökçen Karan**: "Veri Tabanları ve Gelişimi"; 22 Ekim, **Mustafa Arslantunalı**: "Yapay Zeka"; 29 Ekim, **Haluk Binici**: "Spread Sheet".

C ve Sistem Programcıları Derneği'nin adresi şöyle: 2. Taşocağı Cad. Oğuz Sok. No: 5/2, Kat: 4 Mecidiyeköy-İstanbul. Tel: 288 36 31 ve 288 35 20. Seminerler dernek üyeleri için ücretsiz.

Bilim ve Ütopya

Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti. adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu,
Yayın Yön. Yard.: Nejat Akfırat
Sorumlu Müdür: Metin Aktaş
Satış Pazarlama: Saim Güney
Yönetim Yeri: Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı K.5 Mecidiyeköy / İstanbul
Tel: (0212) 288 44 89
Fax: (0212) 288 48 05
Reklam Tel: (0212) 288 44 89
Ankara Temsilcisi: M. Serhat Özyar
Tel: (0312) 232 24 80 (3 Hat)
Fax: (0312) 232 24 79
Ankara Ekibi: Çağatay Keskinok, Zübeyde Pekin
İzmir Temsilcisi: Y. Savaş Emek
Tel: (0232) 463 90 54 - 422 52 40
Avrupa Temsilcisi: Attila Çorum
Tel: (049) 711 62 71 28
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: Birleşik Basın Dağıtım

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 150.000 TL. 1 Yıllık: 300.000 TL.
Yurtdışı Yıllık: 60 DM.
Abone olmak isteyenler, abone tutarını aşağıdaki hesap numaralarına yatırarak, yatırdıklarına dair belgeyi merkezimize postalayabilir veya fakslayabilirler.

Ender Helvacıoğlu:
Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi, Hesap No: 1071 343539.
DM Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536.
Attila Çorum: BLZ-60050101 Hesap No: 38 60 292 Landesgirokasse/Stuttgart.

Ekim Devrimi'nin 77. yıldönümü

20. yüzyıla damgasını vuran 1917 Ekim Devrimi 77 yaşında. Dünyamızın 1917 öncesine benzer koşullara girdiği, insanlığın milliyet ve din savaşlarının girdabına yeniden sokulduğu günümüzde, emperyalizme ve kapitalizme karşı bu büyük proletarya hareketini anımsamanın özel bir önemi var.

Her zorluğa karşın, yine de fizik!

Saygıdeğer profesörüm Sinan Bilikmen, Bilim ve Ütopya'nın yeni -ve devamlı- bir okuyucusu olarak, sizden "holografi ve günlük hayata indirgenmesi" üzerine yazmanızı rica ediyorum. Gerçi daha önce Bilim Teknik dergisi holografi üzerine dört bölümlük bir yazı yayımladı, ama tatmin olmadığım fikrindeyim. Dalga girişimleri ile algılama, evrenin holografik yapısı ve insanlar arası iletişimde dalgalar ilgimi çeken konular olmuştu. Bir de sizin kaleminizden bunları okumak, beni mutlu edecektir.

Lise-3'e yeni başlayan bir öğrenciyim. Bu yaz tatiline kadar üniversitede tek düşündüğüm bölüm ODTÜ Fizik'ti. Ama, iş ciddiye binince, çevremin de baskı ve önerileriyle tekrar düşünmek zorundayım. "ODTÜ Fiziğe gidip delirecek misin?", "Bitirince iş bulamazsın", "Fizik karın doyurmaz", "Fizik ne? Çok sıkıcı bir ders. Fiziği bitirsen ne olur zaten?" bana sık sık yinelenen sözler. Hepsinin yanlış düşündüğünü elbette biliyorum, ama çok sevdiğim matematik öğretmeni olan bir amcamın şu sözleri beni düşündürdü: "Aç ayı (?) oynamaz". Sonuçta sıradan bir lise öğretmeni olmayı ben de istemem. Benim ütopyam, bir gözlemevine girebilmek. Fizik bölümünü her zorluğa karşın istiyorum. İşin sonunda evrenin özüne bir adım daha yaklaşmak olduğunu düşünüyorum. Ama işte aynı sorun, kapitalist düzen.

Yıldızları seviyorum, belki de herşeyden daha çok. Bir de fena sayılmayacak bir teleskopum var. Her baktığımda sıradan bir karınca olduğumu hissettiren bir teleskop.

Mektubuma son verirken, şelaledeki iki köpük parçası örneğinde olduğu gibi, gelecekte sizinle tanışmayı, hatta çalışmayı ümit ediyorum.

Güneş Karakurt / Gaziantep

Seçkinci olmayın

Derginin birinci sayısını okudum, beğendim. İleride daha güzel yazılar çıkacağına da inanıyorum. Fakat bazı uyarılarım var: İşçi, köylü, memur gibi dar gelirli insanlara sesleniyorsunuz. Söylemek istediğiniz çok şey var. Bana kalırsa, bir şeyi unutuyorsunuz. Çalışan insanların zamanının ve parasının azlığını. Söyleyeceklerinizi daha öz, daha açık ve anlaşılır söyleyebilirsiniz. Bunu başaracağınıza inanıyorum. Daha az sözle daha çok şeyleri anlatabildiğinizin defalarca tanığı oldum.

Bilimle ilgili yazıları, hangi siyasi anlayışın etkisinde olursa olsun her çalışanın okumaya ihtiyacı var. Seçkinci olma ve seçkinlere seslenme anlayışından ayrılmak, toplumun çoğunluğuna seslenmek zorundayız. Değişikliği seçkinler değil, uyanmış, örgütlenmiş insanlar gerçekleştirecek. Yayınlarımız bu insanlara seslenemiyorsa ne anlamı var. Derginizde yazan insanların çoğunluğa seslenebilecek olgunlukta olduğunu yazılarından anlıyorum. Ama Bilim ve Ütopya'daki şekliyle çalışanlara ulaşamazsınız. Bu gerçeği kabullenmenizi, araştırıp tartışmanızı diliyorum.

Kâr Hırsı Nehir Bırakmadı, Yeraltı Sularımız da Zehirlendi, İstanbul'un Su kaynakları Tehdit Altında, Göller Bölgesi Kaderiyle Başbaşa, Sağlıkta Serbest Piyasacı Tezler ve Gerçekler yazılarını beğendim.Yazarlarının eline ve diline sağlık. 1930'lardan Günümüze Alfabelerde Cinsiyetçilik, Büyükannelerimiz de Vardı yazılarını konuya yeni bir bakış açısı getirmesi yönünden beğendim. Yazarlarını kutlar, yazılarının devamını dilerim. Bitkiler ve Yaşam da ilgimi çekti.

Arif Aras / İZMİR

Parantez

Daha tartışmacı bir dergi

Ender HELVACIOĞLU

Bilim ve Ütopya'nın ilk sayısında yayımladığımız sunuş yazısında, dergimizin bilimsel-teknolojik gelişmeleri sadece yansıtan değil, daha çok sorgulayan, insanlığa ne getirip ne götürdüğünü irdeleyen bir yayın çizgisi izleyeceğini belirtmiştik. İlk dört sayımızda bu noktada adımlar attığımızı sanıyoruz. Sorgulayıcılığın tamamlayıcısı, tartışmacı.ve değişik fikirlerin çatıştığı bir yayın organı olmaktır. Bu açıdan henüz zayıf olduğumuzu kabul etmeliyiz.

Bilim ve Ütopya çok sesli bir dergidir. Dergimizde değişik bakış açılarına sahip yazarlar makale yazmaktadırlar. Yine sunuş yazımızda çizmeye çalıştığımız genel bir çerçevemiz vardır, ama bu çerçeve geniştir. Gerek toplum bilimlerinde (felsefe, sosyoloji, tarih, siyasal felsefe, ekoloji vb.), gerekse doğa bilimlerinde farklı anlayışlar ve bakış açıları dergimize yansımaktadır. Bu noktada bir kısırlığımız yok, hatta oldukça zengin olduğumuz söylenebilir.

Fazla yol alamadığımız nokta, bu farklı fikirlerin tartıştığı bir ortamı henüz yaratamamamızdır. Daha genç olduğumuz, okurların yazarlara, yazarların diğer yazarlara yeni yeni ısındıkları, birbirlerini anlamaya çalıştıkları söylenebilir. Doğrudur. Fakat biz tartışmacılık özelliğine büyük önem veriyoruz, düşünsel gelişmenin motoru olarak görüyoruz. Bu nedenle, fikir tartışmasını -deyim yerindeyse- "kışkırtıcı" bir sunuş yazmayı uygun gördük.

Yazarlarımızın çoğu kendi alanlarının uzmanları olan, belli bir ekol sahibi kişilerdir. Ayrıca aynı alanda yazan çok sayıda yazarımız vardır. Örneğin felsefe, tarih, sosyoloji, siyasal felsefe, bilim politikası, ekoloji, kadın, hatta arkeoloji, astronomi ve fizik alanları. Değişik fikirlere sahiptirler, birbirlerine anlayışlar düzeyinde yakın veya uzaktırlar. Daha önemlisi, eminiz, okurlarımızın yazarlarla tartışmak istediği çok konu vardır. En az yazarlarımız kadar düzeyli bir okur kitlesine sahibiz. Yazarlar ve okuyanlar biçimindeki bir ayrımı ortadan kaldırma hedefinde epey yol aldırtabilecek bir düzeydir bu.

O halde tartışalım. Birbirimizin fikirlerini ele alalım, sorgulayalım ve eleştirelim. Dergi sayfalarından ülkenin düşün ve bilim yaşamına yaptığımız müdahaleleri, dergi bünyesinde, birbirimize karşı da sürdürelim. Bunlar ille de geniş makaleler biçiminde olmayabilir. Dergiyi okuduğumuz zaman, hemen her yazıda katılmadığımız fikirler, tezler olmaktadır (yazının geneline katılsak bile). Bunları kısa notlar halinde dergi merkezine iletebiliriz. Okurlardan ve yazarlardan gelecek bu kısa notlar için bir bölüm açmayı bile düşünebiliriz. Forum sayfamızı genişletebiliriz. Bilim ve Ütopya'yı canlı ve düzeyli (tabii birbirini kırmayan) bir fikir tartışması platformu haline getirelim. Okurlarımıza ve yazarlarımıza çağrımız budur.

★ ★ ★

Bilim ve Ütopya, okurlarından olumlu eleştiriler alıyor, beğeniliyor. Bir nokta hariç: Derginin teknik düzeyi. Dostlarımız; böyle bir içeriği daha kaliteli bir biçimle yansıtmak gerekir, diyorlar. Haklıdırlar. Emin olun bunun acısını, dergiyi çıkarmakla görevlendirdiğiniz kişiler olarak, en fazla biz çekiyoruz.

Bu biçimle çıkmamızın nedeni, küçük başlayıp adım adım büyüme çizgisini benimsememizdir. Bilim ve Ütopya'yı çıkarırken çok düşündük. En azından kuşe kapakla ve daha kaliteli bir kâğıt kullanarak yayın yaşamına başlamayı istedik. Fakat yaptığımız tartışmalar sonucu, şimdilik böyle başlamayı (zaten abone kampanyası ile oluşturduğumuz ilk birikimimiz ötesine izin vermiyordu), derginin ulaşacağı satış grafiğini ve "tutup tutmayacağını" en azından altı ay izlememiz gerektiğini, daha kaliteli bir biçimi kaldıracak düzeye oturup oturmayacağını görmemiz gerektiğini karara bağladık. İlk üç sayımızı hep birlikte izledik. Bilim ve Ütopya'nın bir sürekli okur kitlesi yarattığını gördük. Satışımız, bayi ve elden satış toplamı olarak 4500 civarındadır ve bu satış şu haliyle dergiyi döndürecek bir düzeydir. Bu kadar az bir tanıtımla böylesi bir satışı tutturabilen yeni çıkmış bir dergi azdır.

Bu noktada önümüze iki hedef koyuyoruz. Birincisi: Özellikle bir bilim dergisi açısından ölü sezon olarak değerlendirilebilecek yaz ayları sona ermiştir. Yeni sezon başlamaktadır. Dergimizin en büyük sorunu tanıtımdır. Abone sayısını (600'e ulaştı) artırmanın yolu da tanıtımdan geçmektedir. Yeni bir tanıtım kampanyası hedefliyoruz. Dergi yönetimi olarak bu konuda adımlar atacağız. Ayrıca özellikle yurtdışında abone sayımızı artırmak için özel tedbirler düşünüyoruz. Öte yandan tüm okurlarımızdan ve özellikle yazarlarımızdan kendi çevrelerinde Bilim ve Ütopya'yı tanıtmalarını, okutmalarını rica ediyoruz. Birkaç ay içinde gerek satışta gerekse abone sayısında yapacağımız artışla, derginin biçimini düzeltmek için gerekli olan birikimi elde edebileceğimize inanıyoruz.

İkinci hedefimiz de yeni yılda teknik bakımdan daha güzel bir biçimde çıkmaktır. Yine çok büyük hedefler koymayacağız. Bazı dostlarımız bize Bilim ve Teknik dergisini örnek gösteriyorlar. Fakat unutmayalım ki, Bilim ve Teknik TÜBİTAK tarafından çıkarılıyor, tüm okullara ve askeri kurumlara devlet tarafından tavsiye ediliyor, en önemlisi de neredeyse 30 yıllık bir dergidir. 30 yıl beklememize gerek yok, ama adım adım gitme taraftarıyız. Yıl başında kapaklı ve kâğıt kalitesi düzelmiş bir Bilim ve Ütopya şu anki hedefimizdir ve gerçekçidir.

Bilim ve Ütopya toplumdaki bir ihtiyacı karşılıyor. Dergimiz tutmuştur ve önü açıktır. Her zamanki gibi elbirliğiyle, gerek içerik gerekse teknik bakımdan daha güzel bir Bilim ve Ütopya yaratacağımıza eminiz.

Bu sayımızda satranç ve ödüllü bulmaca köşelerine başlıyoruz. Umarız ilginizi çekecektir.

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

BİLİM VE ÜTOPYA
Ekim 1994

Dinsel düşünüşün serüveni

Alâeddin ŞENEL(•)

Eski Yunan tiyatrosunda, gerektiğinde tanrıları (aktörleri) gökten yere (sahneye) indiren, "makine" denen bir araç vardı. Günümüz insanının tanrı kavramı, böyle gökten, son biçimiyle yere inmiş değildir. İnsanın doğayla, toplumla ve düşüncelerle ilişkilerinin ürünüdür.

MADDİ VE TİNSEL ARAÇLAR

Araçlarımızı, maddi araçlar ve tinsel araçlar olarak iki kategoriye ayırabiliriz. Makineler, maddi araçların insanlık tarihi boyunca geliştirilmelerinin ürünü olarak görünürler. İdeolojiler ise tinsel araçların tarihsel gelişmelerinin bir ürünü. Tektanrı kavramı, dinsel ideolojinin zamanla geliştirilmiş başyapıtı olarak görünmektedir.

İLK TİNSEL ARAÇ

İlk insanın bir taş parçasını yontmasını düşünün. Vuruşları gelişi güzel değildir. Biçimini kafasında canlandırdığı bir hedefe yöneliktir. Buna dayanarak, ilk maddi aracın elbaltası, ilk tinsel aracın, onun insanın kafasındaki "imgesi" olduğunu söyleyebiliriz. İmge zamanla sözlü, çizili, yazılı "simge"ye dönüştürülmüştür. Maddi araçlar geliştirildikçe, onların simgeleri olan tinsel araçlar da gelişmiştir. Ayrıca tinsel araçlar kendi aralarında etkileşerek de gelişmişlerdir.

NESNEYLE SİMGESİNİ KARIŞTIRMA

Nesneyle simgesinin ayırdedilebilmesi, olguları, onları görmeden, yaşamadan düşünebilmeye yaramıştır. Bu yararına karşılık, simgeyi simgelediği nesneyle karıştırmak gibi bir riski de getirmiştir. İlkel düşünüşün sıkça düştüğü bu yanılgı, simgeyi etkileyerek simgelediği nesneyi de etkileyebileceğimiz sanısını yaratmıştır. Tüm bir sihir kültürü bu yanılgı üzerine türetilmiştir: Düşmanı simgeleyen bezbebeğe diken batırınca, düşmanın öleceğini "ummak".

SİMGEYE BAĞIMSIZ VARLIK TANIMA

Nesne ile simgenin karıştırılmasının bir başka biçimi, simgenin nesnesinden bağımsız bir "varlığının" bulunduğu yanılgısıdır. Bu konuda **Maurice Cornforth**'un (Bilgi Teorisi adlı yapıtında) verdiği örnek aydınlatıcıdır: İlkel insan düşünde biryerlerde dolaştığını görür. Sabahleyin uyandığında kendini kulübesinde bulur. Bunu "ruh"unun içinden çıkıp, geceleyin dolaşıp, sabahleyin yeniden bedenine girmesiyle açıklayacaktır. Düşündeki imgeye (ya da simgeye) bağımsız bir varlık tanımaktır bu.

Nesneleri adlandırmasını öğrenen insan, yaşam, ölüm, sevgi, nefret vb. yinelenen ilişkileri adlandırmanın yararlarını kavradı. Artık simge yerine "kavram" sözcüğünü kullanmamız gereken bu noktada, söz konusu kavramların da ilişkilerden bağımsız varlıklarının bulunabileceğini düşünmüş görünür.

İLİŞKİLERİ YARATAN GÜÇLER

İnsanları (özneleri) ve nesneleri birbirleriyle ilişkilere sokan birtakım itici "güç"lerin bulunduğunu düşünmüş görünür ilkel insan. Bunların da nesnelerden ve insanlardan bağımsız varlıklar olabileceği sonucuna varmış görünür. Onun gözünde nesneler "durağan" idi. Onları harekete geçiren, yaşatan, öldüren "güçler" vardı. Zaman zaman nesnelerin, insanların içine giren. Zaman zaman çıkıp ortalıklarda dolaşan güçler.

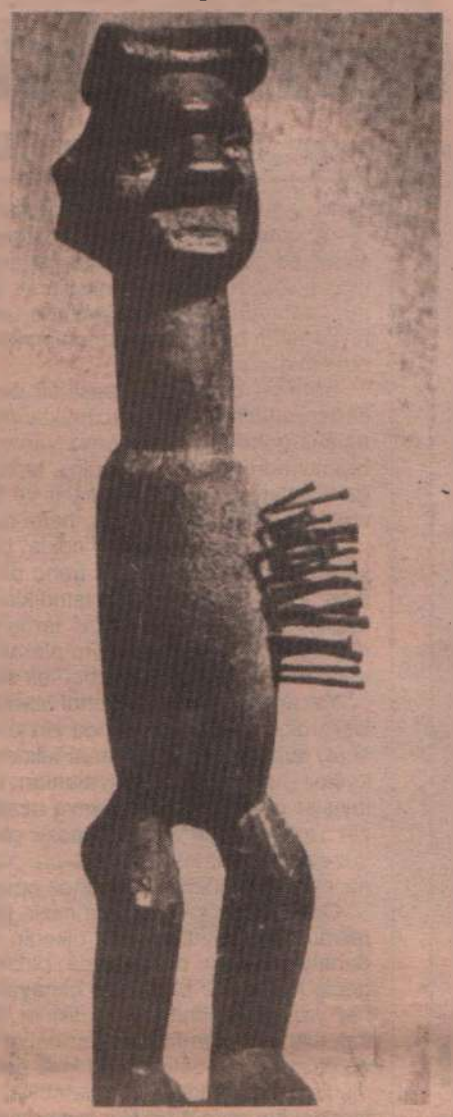

Nesne ile simgesini karıştırma: Düşmanı simgeleyen bez bebeğe diken batırınca düşmanın öleceğini ummak

Antropolojide bu güce, çağdaş ilkel bir topluluğun dilinden alınan sözcükle "mana" dendiğini görüyoruz. Bu gücün hışmına uğramamak için konan yasaklara da genel olarak "tabu" dendiğini biliyoruz. Üretim öncesi (avcı ve toplayıcı) ekonomide kalakalmış çağımız ilkel topluluklarından analojiyle tarihteki ilkel topluluklar için çıkarsamalarda bulunabiliriz. Onların da doğanın her yerinin bu güçlerle dolu olduğunu düşündüklerini söyleyebiliriz.

Buradan tutturarak, tinsel araçların tektanrı düşüncesine ulaşılana dek geliştirilmesini izlemeye çalışalım. İlkel komünal toplumun, içinde hiçbir insanın ötekiler üzerinde egemenlik kuracak denli sivrilmesine izin vermeyen eşitlikçi bir yapısı vardı. Bu yapının biçimlendirdiği ilkel düşünüşte, söz konusu güçlerin doğanın herhangi bir varlığında odaklaştığı tasarlanamazdı. Güçlerin, doğanın her yerine dağılmış olduğu sanılmış olmalı. Doğanın her nesnesinin her canlısının içinde bulunabileceği düşünülmüş olsa gerek.

DİN DEĞİL SİHİR

Böyle güçlerin varlığına inanca "din", bu güçlere "tanrı" diyemeyiz. Sihir ile din arasında önemli bir ayrım var. Sihirsel düşünüşte insanın (sihircinin) doğa güçlerine boyun eğip, onlara yalvar yakar olduğunu görmeyiz. Tersine, doğa güçlerinin simgeleriyle oynayarak onları istediğini yapmaya zorladığını görürüz. Örneğin onların sihirli adını, onları biktırana dek yinelemesine tanık oluruz. Sınıflı toplumda insan öteki sınıftan insanlara boyun eğmeyi, onlara yalvarıp yakarmayı öğrenecektir. Bu alışkanlıkla doğa güçleri karşısında da aynı tutumu takınacaktır. Dinden ve tanrı kavramından işte ancak o zaman söz edebiliriz.

İlkel avcı ve toplayıcı topluluklardan günümüze kalan bir başka tinsel araç türü kadın heykelcikleri (Venüsler), tapınılan tanrılar değil, muskaydılar. Venüsler nüfus azlığı darboğazına takılan bu toplumların doğurganlık sihiriydiler.

HAYVAN SİMGELERİ

Dinin ve tanrıların ortaya çıkmasına dek, insan düşünüşünde gelişip, dinsel düşünüşün biçimlenişinde yararlanılacak öğelere göz atmalıyız. Avcı ve toplayıcı topluluklarda, insanın ilgisinin odağı (emek verip üretmeyi bilmediğinden) kendisinden çok beslendiği hayvanlardı. Mağaralara, kayalara hayvanları çizdi. Uzmanlar, bunların avın başarılı geçmesi için yapılan av sihiri törenleriyle ilgili olduklarını söylüyorlar. İnsanlar bu hayvan simgelerine tapınmamış, tersine onları büyüleyerek üzerlerinde egemenlik kurmaya çalışmışlardır.

VENÜSLER

İlkel avcı ve toplayıcı topluluklardan zamanımıza kalabilen bir başka tinsel araç türü, "venüsler" denen nesnelerdir. Hayvan resimleri gibi bu kadın figürinleri (heykelcikleri) de tapınılan tanrılar değildi. Söz konusu avcı topluluklarda (yaşlanarak) doğal ölüm neredeyse bilinmiyordu. Otuzunu aşabilen enderdi. Bebek ölümleri ise (zamanımızdaki kedi eniği ölümleri gibi) yüzde ellilerin üzerinde gitmiş olmalı. Dolayısıyla "venüsler" nüfus azlığı darboğazına takılan bu toplulukların doğurganlık sihiri nesneleri olarak yorumlanırlar. Venüsler bir tür muskalar idi.

MİTOSLAR

İlkel insan bu koşullar içinde, tinsel araçları olan simgelerle oynayarak ve analoji (benzetme) mantığını kullanarak "mitoslar" kurdu. Mitosları daha çok insan-hayvan ilişkileri üzerineydi. İlkel insan hayvanlarla ilişkilerini, kurduğu mitoslarla, kurgusunun içine korku, umut ve isteklerini de katarak yansıttı. Bu mitoslar ileride dinsel mitosların temelini oluşturacaklardır.

TOPLUM MİTOSU

"İlişki" konusunda, ilkel insanın konumuzla ilgili iki sorunu daha vardı: İnsan ölünce çevresi ile ilişkisi de birdenbire sona eriyor mu? Geçmiş kuşakların (ataların) doğayla ve yaşayan kuşaklarla ilişkisi ne oluyor? Karşısında yanıtlandırması gereken bir üçüncü soru duruyordu: Topluluğu oluşturan kişiler ölüyor, ama topluluk sürüyordu. Topluluğun varlığı, yinelenen "ilişkiler" sürüyordu. Topluluk, topluluğun bir üyesi doğmadan önce vardı; öldükten sonra da varolmayı sürdürecekti. Bu olgu nasıl açıklanabilir, nasıl anlatılabilirdi?

İlkel düşünüş bu sorunları, topluluğu ve topluluğu oluşturan ilişkileri adlandıran bir simge yaratarak çözdü. Söz konusu simge "totem" idi. Topluluğun varsayımsal atası Mısır "nome" topluluklarının standartlarında (sancaklarında) gördüğümüz hayvan simgeleri bunun güzel bir örneğidir. Totem, topluluğun yaşayan üyelerinden önce varolan ve onlar yokolduktan sonra varolacak varlıktır. Totem kavramı giderek tanrı kavramına dönüşecektir. O zaman "insan tanrıya tapınırken aslında toplumuna tapınmaktadır" diyen **Durkheim**'ı haklı görebiliriz; bu zaman değil.

TOTEMDEN RİCADA BULUNMA

İlkel düşünce burada da ilişkinin simgesine, ilişkiden bağımsız bir varlık hakkı tanıma yanılgısına düşmüş görünür. Totemle doğrudan ilişki kurmaya çalışmasın-

dan çıkarıyoruz bu sonucu. Totemin öteki varlıklardan daha büyük bir "güce" sahip olduğunu düşünmüş olmalı. Ondan birşeyler ümmuş; ondan korkmuş, ürkmüş görünür. Gene de ona tapınmaya kalkmamıştır. Ondan "ricada" bulunmuştur yalnızca.

NEOLİTİK: SİHİRSEL DÜŞÜNÜŞTEN DİNSEL DÜŞÜNÜŞE GEÇİŞ

İnsanlık (avcı ve toplayıcı) asalak ekonomiden (zamanımızdan on bin yıl kadar önce) üretici ekonomiye geçmeye başlamıştır. Bununla birlikte yaşamında devrimci değişiklikler görülmüştür. Düşünüşünde de öyle. Üretici ekonominin bu ilk evresi "neolitik" çağ olarak adlandırılır. Neolitikte insanın düşünüşü, "sihirsel düşünüş" denen düşünüşten "dinsel düşünüş" biçimine bir "geçiş düşünüşü" niteliği gösterdi. İçinde hem sihirsel hem dinsel düşünüş öğelerinin barındığı bir düşünüştü bu.

BİTKİLER DÜNYASI

Üretimin başlamasıyla insanın ilgisinin odağı, hayvanlar dünyasından bitkiler dünyasına kaydı. Ayrıca bitkileri ve hayvanları çoğaltabilen kendisinde de odaklaştı. Bunların yanı sıra ürettiği bitkilerin "yazgısında" etkili olabilen (güneş, yağmur gibi) doğa güçlerine yöneldi.

Bunlardan dinsel düşünüşün doğuşunda en etkili olanı bitkiler dünyasının koyduğu örnekti. Bitkilerin yaşam çemberiyle ilgili gözlemleri, insanın yeni düşüncelerinin esin kaynağını oluşturdu. Bitkiler ilkbaharda yoktan varolurcasına yerden bitmekteydiler. Bu olgu, ilerinin tanrı düşüncesinin, yoktan var eden bir yaratıcı kavramının temellerini attı. Sonra bitkiler, sonbaharda (hayvanlar ve insanlar gibi) ölmekteydi. Ancak ölümleri hayvanların ve insanların ölümünden biraz farklıydı. Tohumları, ilerde yeniden doğmak üzere, toprağın altında farklı bir yaşam sürmekteydi. Bu olgu da, ilerinin dinsel düşünüşünün "ötedünya yaşamı" ve "yeniden doğuş" kavramlarının tohumlarını oluşturdu.

TOPRAK ANA DÜŞÜNCESİ

Ancak bu dönemde hala analoji (benzetme) mantığı izleniyordu. Toplumun eşitlikçi yapısı daha bozulmamıştı. Dolayısıyla "güçler"in odaklaştığı herhangi bir doğaüstü varlığa tapınma söz konusu değildi. Güçlere boyun eğme, yalvarıp yakarma, ayaklarına kapanıp secde etme söz konusu değildi. Benzetmeci mantıklar ve "venüsler" geleneğinin etkisiyle, toprak, "ana"ya benzetildi. Ana gibi doğurucu, üretken görüldü. Hayvanları ve bitkileri doğurup beslediği düşünüldü. Bunu (Efes Artemis yontusunda görüldüğü gibi) "toprak ana"nın sınıflı, uygar toplumda bol göğüslü temsili olan uzantısından retrospektifle (geriye bakışla) çıkarabiliyoruz. Ayrıca (Anadolu Medeniyetleri Müzesinde görebileceğimiz) neolitik buluntular arasında göğsünde hayvan emziren figürinler bu olgunun doğrudan kanıtını oluşturur.

DOĞA GÜÇLERİ

Öte yandan, bitkisel üretimin geleceği (yazgısı) üzerinde söz sahibi olan doğa güçlerinin de ne kadar "güçlü" oldukları anlaşılmaya başlandı. Doğadaki "güçler" güneş, fırtına gibi belli noktalarda yoğunlaşmış görüldü. Bunlar ileride (uygar, sınıflı toplumda) önce hayvan, sonra insan biçimli tanrılara dönüştürüleceklerdir.

Avcılık ve toplayıcılıkta, erkekler avcılıkta, kadınlar toplayıcılıkta uzmanlaşmışlardı. Bu uzmanlığın bir uzantısı olarak, yabanıl tahılları toplayan kadınlar, birgün onları üretmeyi öğretmişti. Böylece insanlığın en büyük devrimini gerçekleştirerek, onu üretici ekonomiye geçirmişlerdi. Kadının üretimdeki bu rolü düşünceye de yansıdı. Neolitikte en büyük "güç" toprak anaya verildiği gibi, sınıflı, uygar toplumun başında toprak ana ilk tanrılaştırılan doğa gücü olacaktır.

ANASOY ÇİZGİSİNDEN ATAERKİLLİĞE

Besin üretici ekonomi, hem bitkisel hem hayvansal besin üretilen neolitik köylerle başlamıştı. Avcılık ve toplayıcılık döneminin işbölümünün alışkanlığıyla, bitkisel besin üretimiyle kadınlar, hayvansal besin üretimiyle (daha çok) erkekler uğraşıyorlardı. Neolitik toplumda, bitkisel besin üretiminin ağır basması vb. nedenlerle ailede kadın ağır basmış görünür. Bunu, soy çizgisinin kadına göre hesaplanmasından biliyoruz. Ancak köy işlerinde, savaştaki rolleri ve silahlar üzerindeki tekellerinden çıkarsanabileceği gibi, erkekler söz sahibi olsalar gerek. Dolayısıyla neolitikte matriarşiden (anaerkillik) söz edilemeyeceği düşüncesindeyim.

Neolitik (köy) yaşam biçimi yayılırken bazı (yağışsız, vadisiz) yerlerde (bozkırlarda) hayvansal besin üretiminin daha verimli olduğu görüldü. Buralarda, köyler bırakılıp, göçebe çobanlık yaşamına geçildi. Hayvanlarla (sürüyle) otlaklarla (otlak ele geçirmekle) daha çok erkekler uğraştılar. Dolayısıyla bu topluluklarda erkeklerin saygınlığı kadınlarınkini aştı. Soyağacı erkeğin soyuna göre tutulur oldu, babasoy çizgisine geçildi. Yaşamsal kararları yaşlı erkekler, özellikle kabile şefi almaya başladı. Böylece patriarşi (ataerkillik) denebilecek bir düzen başladı. Patriarşiye koşut olarak da atalara saygı gösterilen "ata kültü" başlamış olmalı. Yani güçlerin erkek atalarda yoğunlaştığı düşünüldü.

Yarı hayvan yarı insan tanrı figürlerinden.

RASTLANTISALLIKTAN EREKSELLİĞE

Göçebe çobanlığın ve patriarşinin, insanın düşünüş ve inançlarına etkisini doğrudan bilemiyoruz. Çünkü bu göçebe çoban topluluklar, okuryazar değildiler. Ayrıca gerilerinde, göçebeliklerinden dolayı, yaşam biçimlerini okuyabileceğimiz pek az arkeolojik belge bırakmışlardır. Ancak, göçebe çobanların davranış ve düşünüşlerini, uygar, sınıflı toplum içindeki uzantılarından, dolaylı yollardan çıkarabiliyoruz.

Hem bitkisel besin üreticisi (neolotik köylü) hem hayvansal besin üreticisi (neolotik çoban) toplulukların yaşam biçimlerinin düşün biçimlerine etkileri hakkında bazı şeyler söyleyebiliyoruz. Neolitik düzeydeki çağdaş ilkel topluluklardan da yararlanarak bazı çıkarsamalarda bulunabiliyoruz.

Asalak ekonomi (avcılık ve toplayıcılık) döneminde olaylar, insanın emeği ve iradesi dışındaydı. Emeğin ürünü olmayan, emeğin ve iradenin fazla etkileyemediği, belirleyemediği "rastlantısal" gelişmelerdi. Dolayısıyla insan onları "benzerlik" durumlarına göre sınıflandırmıştı. Kafasında oluşan çağrışımlarla, benzerliklerle açıklamaya çalışmıştı. Örneğin, ardına takılıp avladığı bir yabanıl koyun sürüsü, bir salgın hastalıktan kırılmışsa, bunu şöyle açıklayabiliyordu: Koyunların benizlerinin solukluğu, kanları gizlice emildiği içindi. Kanlarını emen kimse ise, topluluğun emdiği kanı kusan veremli büyücü kadınıydı. Bu, düpedüz "analoji" mantığı idi.

Üretime geçilince insan doğa ile "etkin" bir ilişkiye girişti. Bu üstelik rastlantısal olmayan, "düzenli" bir ilişkiydi. İnsan geçimini rastlantısallıktan kurtarmıştı. Kıt kaynakları "emek" ve "irade"si ile bolluğa dönüştürebilmişti. Tohum ekilince mutlaka ekinin çıktığını görmüştü. Çapalanınca iyi boy atacağını öğrenmişti. Sulanınca hızla büyüdüğünü gözlemlemişti. Öyle ki neden-sonuç ilişkilerini yakalayabilecek bir noktaya ulaşmıştı. Bilimsel düşünebilecek bir düzeye yaklaşmıştı. Ama bu noktaya ulaşamadı. Neden?

Çünkü, ilkel teknolojisi ve yeterli olmayan bilgi birikimi nedeniyle, henüz doğa güçlerine egemen olamamıştı. Ürününün, dolayısıyla geleceğinin (yazgısının) yarısı kendi elindeydi. Yarısı, sel, kuraklık vb. doğa güçlerinin elinde. Bir sel, bir fırtına bütün emeğini, iradesini boşa çıkarabiliyordu. Ekini yetiştiren kendi iradesiydi. Ama ondan ürünün elde edilmesine izin vermeyebilen, kendisininkinden daha güçlü bir irade sahibi bir varlık olmalıydı. Böylece neolitik insan, geçimi, yaşamı üzerinde yaşamsal etkileri olan doğa güçlerini, irade sahibi, erk sahibi varlıklar olarak düşünmeye başladı. Onların varlığına inandı. Kendi iradesini ve denetimini aşan, iyi olsun kötü olsun her olayı, onların iradesiyle açıklamaya başladı. Analoji mantığı yerine, daha doğrusu onun yanı sıra tümdengelim (dedüksiyon) mantığı gelişti. Bu, bir güce olan inançtan çıkarsamalarla düşünmek demekti. Ve olaylar, analoji mantığındaki gibi benzerliklerle açıklanmaz oldu. Tümdengelim mantığının gereği "erekler" ile açıklanmaya başlandı: Üç aydır bir damla yağmur düşmemişse, niçini, tanrılaştırılan yüce güç ve irade sahibinin, topluluğu yaptığı bir kötülükten dolayı cezalandırmak istemesi (ereği) idi. Olayları "erekselci" açıklama dönemine varacak yollar açıldı.

Ancak tam anlamıyla dinsel düşünüşün kurumlaşıp yerleşebilmesi için, insan-doğa ilişkilerindeki bu değişiklik (üretim) yeterli değildi. İnsan-insan ilişkilerinde de görülecek devrimci bir değişikliği beklemek gerekti.

ÇOBAN-ÇİFTÇİ ETKİLEŞİMİ, TABAKALAŞMA, DEVLET

Neolitik köylerdeki çiftçi yaşam biçimi (hayvan da beslendiğinden) kendine yeterli, görece barışçı ve "kadınca" idi. Göçebe çobanlar tersine (tahıl vb. bitkiler üretemediklerinden) "kendine yetersiz"di. Otlak, sürü ele geçirme savaşımı nedeniyle "savaşçı" idi. Ve patriarşi nedeniyle "erkekçe" idi. Bu iki farklı yaşam biçiminin etkileşimi zaman zaman yağma, talan, haraç ile sonuçlandı. Zaman zaman fetihlere ve tabakalı toplumlara yol açtı. Göçebe çoban topluluklar, çiftçi köylü toplulukların tepesine bindiler. Onlardan düzenli olarak (ileride vergilere dönüşecek) haraç almaya başlayınca, tabakalı toplum doğdu. Bu toplumsal farklılaşma, çalıştıran efendi-çalışan köle noktasına dek varabildi. Toplumsal farklılaşmayı, yöneten-yönetilen farklılaşması (siyasal farklılaşma) izledi. Böylece kenti, sınıfları, devleti ve ideolojisi ile uygar toplum doğmuş oldu. Uygar toplumda ise düşünsel farklılaşmayla düşünen-inanan farklılaşması gelişecekti.

TANRI KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

Tarihin somutunda bu gelişmeler, İ.Ö. 5. binyılda, sonraları kendilerine Sümerli denecek halkların Mezopotamya'ya inmeleriyle başladı. Sümerli askerler yerli köylüleri, zorla, kanal, baraj, set, ağaçlandırma işlerinde çalıştırdılar. Büyük emekçi ordularının çalıştırıldığı işleri Sümerli "şamanlar" örgütlediler. Göçebelik dönemlerinden getirdikleri astroloji bilgileriyle bir de "tarım takvimi" geliştirip üreticilere armağan ettiler. Böylece saygınlık kazandılar, sayıları artıp, tapınaklara yerleşip "din adamı" durumuna yükseldiler. Rahiplerce yönetilecek teokrasilere varacak yolda ilerlemeye başladılar.

Onların öncülüğünde, çölden, bataklıktan kurtarılan geniş topraklar tarlalara dönüştürüldü. Bu topraklar "tanrının tarlası" sayıldı. Onlardan sağlanan artı ürünün depolanıp, işlenip, bölüştürüldüğü yapılara "tanrının evi" dendi (Bak. **Gordon Childe, Tarihte neler Oldu?**). İyi de bu "tanrı" kavramı nereden çıktı?

Üreten çiftçilerin, yağmurların ne zaman başlayacağını, ırmakların ne zaman taşacağını, ekinin tam ne zaman ekilmesi gerektiğini şaşmaksızın bilen din adamlarına hayran kaldıklarını düşünebiliriz. Bunları nereden, nasıl bilebildiklerini sormalarını kafamızda canlandırabiliriz. Din adamları onlara, meslek sırlarını açıklamak yerine, "bize yıldızlar söylüyor" demiş olmalılar. Bunu, Sümer resimyazısında tanrıların yıldız ideogramıyla gösterilmesinden anlıyoruz. Ve çiviyazısına geçildikten sonra "ingir" adının, hem "tanrı" hem "yıldız" anlamına geldiğini öğrenince çıkarsamamızın doğruluğundan kuşkumuz kalmıyor.

Halkın din adamlarına soruları bununla bitmiş olmamalı. Neden kendilerinin üretip, din adamlarını, askerleri ve yöneticileri beslediklerini de sormuş olmalılar. Din adamlarının bu tür sorulara tek tek verdikleri yanıtlar sistemleştirilince "din" ve "dinsel düşünüş" doğmuş oldu.

ENUMA ELİŞ: DİNSEL İDEOLOJİNİN DOĞUŞU

Geçmişi (İ.Ö. 5. binyıl) Sümer yaradı-

lış destanına dayanan, zamanımıza İ.Ö. 2. binyıldan kalan Babilonya yaradılış destanı *Enuma Eliş*, böyle bir sistemleştirmenin belgesini oluşturur. Bu destana göre, "başlangıçta göklerde" Apsu (tatlı su) ve Tiamat (tuzlu su) okyanusları vardır. Onların sularını karıştırmalarıyla, Yer, Gök, Fırtına vb. (doğa güçlerinin tanrılaştırılmalarının ürünü olan) eski tanrılar kuşağı oluşur. Onların çocukları yeni (genç) tanrılar kuşağını oluşturur. Yeryüzünde yaşayan genç tanrılar, şamatalarıyla gökyüzündeki tanrıları uyutmamaktadırlar. Yaşlılar, genç kuşağın yok edilmesi kararını alırlar. Bunun üzerine genç tanrılar örgütlenip yaşlı tanrıları yenilgiye uğratırlar. Apsu öldürülür. Yeryüzü düzeni yeniden kurulur. Yenilgiye uğratılan eski tanrıların bazı çocukları, analarını, babalarının öcünü almamakla suçlarlar. Tiamat, bu kışkırtma üzerine güçlerini toplayıp savaş açar. Marduk'un önderliğinde örgütlenen eski tanrıları bu kez de yenilgiye uğratırlar (Bak: **Hooke**, Ortadoğu Mitolojisi, s.44). İşte o zaman genç tanrıların bir sorunla karşılaştıklarını sanıyorum. Kuşkusuz teolojik bir sorunla karşılaşan, aslında tanrılar değildir. Tabakalı toplum düzenini açıklayıp savunmaya çalışan Sümer din adamlarıdır.

Yenilgiye uğratılan eski tanrıları (zamanın savaş görenekleri gereği) öldüremezler. Yoksa yeni yeni yerleşmeye başlayan "tanrıların ölümsüzlüğü" inancı sarsılacaktır. Savaş tutsağı olarak canlarını bağışlayıp köle de kılamazlar. Bu durumda ise efendi konumunda bulunan tanrılara köle gibi çalışmanın yaramayacağı düşüncesi zarar görecektir. Çözüm, onlar yerine tanrıların ayak işlerini gören "insan" canlısının yaratılmasında bulunur. Böylece, insanın, tanrıların kulu, kölesi olarak yaratıldığı düşüncesi de yaratılmış olmaktadır. Burada "kul" kavramının, dinsel düşünüşte insan ilişkilerinin paradigmasını oluşturduğu gözden kaçırılmamalı. Ve "kul" kavramı, çağdaş insan düşünüşünde (bugün de) saltanatını sürdürmektedir: İnsanın yaradılış, varlık nedeni tanrıya kulluk (kölelik) etmektir. Bu kulluk, uygulamada, tapınağa, din adamlarına kölelik biçiminde görünecektir.

EFENDİ-KÖLE ÖRNEĞİ TANRI-KUL PARADİGMASI

Bu mitos, neyi, nasıl yansıtmakta, neyi amaçlamaktadır? Bir kez "güç" belli doğa güçlerinde yoğunlaştırılarak "erk" denebilecek şeye dönüştürülmüştür. Söz konusu doğa güçleri, erk, irade sahibi insana "benzetilerek" kişileştirilmiştir. Bunlar, sıradan insanlara benzemeyen kimseler, efendiler, yöneticiler gibi üstün güç ve irade sahibi kişilerdir. Kısacası, insan-doğa, insan-insan ilişkilerini açıklamada efendi-köle ilişkisi örnek alınmıştır. Buna yöneten-yönetilen ilişkisi eklenmiştir. Böylece, yalnız sahip olmakla, yönetmekle kalmayan, aynı zamanda (doğa güçleri gibi) yaratan ve yok eden "tanrı" kavramına ulaşılmıştır. Ve, ona kölelik (hizmet) etmekten başka amacı olmayan "kul" kavramına varılmıştır. Tanrı-kul ilişkisi ise, insanın (efendi-köle, yöneten-yönetilen, koca-karı, baba-çocuk vb.) bütün öteki ilişkilerinde örnek alınacak bir model (paradigma) olarak kullanılmaya başlanmıştır.

İşte, ekonomik, toplumsal, siyasal farklılaşmaya uğramış tarımcı uygar toplumun yetkin bir açıklaması. Onun her kuşakta yeniden üretilmesine yardımcı olacak yetkin bir ideoloji: Din ve tanrı inancı.

Toplumda düşünmek, düşünce üretmek bir kesimin işi olunca, düşünsel farklılaşma da başlamış demektir. Kimi kimseler toplumsal artıdan beslenerek düşünce üretmede uzmanlaşmışlardır. Geri kalan kimseler bu hazır düşünceleri tüketeceklerdir. Onları eleştirerek tüketme olanakları bulunmadığından, söz konusu tüketim, onlara kuşkusuz inanma, yani "iman" biçimini alacaktır.

KUTSAL ÜÇLEME Mİ?

İlk tanrılar, totemcilik geleneğinin etkisiyle, hayvan biçiminde düşünülen doğa güçleri olabilmiştir. Örneğin *Gılgamış Destanı*'nda göğün boğası güneş tanrı böyledir. Toprak ana, ana tanrıçalığa yükseltilebilmiştir. İnanna, Kybele, Demeter çizgisi, bunun örneği. Hatta başrahipler (örneğin Mısır Firavunu) ve krallar (örneğin Üçüncü Ur Hanedanı üyeleri) tanrılık savında bulunabilmişlerdir. Zamanla antropomorfik (insanbiçimci) bir tanrı anlayışı ağır basmıştır.

Bahçe tarımı biçimindeki üretim döneminde ağır basan kadın, erkekçe sürülen saban tarımıyla konumunu erkeğe kaptırmıştır. Buna savaşması ve yöneticiliği de eklenince, uygar toplum döneminde erkek ağır basmaya başlamıştır.

Erkek ağır basınca, ana tanrıçanın yanına bir oğul (Girit'te boğa) yerleştirilmiştir. Ya da (Mezopotamya'daki "İnanna ve Tammuz" mitosundaki gibi) tanrıçanın yanında sevgilisi (kocası) belirir. Zamanla ana tanrıça ikinci plana itilir. Baştanrılığa oğlu ya da kocası geçirilir. Hatta tanrıça, cine, şeytana, ruh'a dönüştürülür. Kutsal "Ruh-Baba-Oğul" üçlemesinin altında bu tarihsel-düşünsel olgu yatıyor olabilir.

EGEMEN SINIFIN AVUKATLIĞINA DÜŞEN DİN ADAMLARI

Bu ara, çağdaş devlet-din ilişkisini kavramamıza yarayacak bir gelişme daha olur. Uygar dünyayı ve üretici güçleri barbar akınlarına karşı savunma önem ve öncelik kazanır. Kazanınca, kent devletlerinin yönetimleri, bir bir, din adamlarının

İlk aşama çoktanrıcılıktı. Antik Yunan tanrılarından Poseidon, Apollon ve Artemis.

Mısır Firavunu IV. Amenhotep. Tektanrıcılığa doğru adım atmıştı.

elinden (teokrasiden) askerlerin eline (krallıklara) geçer. Bunu, Sümer'de yönetici anlamına gelen *en-si* (Tanrı En'in vekili) sözcüğü yerine, askerlikle ilgili *lugal* sözcüğünün kullanılmaya başlanmasından çıkarıyoruz. Tapınaklar karşısında yükselen saraylar da bunun arkeolojideki kanıtları.

Yönetim askerlerin eline geçince din adamlarına ne oldu? Olasılıkla, tanrıların, askerlerin yönetime elkoymasını onaylamadığını söylemeye kalktılar. Asker yöneticiler, yasadışı olduğumuzu söylemezseniz tapınaklarınıza ve tarlalarınıza dokunmayız demiş olmalılar. Hatta, "tanrıların yönetimimizi onayladığını halka duyurursanız, size daha büyük tapınaklar yaptırırız" demiş olmalılar. Böylece yönetici kadroyu oluşturan din adamlarının, varlıklarını sürdürmek karşılığında asker yönetici kadroların ve egemen sınıfların avukatlığını kabul ettiklerini söyleyebiliriz.

ÇOKTANRICILIKTAN TEKTANRICILIĞA

Bundan sonrası az çok bildik öykü. Mezopotamya'da her kent devleti bir tanrıyı "koruyucu" olarak benimser. Toplumsal artı (ürünü) onun evinde (tapınağında) toplanır. Uygarlık (ticaret, zanaatlar, din, bilim) onunla beslenir. Kent devletlerinden biri, ötekileri üzerinde egemenlik kurabildi mi, tanrısı da öteki tanrılara egemen olabilir. "Yazgı tabletleri" denen sihirli nesneleri ele geçirerek baştanrı olur. Onun başkanlığında tanrılar panteonu (çoktanrıcılık) kurulur.

Eski Dünya'da uygarlık tek merkezden (Sümer'den) yayılmıştır. Uygarlıkla birlikte, maddi araçlarda bir devrim olan tekerlek gibi, tinsel araçlarda bir devrimi temsil eden tanrı kavramı ve dinsel düşünüş de Eski Dünya'nın her yerine buradan yayılmıştır.

Kent devleti, yerel devlete, bölgesel devlete, imparatorluğa doğru gelişirken, her fethedilen kentin, yenilgiye uğratılan bir halkın tanrısı panteona alınmıştır. Sayıları akılda tutulamayacak denli artınca, bu kez tanrı sayısında azaltmaya gidilmiştir. İmparatorluk, çoktanrıcı ve baştanrıcı inanca uygundur. Daha doğrusu bunlar imparatorluk düzenine uygun (onu açıklayıp haklı göstermeye elverişli) ideolojilerdir. Ama ilerde, tektarıcılığın imparatorluğa daha uygun olduğu görülecektir.

Mezopotamya'daki, Mısır'daki ve Hindistan'daki örgütlü din adamları, dinsel düşünüşü, o sırada evrendeki her nesneyi ve olayı açıklayabilecek bir yetkinlik düzeyine ulaştırmışlardı. Ama tarihin tekerlekleri dönmeyi sürdürüyordu. İmparatorluğa varacak değişiklikleri, dinsel ideolojiyi de tektanrıcılığa varacak yönde değiştirerek geliştirebilecek konumda değillerdi. Buna çıkarları ve meslektaşları engelledi.

Dinsel düşünüşün bundan sonraki gelişmesi (**McNeill**, Dünya Tarihi, üçüncü

bölümde belirtildiği gibi) İ.Ö. birinci binyılda söz konusu ilk uygarlık odaklarının arasında yaşayan halklarca gerçekleştirildi. Hindistan ile Mezopotamya arasındaki İran'da, çoktanrıcılık çifttanrıcılığa indirildi. Pers peygamberi Zoroaster, dünyadaki iyilikler kadar kötülükleri de açıklayabilmek için, iyilik ve kötülük tanrılarından söz etti. Bunların buyruklarındaki iyilik ve kötülük güçleri birbirleriyle sürekli bir savaşım içindeydiler. İlerde dünyadaki kötülüğün varlığını ve nedenini açıklamakta güçlük çekecek tektanrıcı düşünüş, "şeytan" kavramını ondan alarak geliştirecekti.

Mısır ile Mezopotamya arasındaki Filistin'de ise İbraniler her iki dinsel düşünüşten etkilenerek ve tarihsel koşullarının zorlamasıyla tektanrıcılığı formülleştirdiler. Bu yolda önlerinde Mısır'ın Atonculuk inancı vardı örnek olarak. Mısır'daki yerel tapınaklar Firavun'un sarayından fazla zenginleşmişlerdi. **IV. Amenhotep** tehlikeyi sezmiş, tapınakları kapatıp bir sürü tanrının "düzmece" olduğunu ileri sürmüştü. Tek evrensel tanrının Aton (Güneş) olduğunu söyleyip, İkhanaton adını alıp, Atonculuğu kurmuştu. Ama ölümünden sonra tapınaklar ağır basmış, çoktanrıcılık geri getirilmişti.

TEKTANRICILIĞIN İCADI, EVRENSELLEŞTİRİLMESİ, SİLAHLANDIRILMASI

İbraniler, ilerde Filistin'e yerleşmek üzere, İ.Ö. 1800'lerde Mezopotamya'nın Ur kentinden ayrılıp göçebe çobanlığa geçmiş bir halktı. Mezopotomya uygarlığını ve teolojisini tanıyorlardı. Mısır tutsaklıkları (ya da konuklukları) sırasında Mısır dininden (öte dünyada yargılanma kavramından) ve Atonculuktan haberli oldular.

Mısır Çıkış'ında, yanlarında (kafalarında) kabilelerin yoksul savaş tanrısı Yehova vardı. Yehova her yerde öteki kabilelerin tanrılarıyla savaşıyordu (demek ki onların varlığını tanıyordu). Yerleşik yaşama geçildiğinde, zenginleşen kimi İbrani aileleri, yörenin bolluk ve aşk tanrılarının inancına geçtiler. Yoksul halktan yana tutum takınan, yoksul Yehova'ya hizmet eden İbrani din adamları, onları şiddetle suçladılar. Yehova'nın bu tanrılardan daha güçlü olduğunu ileri sürdüler. İbrani kabileleri söz konusu tanrıların halklarına yenilince bunu şöyle açıklama alışkanlığı edindiler: "Rabbinizin sözünden çıktınız, o da sizi düşmanlarınızın eline vererek cezalandırdı." Yenilgileri sıklaşınca da dinsel ideolojinin dozunu artırarak İbranileri ayakta tutmaya çalıştılar: "Yehova yalnız en güçlü tanrı değil aynı zamanda tek tanrıdır, bir halkını kullanarak yoldan çıkmış seçkin halkını yola sokmak için cezalandırıyor. Böylece İbraniler (sonra **Musa** nedeniyle Museviler, soyundan geldikleri İsrail peygamber nedeniyle İsrailoğulları denecek halk) tektanrıcılığı "icat" etmiş oldu.

Musevilik tektanrıcılığın icadıdır. Ama önceleri tektanrıcılık tek bir halkın tekelindeydi. Onu bir Musevi olan **İsa**, ve ondan çok hıristiyanlığın eylemcisi ve kuramcısı (teoloğu) olan **St. Paulus** evrenselleştirdi: "Allah'ın kelamını önce size söylemek gerekti, madem siz onu kendinizden atıyorsunuz, işte biz de milletlere dönüyoruz" (Yeni Ahit, "Resullerin İşleri", 12/46). Dolayısıyla, Musevilik tektanrıcılığın "icadıdır"; Hıristiyanlık "evrenselleştirilmesidir"; Müslümanlık ise (cihad ve gaza kavramlarının gösterdiği gibi) tektanrıcı dinin "silahlandırılmasıdır" denebilir.

Tektanrıcı düşünüşün bir yandan top-

Musa peygamberin dini Musevilik tektanrıcılığın icadıdır.

lumsal, tarihsel olayların, öte yandan düşünsel alanda uğradığı eleştirilerin etkisiyle gelişip geliştirildiği unutulmamalı. Bu konuda tektanrı kavramının *Tevrat*'ın tanrısından *Kur'an*'ın Allah'ına geçirdiği değişikliğe dikkati çekmekle yetinmek durumundayız: Tevrat'ın Dicle-Fırat arasındaki Aden cennetinde sabahleyin dolaşan tanrısının ayak seslerini Adem ile Havva duyabiliyorlardı (*Eski Ahit*, "Tekvin", 3/8). *İncil*'in tanrısının, Ruhülkuds kanalıyla bile olsa, İsa adında bir oğlu olabiliyordu (*Yeni Ahit*, "Matta", 2/15). *Kur'an*'ın Allah'ı ise bu niteliklerini reddetmektedir. (*Kur'an*, "En'âm", 101). Her türlü somut nitelikten soyutlanmış (münezzeh) bir allah kavramına sığınmaktadır. Kendi sesiyle değil, Peygamber'inin ağzından konuşmaktadır. Bu örnek, tanrı kavramının, teolojik alanda, eleştirilerden kurtarılmak için nasıl geliştirildiğini göstermektedir.

Dinsel düşünüşün geliştirilmesinde, üzerinde durulması gereken son birkaç nokta daha kaldı. Biri ezilmiş tabakaların ve boyunduruk altındaki bir halkın inancının (Hıristiyanlığın) nasıl bir devlet dini ve egemen sınıfların da inancı olabildiği. Ötekisi tanrısal bir yaşam biçimine göre geliştirilen bir inanca, bilimsel düşünüşe dayanan endüstri toplumunun kitlelerinin de inanmasının nasıl sağlanabildiği.

EZİLENLERİN DİNİNDEN EGEMEN SINIFLARIN DİNİNE

Romalılar, Persler'den beri bütün imparatorluklarda görülen dinsel hoşgörü politikasını izliyorlardı. Uyruklarının, yerel yöneticilerinin, ölünce tanrılaştığı söylenen Roma imparatorlarının tapınağında yılda bir kez saygı duruşunda bulunmalarını yeterli buluyorlardı. Bundan öte uyruklarının inançlarına ve tapınmalarına karışmıyorlardı. Vergilerini düzenli ödüyorlarsa niye karışıp başlarına iş açsınlar. Eski imparatorların tapınağında saygı duruşunda bulunmayı ise, bir inançtan çok Roma imparatorluğuna bağlılığın (boyun eğmenin) işareti olarak görüyorlardı. Bu nedenle Tevrat'ta bulunan, başka tanrılara tapınmayı "zina" olarak niteleyen dinadamlarına kuşkuyla bakıyorlardı.

İsa da bu tür sözleri söylediği gibi, bir de ardına tehlikeli olabilecek bir işsiz güçsüz yoksul takımı toplamıştı. Üstelik zenginleri lanetliyordu. İnancı alt tabakalar ve köleler arasında yayılıyordu. Bu gelişmeler Romalı efendiler tabakasını ve Roma yöneticilerini rahatsız etti. Hıristiyanlığın bir halk ayaklanmasına, hatta bir köle ayaklanmasına yolaçmasından korkup koğuşturmaları başlattılar. Hıristiyanlığın kökü kazınmak üzereydi ki onu teolojideki rötuşlarıyla **St. Paulus** kurtardı.

İsa (eğer söylemişse), "İsa'nın hakkı İsa'ya, Sezar'ın hakkı Sezar'a" sözüyle Romalıları yatıştırma yolunda ilk adımı atmış olabilir. Ama yüreklerine asıl serin sular serpen kişi **St. Paulus** oldu: "Herkes üzerinde olan hükümetlere tabi olsun. Çünkü Allah tarafından olmayan hükümet yoktur" (*Yeni Ahit*, "Pavlus'un Romalılara Mektubu", 10/12). Bu, daha sonra eklediği gibi, "yöneticiye karşı gelen tanrıya karşı çıkmış olur" demekti. Romalı egemen sınıfları, köle sahiplerini yatıştırmayı da boşlamadı: Aşağı yukarı "Ey kullar (köleler) efendilerinize, göstermelik değil, Allah'ın bu yoldaki iradesini candan yerine getirerek ve İsa'ya hizmek ediyormuş gibi yürekten çalışarak ve korku ile hizmet edin; karşılığını (bu dünyada olmasa bile ötedünyada) alacaksınız" demeye varan mektuplar yolladı (Bak: *Yeni Ahit*, "Pavlus'un Ephesoslulara Mektubu", 65).

Sonuçta, Hıristiyanlığın, köleleri, uyruk halkları ve yoksul tabakaları, ayaklandırmak şöyle dursun, uyutacak bir ideoloji olduğu anlatılabildi, anlaşılabildi. Koğuşturulan Hıristiyanlık, İ.S. 325 Nikaea (İznik) kurultayı ile Bizans'ın devlet dini yapılacaktı.

KİLİSENİN "DEVLETLEŞMESİ"

Roma İmparatorluğu yıkılınca, imparatorluğa koşut örgütlenmiş Kilise yeraltından yeryüzüne çıktı. Kargaşa çağında ve sonrasında (ortaçağda) eğitim, toplumsal güvenlik, yargı vb. hizmetleriyle devlet işlerini üstlendi. Ortaçağ boyunca büyük saygınlık ve zenginlik topladı.

Napoleon burjuvaziye din gerektiğinin farkına varmıştı.

Ayrıca bir ideoloji olarak, hem efendi-serf ilişkisine dayanan feodal beyliklere, hem Papalığa, hem de Roma, Bizans, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na uygundu: "Evrende nasıl tek bir tanrı varsa, yeryüzünde de onun tek temsilcisi olmalı."

ENDÜSTRİ DEVRİMİ, BİLİMSEL DÜŞÜNÜŞ VE DİN

Ticaret ve endüstri devrimleriyle işler değişti. Tarımsal yaşam biçimine uygun olan dinsel ideolojiye yaslanmış imparatorların, papaların, patriklerin, kralların, prenslerin, feodal beylerin karşısına burjuvazi çıktı.

Tarımdan farklı olarak endüstride üretim, çatı giydirilmiş fabrikalarda doğanın (dolayısıyla tanrının) etkisinden kurtarılmış oldu. Üretim, doğanın egemen olunamayan etkilerinden yalıtlanarak güven içinde ve istendiği gibi yürütülmeye başlandı. İnsan, doğayla, neden-sonuç ilişkilerini kavrayabilecek bir ilişkiye girdi. Olayları ereksellikle değil, nedensellikle açıklayabilecek bir konumda bulunuyordu. Endüstride kullanılan teknolojiler, bilimsel düşünüşün, doğa yasalarının sağlamasını ve onaylamasını yapıyordu. Dinsel düşünüş yerine hızla bilimsel bir düşünüş gelişti. Olayların ereğine (niçinine) değil, nedenine bakılmaya başlandı. Tümdengelimden çok tümevarım mantığı kullanıldı.

İdeolojik alanda, aristokrasiden yana yontan dinsel inançlara cephe alındı. İnanç yerine kuşku ve akıl ön plana çıkarıldı. Fransız Devrimi ile kiliselerin mülklerine elkondu. Din adamları devrime bağlılık yeminine zorlandı. Erkleri ve saygınlıkları kırıldı. Kiliselerde "akıl dini" kürsüleri kurulmaya başlanmıştı ki...?

Sonra ne oldu? Burjuvazi (kendisi), önce ateizmden deizme (dinleri reddedip tanrıyı kabul eden inanca) döndü. Sonra "dinsel inançlara saygı" ve "laiklik" sloganlarıyla, ön kapıdan kovduğu dini, arka kapıdan buyur etti. Bu gelişmeler **Napoleon** ile ideolojistlerin ilişkisinde özetlenebilir:

Napoleon (19. yüzyılın başlarında) Institute Française kurumunu kurdu. Dinsel olmayan, bilimsel bir eğitim sistemi geliştirme işini bu kurumda görevlendirdiği **Destutt de Tracy** ve arkadaşlarına verdi. Bunlar (sağlıklı düşünme bilimi olarak açabileceğimiz) "ideoloji" dedikleri bir bilgi dalının temellerini attılar. Kendilerine "ideolojistler" dendi. **Napoleon** ideolojistleri göklere çıkardı.

Çok geçmeden ülkenin gündemine kilise okullarının yeniden açılması getirildi. **Napoleon** açılmasından yana olunca ideolojistler şoka uğradılar ve elbette karşı çıktılar. Bu kez **Napoleon** onlara (demagog sözüne benzer bir kınamayla) "ideologlar" diyerek alay etmeye başladı. Onları, toplumsal gerçeklikten habersiz, düşler, düşünceler dünyasında yaşayan kimseler olarak gösterip yerin dibine batırdı. Çünkü o sırada **Napoleon**'un bilimsel düşünen insanlara değil, inançları yolunda ölebilecek askerlere gereksinimi vardı. Ve burjuvazi, aristokrasiyi altedip, kendi bilimsel düşünme koşullarına kavuştuktan sonra, bilimsel düşünen işçiler yerine, umutlarını öte dünyaya erteleyebilecek insanların varlığının, düzeni için daha yararlı olacağını kavramaya başlamıştı.

(*) Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi

Kuran'ın Allah'ı insan gibi

Haluk HEPKON

İnsanlara özgü olan özellikleri tanrılara, hayvanlara ve cansız nesnelere verme" anlamına gelen Antropomorfizm, yani insanbiçimcilik, Yunanca insan anlamına gelen "anthropos" ve biçim anlamına gelen "morphe" kelimelerinin birleşmesinden oluşur. İlkel insanlarda başlayan bu tasarım, önce cansızları canlı saymakla belirmiştir. Daha sonra, tanrılara, çeşitli mitolojilerde görüldüğü gibi, insan biçimi ve nitelikleri yakıştırılmıştır. Bu anlayış, Antik Yunan'da, **Homeros-Hesiodos** ikilisinin tanrıları insan biçiminde ve insan niteliğinde düşünmeleriyle başladı. İnsanbiçimcilik'in vatanı, Anadolu'daki İonia'dır. **Homeros-Hesiodos**'un mitolojik tanrıları, insanlar gibi sevişirler, döğüşürler, kıskanırlar, acı çekerler ve birbirlerinin ayaklarını kaydırırlar.

Antropomorfizm, Antik Yunan'da ortaya çıktığı dönemde, bilim ve düşünce tarihi açısından bir devrim yarattı. İlk yenilik dinsel anlayışta meydana geldi. Antik Yunan tanrıları, daha önceki çağlarda olduğu gibi, dünyanın dışından dünyaya hükmeden varlıklar olmaktan çıktılar ve insanlarla aynı dünyayı paylaşan, insanlarla beraber yaşayan ve insan biçiminde varlıklar oldular. İçinde tanrılarla yaşanan dünya bir "gerçeklik dünyası" oldu. Doğa, gerçek bir varlık haline geldi. Bilimsel bilginin konusu da bu gerçeklik dünyası, doğa varlığı oldu. Dolayısıyla sözkonusu çağın bilimi doğa bilimi, felsefi düşünme biçimi de doğa felsefesi oldu. Bu yüzden dönemin önemli filozoflarının eserlerinin pek çoğu, "Doğa Üzerine" ismini taşır.

Antropomorfizm'e ilk karşı çıkış Elea Okulu'ndan geldi. Batı'da bugüne kadar bulunmuş en eski metal paralardan birisi Elea'dandır. Bu da Elea'da ticaretin geliştiğini gösterir. Elea'da ortaya çıkan bu ekole göre varlık herşeydir, oluş ise görünüşten ibarettir. Bu okulun kurucularından **Ksenophanes**, antropomorfist Yunan mitolojisi karşısında, politeizme karşı çıkan ibrani peygamberlerininkine benzer bir rol oynadı. Ünlü şiirinde şöyle diyordu:

"Ölümlüler tanrıların da kendileri gibi doğmuş olduklarını
kendilerininkine benzeyen duyuları, sesleri, bedenleri olduğunu sanırlar.
Homeros ve Hesideos, insanlarda ayıp ve ayıplanmaya değer her şeyi tanrılara yüklediler, çoğu kez
onlara hırsızlık, zina, birbirini aldatmak gibi canice hareketler atfederler.....
Fakat eğer öküzlerin veya arslanların elleri olsaydı,
bunlar da insanlar gibi resim yapmasını ve çalışmasını bilselerdi,
öküzler, öküzlere, atlar, atlara benzeyen tanrılar yapacaklardı,
onlara kendi şekillerini verecekler-di....."

Öğrencisi **Parmenides**'de ise iyice gelişmiş "metafizik bir varlık" kavramı karşımıza çıkar. **Parmenides**'in, "Hakikat Yolu" isimli eserinde tarif ettiği "Bir" kavramı, zamansızlığı ve mutlaklığı ile tektanrıcı dinlerdekine benzemiyor mu?

"Tek biçimdir, hareketsizdir, sonsuzdur o. O yoktu, ne de olacaktır, çünkü var, hep birlikte, şimdi, bir, devamlıdır.... Ne de bölünebilir, çünkü hep aynıdır o, şurada ya da burada ondan biraz dahası, ne de azı, onu birlikte bulunmaktan alıkoyamaz; ne ise tümüyle odur. Bundan dolayı hep devamlıdır".

Parmenides'in Bir'inin İbrani karşılığı "Yehova"dır. Paraya dayalı bir ekonomi temelinde ortaya çıkan toplumsal ilişkilerin yarattığı yeni düşünme tarzının ürünleri olan bu kavramlar, maddi dünyadan soyutlanmayla yaratılmış katkısız varlıkları tarif eder.

Peki bu "soyutlama" çabasının altında yatan neydi?

Marx, Kapital'de maddi bir nesne olan metanın, diğer metalarla olan ilişkisinden dolayı meta haline geldiğini belirtir. Onun meta olarak varlığı tamamen soyut bir gerçekliktir.

George Thomson, "İlk Filozoflar" adlı eserinde şunları söylüyor: *"Uygar düşünce, en erken çağlardan günümüze kadar, Marx'ın meta fetişizmi dediği, yani meta üretimindeki toplumsal ilişkilerin doğurduğu 'yanlış bilinç' dediği şeyin egemenliği altındadır. Erken Yunan felsefesinde bu 'yanlış bilinç'in yavaş yavaş ortaya çıkıp meta üretiminden çıktığını ve dünya kategorileri üzerinde -bu kategoriler sanki topluma değil de doğaya aitmiş gibi- zorla kendilerini kabul ettirdiğini görüyoruz. Bu yüzden, Parmanides'in Bir'i, daha sonraki 'madde' fikriyle birlikte, değişim-değerinin özünün bir yansıması ya da izdüşümü olarak tanımlanabilir."*

GEÇİŞ AŞAMASI

Çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa geçiş, kuşkusuz birden olmadı. Aradaki aşamada başka tanrıların da varlığını kabul ederek tek tanrıya tapma anlayışı, yani "monolatrizm" gelişti. Bunun sebebi o dönemlerde komşu ulusların tanrılarının da kabul edilmesi zorunluluğudur. Bunun şartları ortadan kalktıkça, diğer tanrıların özelliklerini kendisinde toplayan 'tek tanrı' anlayışı güç kazandı. Yahudiliğin tek tanrısı Yahova, sayısız 'Elohim' (ruhlar) arasında bir 'Elohim'dir. Musa'ya verildiği ileri sürülen 'On Emir'in ilki, "Başka tanrılara tapmayıp bana tapacaksın"dır. Yine Hıristiyanlıktaki 'üçleme' (teslis) anlayışı da aynı etkileri taşır. İslam'daki tek tanrı anlayışı diğerlerine oranla şüphesiz çok daha olgundur.

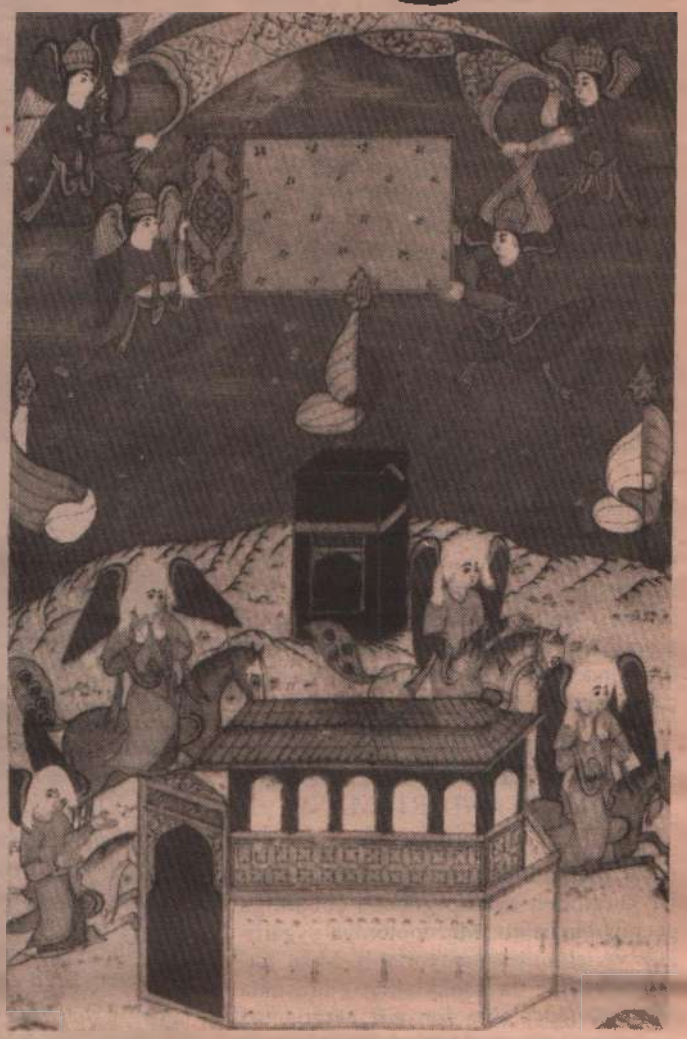

Ama bu tür etkileri daha iyi araştırmak için **Turan Dursun**'un "Allah" kelimesinin etimolojik kökeni ile ilgili yazdıkları önemli ipuçları taşıyor. İslam'dan önce Araplar da çoktanrılı dinlere inanıyorlardı. Ama hemen akla din kitaplarının bu dönemde yaşayan Araplar için "putperest" dediği gelecektir. Karışıklığın sebebini kısaca şöyle açıklayabiliriz; Allah kelimesinin çoğulu yoktur. Bu yüzden Peygamber Mekkelilerin "mabudlar"ını anlatmak için, "Allah" kelimesinin türetildiği "İlah"ın çoğulunu kullanırdı. Onu izleyenler ise, sözcük olarak bile böyle bir çoğaltmaya girmek istemediler. Bir karışıklığa yol açmamak için "Aşnam" ya da "Avşan" (putlar) deyimlerini kullandılar.

GEÇMİŞİN İZLERİ

Tektanrıcı dinlerin hepsinde antropomorfist (insan biçimci) etkiler mevcuttur. Bu dinlerin tüm arındırma gayretlerine rağmen, sözkonusu geçmişin izlerini silmek pek o kadar kolay değildi.

Bu etkinin belki de en açık şekli Tekvin'dedir: "Ve Allah dedi: Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım; ve denizin balıklarına, ve göklerin kuşlarına, ve sığırlara, ve bütün yeryüzüne, ve yerde sürünen her şeye hakim olsun. Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allahın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı."

Muhammed de bir hadisinde, Allah'ın **Adem**'i kendi suretinde yarattığını söyler. Hicr suresinin 29. ve Sâd suresinin 72. ayetlerinde de Allah'ın **Adem**'e kendi ruhunu üflediği söylenir.

Yine örnek olarak Hıristiyanlıktaki Andians tarikatının inançları verilebilir. Bu tarikat, kutsal kitaplarda geçen sözlerin gerçek anlamlarıyla anlaşılmasını önerir. "Tanrının eli" dendiğinde, "el"den bir tür etkiyi değil, insanlardaki gibi bir eli anlarlar.

Kısacası üç tektanrıcı dinde de tarih boyunca bu antropomorfist etkilerden dolayı çeşitli mezhepler ortaya çıktı. İslam tarihinde de Allah'ın bir biçimi ve mekanı olduğunu ileri süren mezheplere "Mücessime" denildi. Bu mezhepler, sözkonusu etkileri kendilerine dayanak olarak gördüler.

"MÜTEŞABİH AYETLER"

Kuran'daki ayetler "muhkemat" ve "müteşabih" olarak da ikiye ayrılır. "Muhkemat-ı Kur'âniyye" denilenlerden kasıt, manası açık olan ayetlerdir. Bu tür ayetler için "tevil"e, yani yoruma ihtiyaç yoktur.

"Müteşabih" denen ayetler ise İslami gelenek içerisinde genellikle şöyle tarif edilir: "Lafzı ve manası anlaşılamayan, manası çeşitli ihtimaller taşıyan, mecazi

Allah'ın yüzü, gözü, sözü, eli, avucu...

"Ve Allah, Musa ile gerçekten *konuştu*" (Nisa-164)

"(Allah), Ey Musa, dedi, ben risaletlerimle ve *sözlerimle* seni insanların başına seçtim. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol" (A'raf-144)

"Yerin üstünde ne varsa fanidir; ve ancak ululuk ve kerem sahibi Rabbinin *yüzüdür* kalan" (Rahman-26/27)

"Doğu da Allah'ındır, Batı da; artık nereye dönerseniz, Allah'ın *yüzüne* dönmüş olursunuz; gerçekten Allah, rahmeti bol olandır, her şeyi bilendir" (Bakara-115)

"Yoksullara vermeniz, ancak Allah'ın *yüzünü* dilemek içindir" (Bakara-272)

"Yerin üstünde ne varsa fanidir; ve ancak ululuk ve kerem sahibi Rabbinin *yüzüdür* kalan" (Rahman-26/27)

"Yahudiler, Allah'ın *eli* bağlanmıştır dediler; elleri bağlanasılar; söyledikleri söz yüzünden lanete uğrayasılar; hayır, Allah'ın *iki eli* de açıktır; dilediği gibi ihsanda bulunur" (Maide-64)

" O'nun *kürsüsü* gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O yücedir, büyüktür" (Bakara-255)

Burada geçen "kürsü"nün sözlük anlamı taht ya da sandalyedir.

"Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: *Gözlerimizin* önünde ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap" (Müminun-27)

"İnkar edilmiş olana (Nuh'a) bir mükafat olmak üzere gemi, *gözlerimizin* önünde akıp gidiyordu" (Kamer-14)

"Şüphesiz, su bastığı vakit sizi gemide biz *taşıdık*" (Hakka-11)

"Her şeyin mülkü kendi *elinde* olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir" (Yasin-83)

"*Allah'ın eli* onların eli üzerindedir" (Fetih-10)

"Allah Ey İblis! *İki elimle* yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden mi oldun dedi" (Sâd-75)

"Bütün yeryüzü, Kıyamet günü O'nun *avucundadır*. Gökler de O'nun *sağ elinde* dürülmüş olacaktır" (Zümer-67)

"Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye *tutuyor*" (Fâtır-41)

anlama elverişli olan, akıl ve mantık bakımından açıklanması güç olan, ancak tevil de edilemeyen ayetler".

Bu tür ayetler için "Müteşabihat" (müteşabih'in çoğulu) terimi kullanılır.

Müteşabih ayetler ikiye ayrılır: Bunlardan birincisi Kuran'da 29 surenin başında geçen, "Elif, lam, mim", "Ya, sin", "Kâf, hâ, yâ, âyn, sin, kâf" gibi sadece harflerden oluşan ayetlerdir. Bu harflere "Hurûf-ül mukattaa" denilir. İkinci tür müteşabih ayetler ise, yan tarafta verildiği gibi, anlamı anlaşılamayan ayetlerdir.

İslam ve tektanrıcı dinlerin, zaman içinde tüm antropomorfist etkilerden arınmaya çalıştıklarından bahsetmiştik. Şüphesiz bu o kadar kolay değildi. İslam bilginleri konu üzerinde bir türlü mutabakata varamadılar. Bir tarafta müteşabih ayetlerin "putperestliğe" ve şirke (tanrıya eş koşmaya) yol açacağını söyleyenler vardı. "Muattıla" da denen bu grup, "ta'til"i, yani Allah'ın sıfatlarının bir kısmını ya da tamamını reddetmeyi savunuyorlardı. Allah'ın sıfatlarını kabul ettiklerinden dolayı "Sıfatiyye" de denen karşı taraf ise Kuran'da geçen ayetlerin yorumlanamayacağını ve her türlü sıfattan yoksun bir tanrı fikrinin, yine büyük bir tehlike olarak kabul ettikleri dinsizliğe ve varlığın birliği fikrine götüreceğini ifade ediyorlardı.

İslam tarihinde antropomorfizm, tüm bu arınma sürecinin sonunda heteredoks akımlarda varlığını sürdürdü. Şimdi bu konuya geçmeden önce, Kuran'ın dili üzerinde duralım.

KURAN'IN DİLİ

Kuran'ın tanrısı, tıpkı sıradan insanlar gibi kızar, polemiğe girer, tehdit eder. Yeri geldiğinde vaadlerde bulunmaktan çekinmez. İntikam alacağını söyler. Övülmekten hoşlanır. Başkalarından delil ister, ama kendisi herhangi bir delil göstermeye tenezzül etmez. En ufak bir kuşkuya bile dayanamaz, hemen cehenneminden bahseder. Bir yandan "Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı, öyle iken, insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın? Allah'ın izni olmadıkça kimse inanamaz" (Yunus-99/100) derken, diğer yandan da insanların iman etmelerini ister. Kuran'ın tanrısı, Taha suresinin 8. ayetinde de belirttiği gibi, tüm güzel isimleri (Esmaül-hüsna) kendisine ayırır. Her şeyi duyan (Semî), şükredenleri ödüllendiren (Şakir), tüm tövbeleri kabul eden (Tevvap), bağışı sınırsız olan (Vahhâb), ululuk ve yüceliğin kaynağı (Mütekebbir), her türlü övgünün muhatabı (Hamîd) gibi.

Dil, doğrudan, kullanıldığı dönemin toplumsal ilişkilerini yansıtır, kendi döneminde yaşayan insanların anlayacağı şekildedir. Toplumlar kendi üretim ilişkilerini yansıtmak üzere oluşturdukları kelime dağarcıklarını, insanüstü varlıklara hitap ederken de kullanırlar. Aynı durum Kuran'ın dili için de geçerlidir. Herhangi bir toplumun içerisinde bulunduğu sınıfsal hakimiyet biçimlerini ifade etmek için kullandığı dil, sözkonusu toplum için aynı zamanda insanlarla tanrıları arasındaki eşitsizliği ve hakimiyet biçimini de anlatmak için kullanılan dille aynıdır.

Özetlemek gerekirse: Feodal bir toplumda insanlar, melekler, baş melek ve Tanrı arasındaki hiyerarşik düzenin kendisi öz olarak feodal bir düşünüştür. Yani hakim ekonomik üretim tarzı ile insan-tanrı ilişkilerinin yapısı arasında kuvvetli bir ilişki vardır.

Doğal olarak bu ilişki heterodoks akımlar için de geçerlidir. Bu akımların tabanını oluşturan anti-feodal kesimler için, insanın kul olarak görüldüğü bir dinsel sistem kabul edilir bir şey değildi. Bu yüzden Sünni İslam'ın yok etmeye çalıştığı sözkonusu inançlar merkezi otoriteye karşı zaten muhalif olan kesimlerde gelişti. Konumları gereği insanı kul derekesine indiren Sünni İslam'a karşı çıkan bu kesimler, muhalefetlerini insana bir tür kutsallık atfeden akımlarla ifade ettiler. Bu "kutsallık atfetme" de doğal olarak antropomorfizmden etkilendi. Bir süre sonunda, insanın biçiminde ya da suratında kutsal işaretler aranmaya başlandı. İnsanın tanrı biçiminde olduğu fikri böylelikle tanrıyı insan biçiminde düşünmenin son durağı oldu. İslam heterodoksisi tarihinde bunun en çarpıcı örneği "hurufilik" idi.

ANTROPOMORFİZM VE HURUFİLİK

Hurufiliğin kurucusu14. yüzyılda yaşamış olan **Fadlallah**'dır. **Fadlallah**, Batınîlerin yöntemlerini benimseyerek, harflerle ve sayılar arasında var olduğunu düşündüğü ilişkiyi inceleyerek, dini ibadetleri Arapçadaki yirmi sekiz ve farsçadaki 32 harfle açıklamaya çalıştı. Kendisini 'Mehdi' ilan eden **Fadl**'a göre varlığın ortaya çıkışı sesle birlikte olmuştu. Sesi oluşturan sözün esası ise harflerdir. Kuşkusuz bu anlayışın kökenini **Pisagor**'a ya da Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid'e kadar uzatmak mümkündür. **Fadlallah**'ın özelliği, bu anlayışı, heteredoks akımlarda etkili olan antropomorfist eğilimlerle birleştirmesiydi.

Ona göre erkeklerin yüzünde bulunduğunu düşündüğü 28 işaret, Arapçadaki 28 harfe karşılıktı. Kuran'ın sırrının, "hurûf-ül mukattaa"da gizli olduğunu ileri sürdü. Çevresinde toplananlar tüm peygamberlerin ancak onun birer müjdecisi olduğuna inanıyorlardı. Yüzdeki hatlarla dini emirleri yorumlamasının asıl amacı, insanı tanrılaştırmaktı.

Hurufiliğin -konu ile ilgili- inanışlarını şöyle özetleyebiliriz: İnsanın yüzünde yedi siyah hat vardır. İki kaş, dört kirpik, bir saç. İnsan, bu yedi hatla doğduğu için bunlara, "Hutut-ı Ümmiyya" yani ana hatları denir. Bunlar hal ve mahal, yani hatlar ve yerleri ile hesaplanına ondört olur. Erkekte ergenlik çağında ortaya çıkan yedi hat daha vardır. Sağ ve sol yanlarda olmak üzere iki bıyık, iki sakal, iki burun hatları ve bir enfaka, yani alt dudak altındaki hat. Bunlara da "Hutut-ı Abiyya", yani baba hatları adı verilir. Bunlar da hal ve mahal itibariyle ondört olur. Toplam yirmisekiz eder ve Kuran'ın yazıldığı yirmisekiz harfe karşılıktırlar.

Saç ve enfaka eşit bir biçimde ikiye ayrılırsa, baba hatları sekiz olur. Bunların hepsi onaltı olur, ki hal ve mahal ile hesaplandığında Farsçadaki 32 harfe karşılıktır. **Fadlallah**'a göre Kuran'ın özü sayılan Fatiha suresinin de yedi ayetten oluşması, surattaki yedi hatta işarettir. Bu dua okunduktan sonra ellerin yüze sürülmesi de bunu gösterir.

Yedi kişiyle bu garip inancını yaymaya başlayan **Fadl**'a inananlar, onu öldürülmesinden sonra efsaneleştirdiler. Yaşamının son yıllarında yazdığı vasiyetnamesinde öleceği vakti, katilini, katilinin ailesini, nasıl birisi olacağını, kendisini öldürecek kılıcın kınının kırmızı olup üzerinde yazacak ayeti, bir perşembe günü ikindi vaktinden sonra öldürüleceğini bildiği rivayeti yayıldı. Ardından gelenlerin çıkarttığı ayaklanmalar kanla bastırıldı. Birçok hurufi Anadolu'ya kaçarak buradaki tekkelere sığındılar.

Yoğun biçimde antropomorfist etkiler taşıyan hurufilik, bu tekkelere sığınışın ardından heteredoks akımlar açısından çok önemli bir rol oynadı. Aleviler ve diğer heterodoks akımlar arasında deforme edilmiş harflerle çizilen yüz ve vücut resimlerinin yaygınlığı, hurufiliğin etkisini göstermek açısından anlamlıdır. Yine **John Kingsley Birge**'nin "Bektaşilik Tarihi" adlı eserinde yayınlanan "Bir Bektaşi sual ve cevapnamesi" sözkonusu etkilerin yoğunluğunu çok iyi gösterir. İnsanın tanrılaştırılması, farklı birçok kültürün de etkisiyle, **Ali**'nin tanrılaştırılması biçiminde ifade edildi. İnsanların suratında **Ali** isminin yazılı olduğu iddia edildi. Merdivenköy Şahkulu Sultan tekkesinin son postnişini Hilmi Dede Baba'nın ünlü şiiri hiçbir yoruma gerek bırakmıyor:

"Tuttum aynayı yüzüme
Ali göründü gözüme..."

Burada dikkat çekici olan şey, insan suratında **Ali** ismini bulabilmek için bıyığın gerekli olması. Bıyığın eğimi "yâ" harfi olarak kabul edildi. Aleviliğin ve Kalenderilik, Haydarilik gibi heterodoks akımların önemli işaretlerinden birisi sayılan bıyık geleneğinin kökeni bu olsa gerek.

Yedi büyük Alevi ozanından üçü, yani **Nesimi**, **Yemini** ve **Virani** hurufidir. Araştırmacı **Irene Melikoff** da antropomorfizmin Bektaşiliğe hurufilik yoluyla girdiğini belirtir. 16. yüzyılın başlarında yaşamış olan **Yemini**'nin bir şiirinde geçen şu dizeler, İslam tarihinde antropomorfizmin geçirdiği evrimin son durağını gösteriyor:

"Ey saçı küfr-i siyah ü vey ruh-i imanımız

Dest-i kudretten yazılmış vechine Kuran'ımız"

(Ey siyah saçlı, imanımızın özü olan sevgili, senin yüzüne Kuran'ımız Allah'ın eliyle yazılmıştır)

Allah, intikam alıyor, kızıyor, yemin ediyor

Kuran'ın tanrısı, tıpkı sıradan insanlar gibi kızar, polemiğe girer, tehdit eder. Yeri geldiğinde vaadlerde bulunmaktan çekinmez. İntikam alacağını söyler. Övülmekten hoşlanır. İşte bu tip ayetlerin bir bölümü:

"Fakat biz büyük bir şiddetle çarpacağımız gün, kesinlikle intikamımızı alırız" (Duhan-16).

"Biz de onlardan intikam aldık. Bak, yalanlayanların sonu nasıl oldu?" (Zuhruf-25)

"Biz seni onlardan alıp götürsek de yine onlardan intikam alırız. Yahut onlara va'dettiğimiz azabı, sana göstereriz. Çünkü bizim onlara gücümüz yeter" (Zuhruf-41/42)

"İşte biz suçlulara böyle yaparız" (Sâffât-34)

"Övülmek göklerin rabbi, yerin rabbi ve alemlerin rabbi olan Allah içindir" (Casiye-36).

"Andolsun ki, onlara 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, mutlaka 'Allah' derler. De ki: Övgü de yalnız Allah'a mahsustur, ama onların çoğu bilmezler" (Lokman-25)

"Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik" (Mümin-78)

"Andolsun, Nuh bize yalvarıp yakardı. Biz duayı ne güzel kabul edenlerdeniz" (Sâffât- 75)

"Andolsun ki daha önce onlar, sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz mesuliyet gerektirir" (Ahzab-15)

"Yemin ederim ki, 'Ölümden sonra diriliceksiniz' desen, kafir olanlar derhal, 'Bu açık bir büyüden başka bir şey değildir' derler." (Hûd-7)

"Belki inkardan dönerler diye ayetleri böyle ayrıntılı bir şekilde açıklıyoruz" (A'raf-174)

"De ki: 'Allah'ın size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeğe ya da birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter'. Bak, anlasınlar diye ayetlerimizi nasıl açıklıyoruz". (En'am-65)

"Biz dilesek elbette herkese hidayetini verirdik. Fakat, 'Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım' diye benden kesin söz çıkmıştır. (O gün onlara şöyle diyeceğiz:) Bu güne kavuşmayı unutmanızın cezasını şimdi tadın bakalım! Doğrusu biz de sizi unuttuk; yaptıklarınızdan ötürü ebedi azabı tadın!" (Secde-13/14)

Bilimin neresindeyiz?

Cemal YILDIRIM (*)

Ülkemiz üniversitelerinin simgesi: İstanbul Üniversitesi.

Bilimde gelişmişliğin belirlenmesinde değişik ölçütlere başvurulabilir. Örneğin, bilim adamları sayısının ülke nüfusuna oranı, bilimsel araştırma ve geliştirmeye yapılan yıllık yatırım, ülkenin uluslararası üst-düzey bilimsel yayın sıralamasındaki yeri, vb. Biz ülkemizin bilimdeki konumunu belirlerken sıraladığımız bu ölçütleri gözönünde tutacağız. Bilimde Nobel ödülü kazananların sayısı da bir ölçüt olarak alınabilir elbet. Ama durumumuz bu bakımdan zaten belli olduğu için, soruna bu açıdan bakmayacağız.

Kullanacağımız ölçütlerin herhangi bir yılda ülkenin dünya sıralamasındaki yerini gösterdiği, dahası yılları kapsayan belli dönemlerdeki gelişme (ya da gerileme) trendini de ortaya koyduğu söylenebilir.

Önce 1980 öncesi döneme ait şu tabloya bir göz atalım:

Ülkeler	Yıllık yayın sayısı
ABD	204.632
İngiltere	42.338
F.Almanya	26.186
SSCB	25.313
Fransa	24.486
Japonya	23.637
Kanada	20.193
Hindistan	10.534
İtalya	9.433
Hollanda	6.829

Sıralamada ilk 10 ülkenin yıllık yayın sayısını görmekteyiz (Aynı dönemde Türkiye'nin yıllık yayın sayısı 400'ün altındadır). Adı geçen ilk 10 ülkenin, toplam dünya yayını içindeki katkısı yüzde 80, aralarında olmadığımız ilk 40 ülkenin katkısı ise yüzde 98.5'dur.

Ülkemizin komşu ülkelere göre yerini göstermesi bakımından aynı döneme ait aşağıdaki tablo da düşündürücüdür:

Komşu ülkeler	Yıllık yayın sayısı
Mısır	919
Yunanistan	893
Bulgaristan	848
Türkiye	368
İran	197
Irak	184
Suriye	21

Hiç de iç açıcı olmayan bu durumda 1986'ya gelinceye dek önemli bir değişiklik olmaz. 1986'da 520 yayınla dünya sıralamasında 44. sıraya yükselen Türkiye, sıralamadaki yerini son yıllarda yükseltmeyi sürdürmektedir. Şubat 1993'de Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK) toplantısında açıklanan verilere göre 1992 sonu itibariyle yılda 1100'e ulaşan yayın sayısıyla dünya sıralamasında 40. sırada yer alıyoruz (TÜBİTAK'ın son açıklamasına göre, 1651 yayın sayısıyla ülkemiz bugün dünya sıralamasında 37'nciliğe yükselmiş bulunmaktadır (1)).

İSTATİSTİKLER İÇAÇICI DEĞİL

Görülüyor ki, son yıllarda göze çarpan olumlu gelişmeye karşın, durumumuzun henüz övünülecek bir düzeye çıktığı söylenemez. Nitekim bilimde insan gücü bakımından da durumumuz iç açıcı olmaktan uzaktır. Ülkemizde 10 bin çalışan nüfusa yaklaşık 7 bilim adamı / araştırmacı düşmektedir. Oysa bu sayı ABD'de 70, Fransa'da 40'tır (Kaldı ki, bizde "araştırmacı" diye adı geçenlerin kaçının gerçek anlamda araştırmacı olduğu da tartışılabilir bir konudur).

Gene BTYK toplantısında açıklanan verilerden, araştırma-geliştirme için ayrılan ödeneğin ülkemizde gayri safi milli hasılaya (bir yılda üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına göre hesaplanan değerine) oranı yüzde 0.33'tür (1986 OECD verilerine göre bu oran yüzde 0.20 olarak görünmektedir). Miktar olarak bu 100 milyon doların altında bir yatırımdır. Bu oran kalkınmış ülkelerde (ABD, İsveç, Almanya, İngiltere, Fransa, vb.) yüzde 2.5 ile yüzde 3 arasındadır. Başka bir deyişle kalkınmış ülkeler bilimsel araştırmaya milyarlarca dolar aktarırken, bizde ayrılan para 100 milyon doları bile bulmamaktadır (Üstelik son derece düşük olan bu binde 3'lük ödeneğin bütçe gerçekleşmesinde daha da düşük kaldığı söylenmektedir). (2)

1988'de yapılan sayımda, üniversitelerimizin kitaplıklarına giren yıllık yabancı kitap ve süreli yayın sayısı yaklaşık 20 bindir. Oysa, dünya yayın sıralamasında 20. olan 5 milyon nüfuslu Danimarka'da bu sayı 300 binin üstündedir. 1980'de bu sayının İngiltere'de 1 milyon 670 bin, Almanya'da 2.5 milyon, Japonya'da 7 milyon olduğu saptanmıştır. (3)

Türkiye'nin bilim alanındaki gelişmişlik düzeyinin, ekonomik gücündeki artış yetersizliğini yansıttığı söylenebilir. Nitekim, Union Bank Switzerland tarafından hazırlanan Uluslararası Rekabet Endekslerine göre kaynaklarda büyüme ve rekabet sıralamasında 38 ülke arasında halen 36. sırada bulunan ülkemizin 2000-2010 yıllarını kapsayan orta vadede ancak 33. sıraya yükselebileceği beklenmektedir (4) (Tabi, bu arada ekonomide gelişmeyi aksatan yeni bulanımlar olmazsa!).

DEVLET BİLİME ÇOK UZAK

Kuşkusuz bu rakamlar ülkemiz için parlak bir tablo çizmemektedir. Bilimde ilerleme çetin bir yolculuktur; bireylerden, özel ve kamu kuruluşlarından yakın ilgi, teşvik ve desteğin yanısıra özveri istemektedir. En başta da devletin, geleceğimizin güvencesi olan bilimsel gelişmeye, uzun vadeli bir plan içinde daha yakın duyarlık göstermesi, öncelik tanıması gerekir. Tüm uyarılara karşın ülkemizin bir bilim politikası bugün de yoktur. 1983'de kurulan BTYK ilk toplantısını ancak Ekim 1989'da yapmıştır. Bilimin gelişmesinden sorumlu bu kurulun bugüne dek ortaya koyduğu elle tutulur ne bir program ne de bir strateji vardır. TÜBİTAK'ın da 1980'li yıllarda, kuruluş yıllarındaki canlılığını yitirdiği, özerk olmaktan çıktığı, giderek iktidarların genel politikası yönünde bürokratik bir kuruluşa dönüştüğü söylenebilir (Oysa, İngiltere'de kuruluşu 17. yüzyılın ortalarına uzanan The Royal Society, Almanya'da kuruluşu yüzyılımızın başında gerçekleşen Max Planck Enstitüsü, ABD'de 1950'de kurulan National Science Foundation gibi kurumların saygın konumlarına, gelişmelerini devletin parasal desteğinde ama özerk gelenekleri içinde sürdürmekle ulaştıklarını görüyoruz).

BTYK'nun 1993 Şubat başındaki toplantısında bilime ek fon sağlama, Türkiye Bilimler Akademisi tasarısını yasalaştırma, İstanbul'da bir Teorik Araştırmalar Merkezi kurma yolunda girişimlerde bulunulacağı kararlaştırılmıştı. Ne yazık ki, bugüne değin ortaya somut denilebilecek bir gelişmenin konduğu söylenemez. Devletin bilime ne denli uzak durduğunu göstermesi bakımından bir noktaya daha değinmekte yarar vardır: Spor olimpiyatlarında derece alanları ölçüsüzce ödüllendiren yetkililer, bilimsel yarışma ve olimpiyatlarda derece alan üstün yetenekli gençlere en küçük bir ilgiyi bile çok görmektedirler. Nitekim, yurt dışı futbol maçlarına katılan seyircileri bile konut fonu vergisinden muaf tutan "popülist" devlet adamlarımızın, yurt dışı bilimsel etkinliklere katılan öğretim üyeleri ve öğrencilere de benzer bir ayrıcalığın tanınması gereği ortaya atıldığında "sağır sultan" kesildiklerini görüyoruz.

İLK ADIMLAR NE OLABİLİR?

Ülkemizin bilimde daha saygın bir konuma gelmesi, öncelikle bugünkü "eğreti" diyebileceğimiz tutumun, daha içten ve güvenilir bir tutuma dönüşmesini gerektirmektedir. Sorunun ayrıntılarına girmeden bu yolda atılmasını öngördüğümüz başlıca adımları sıralamakla yetineceğiz:

1) Bilimsel çalışmalara prestij ve ağırlık kazandırılmalı, üstün yetenekli öğrencileri temel bilimlere yöneltme önlemleri alınmalıdır.

2) Öğretimin tüm aşamalarında öğrencilere gerekli ya da gereksiz bilgi ezberletme yerine, araştırma etkinliğine girme, sorgulama, eleştirel düşünme ve özgürce tartışma ortamı sağlanmalıdır.

3) Fen liseleri kuruluş amaçları doğrultusunda yeniden düzenlenmeli, özgün kimliğine kavuşturulmalıdır.

4) Üniversitelerimizde temel araştırmalara, sanayi kesiminde ise uygulamalı araştırmalara öncelik verilmeli, iki kesim arasında ortak çalışma ve işbirliği olanakları artırılmalı, daha işlevsel bir nitelik kazanmalıdır.

5) Bilimde dünya sıralamasında önde gelen ülkelerle sıkı işbirliği ve ortak çalışma olanakları aranmalı, TÜBİTAK tam özerklik konumuna kavuşmalıdır.

6) Türkiye bilime ve bilimsel çalışmaya yapması gereken yatırımı geleceğinin

güvencesi olarak algılama duyarlığı içine girmeli, bilgi ve teknoloji transferi ile yetinme rehavetine düşmemelidir.

SORUN SALT PARASAL KAYNAK SORUNU DEĞİL

Bilimde geçmişimize bir göz attığımızda, yukarda değindiğimiz önlemlerin önemi daha da belirginlik kazanmaktadır. 19. yüzyılın ortalarına gelinceye dek medrese geleneği dışında hiçbir öğretim etkinliğine olanak tanınmamıştır. Ülkemizin ilk üniversitesi sayılan Darülfünun 1846'da kurulmuş, ama 1933 reformuyla ancak gerçek üniversite kimliği kazanmıştır. 1943'de Ankara Fen Fakültesi'nin kuruluşu, 1944'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nin yeniden düzenlenmesiyle bilim ve teknoloji eğitiminde önemli adımların atıldığına tanık olmaktayız. Bu gelişmeyi yeni atılımlarla (1956'da ODTÜ'nün, 1963'de TÜBİTAK'ın, 1964'de Ankara Fen Lisesi'nin kurulmasıyla) başlayan daha parlak bir dönem izler. Ancak, bir bilim adamımızın "Bilimsel Aydınlanma Dönemi" diye nitelediği bu dönem, onun da belirttiği gibi, çok geçmeden özellikle 1960'lı yılların sonlarına doğru, politika ortamında oluşan kimi aşırı akım ve ideolojilerin olumsuz etkileri altında dinamizmini yitirmiş, beklenen sonuçları vermekten uzak kalmıştır. (5)

Görülüyor ki, sorun salt parasal kaynak sorunu da değildir. Sorunun temelinde toplumun yerleşik değer yargıları, beklentileri ve uygarlık anlayışı yer almaktadır. Bilim-kültür ilişkisine açıklık getirmek bu bakımdan önemlidir.

KÜLTÜR BAĞLAMINDA BİLİM

Bilimsel gelişme, en başta, ona elveren bir kültür ortamıyla olanak kazanır. Ne var ki, yoğun çalışmalara karşın, bu gelişmeyi etkileyen koşulların yeterince belirlendiği henüz söylenemez. Öyle bir belirleme değişik kültürlerde değişik etkenleri ya da bu etkenlerde değişik sıralamaları ortaya koyabilir. Ancak kesin olan şu ki, herhangi bir kültür ortamında bilimi (olumlu ya da olumsuz yönden) etkileyen koşulların belirlenmesi öncelikle o kültürü oluşturan değer yargılarının, yerleşik inanç ve davranış biçimlerinin tanınmasını gerektirir. Bir dönemi başka bir döneme, bir kültür ortamını başka bir kültür ortamına göre "daha bilimsel" ya da "bilime daha yatkın" diye niteleyebiliyorsak, o zaman, bu farkı doğuran koşullar nelerdir, diye sorabiliriz. Başka bir deyişle, kültürleri ya da dönemleri bilimsellik açısından karşılaştırmak için, önceden belirlenmiş birtakım ölçütlerin elde olması gerekir. Ancak bu amaca yönelik ortak ölçütlerin (varsa) ne olduğunu henüz söyleyecek durumda değiliz. Biz şimdi aradığımız açıklık bakımından üç noktaya değinmekle yetineceğiz:

1) Bilim evrenseldir; hiçbir ırk ya da coğrafya parçasına, din ya da ekonomik sisteme özgü değildir. Ama gene de bilime daha elverişli ortam sağlayan (ya da tam tersine, bilimsel gelişmeye elvermeyen) bazı tarihsel ya da kültürel etkenlerden, yönelim ya da koşullanmalardan söz edilebilir.

2) Bilimin varlığı bir derece sorunudur; en ilkel topluluklarda bile "bilim" diyebileceğimiz az ya da çok bir bilgi birikimi, o birikimin kaynaklandığı bir tür sınama-yanılma deneyimi, bir problem çözme etkinliği vardır.

3) Bilimin, bugünkü anlamda bilinen işlevleriyle ortaya çıkması, kurumsallaşması 16. yüzyıl sonlarında Batı Avrupa kültür çevresinde başlayan bir gelişmedir.

Antropologlar bilimin köklerini tarih öncesi dönemlere kadar uzatmaktadırlar. Bunda yadırganacak bir nokta yoktur. Elverişsiz, dahası bazan görüldüğü gibi acımasız çevre koşullarında yaşam savaşımı veren insanoğlu öncelikle çevresini tanımak, elden geldiğince denetim altına almak zorundaydı. Bu ise, ilkel anlamda da olsa "bilimsel" diyebileceğimiz bir yaklaşım içine girmek demekti. Paleolitik ve neolitik dönemlere ait pratik buluş ve araçların çoğunlukla bilgi, beceri ve deneyim birikimine dayandığı kolayca yadsınamaz. Gerçekten öyle birikimler olmasaydı eski uygarlıkların ortaya çıkmasına olanak olur muydu? Bir bilim tarihçisi, daha da ileri giderek uygarlık bir yana "insanın az çok düzenli, güvenilir sosyalb bir yaşama geçmesine olanak olur muydu?" diye sormaktadır. (6)

BİLİMDE ATILIMIN İLK KOŞULU: DİNSEL DOGMALARDAN KURTULMAK

Şimdi sorulabilir: Kökleri tarihin derinliklerine, çok eski kültürlere ve yörelere uzanan bilimsel etkinliğin, 400 yıl önce yalnızca Batı kültür dünyasında büyük bir atılım içine girmesi nasıl açıklanabilir?

Belli bir açıklama üzerinde birleşmiş olmamakla birlikte, bilim tarihçilerinin vurguladıkları "ortak" diyebileceğimiz iki nokta vardır: 1) Düşüncenin yerleşik tutumu kırması, özellikle teolojinin boyunduruğundan sıyrılması, 2) Bilinmeyene açılma, dünyayı keşfetme; metafizik spekülasyondan olgusal verileri açıklamaya yönelme dönüşümü. Hemen belirtmeli ki, birbirini besleyen bu iki gelişme kültür ve sanatta Rönesansı, dinde reformasyonu izleyen gelişmelerdir. Öyleyse, denebilir ki, bilimde atılımın ilk koşulu düşüncenin yerleşik dogmaların tutsaklığından kurtulması, dünyaya açılma, yeni arayışlara girme coşkusudur.

Çevresinde olup bitenleri anlama insanın temel güdülerinden biri olmasa bile kolayca vazgeçemeyeceği bir gereksinmesidir. Bu gereksinmenin verimli bir arayışa dönüşmesi ise, sorgulamaya, eleştiriye ve alternatif arayışlara olanak tanıyan bir ortamla olasıdır. Batı kültür çevreleri, göreceli de olsa, özgür düşünme ortamına yol açan Rönesans ve Reformasyonla girmiştir. Oysa geçmişte parlak dönemleri olan bir çok kültürün, bu arada başlangıç döneminde (MS 900-1200) bilime katkılarıyla öne geçen İslam dünyasının, zamanla bağnaz inanç kalıplarına tutsak düştüğü, özgür arayış ortamına olanak tanımayan katı bir tutuma dönüştüğü görülmektedir. Üstelik günümüzde militan bir nitelik kazanan köktendinciliğin öyle bir geçişe olanak tanımayan ideolojik bir ayaklanmaya dönüştüğü gözden kaçmamaktadır. Toplumumuzun da çağdaşlık ve demokrasi yolunda ortaya konan tüm devrimsel atılımlara karşın bağnazlık çemberini yeterince kırdığı söylenemez. Yaşamımıza egemen medrese eğitim geleneği ile kışla disiplinini içeren yönetim anlayışı özgür düşünme ve tartışma ortamına giden yolu, "tıkayan" demeyelim ama, uzatan başlıca engellerdir. Bu gelenek ve dıştan zorlama disiplin kırılmadıkça ülkemizin bilimde önemli ve sürekli bir atılım içine girmesi beklenebilir mi?

Geri kalmış (ya da moda deyimiyle "gelişmekte" olan) pek çok ülkenin henüz yeterince ayırdında olmadığı can alıcı nokta, bilimsel gelişme için sağlanacak olanakların uzun vadedeki önemidir. Öyle ki, bu ülkelerin çoğunluk beyin göçüyle uğradıkları büyük kayıbın bile farkında olduğunu söylemek güçtür. Oysa, bilimsel gelişme ile toplumsal kalkınmanın ilişkisi tartışılamayacak kadar açıktır. Çağdaş toplum yalnız endüstride değil, tarım, tıp, savunma, eğitim, çevre koruması vb. alanlarda da bilimsel araştırmalara dayanmak zorundadır. Teknoloji ve bilgi transferiyle yetinen bir toplum gelişmelerin gerisinde kalmaktan, ileri ülkelere sürgit el açmaktan kurtulamaz. Temel bilimlerin yaşamsal önemini kavramak zorundayız. Saygın bir düzeye ulaşmak için bilimsel araştırma kaçınılmazdır. Bunun ilk koşulu ise potansiyel beyin gücümüze bilimde gelişme yolunu açmaktır.

(*) Prof. Dr., ODTÜ Emekli Öğretim Üyesi. Cemal Yıldırım'ın bu makalesi, bir süredir üzerinde çalıştığı ve yakında çıkacak olan "Bilim ve Toplum" adlı yeni kitabının bir bölümü olarak hazırlanmıştır.

NOTLAR

(1) Bkz. Cumhuriyet, 1 Mayıs 1994.
(2) Bkz. O. Bursalı, "Bilime Ateşleme", Cumhuriyet, 4 Şubat 1993.
(3) O. Bursalı, a.g.y.
(4) Bkz. Milliyet, 25 Ekim 1993.
(5) Bkz. Prof. Dr. Namık Kemal Pak, "Cumhuriyetin 70. Yılında Fizik Bilimi ve Türkiye'de Bilim Panoraması", Bilim ve Teknik Dergisi Özel Eki-2, Aralık 1993.
(6) J. G. Crowther, The Social Relations of Science, s.10.

Düşten Düşünceye

Anarşistler hödük müdür?

Ahmet İNAM

Bizdeki özentileri galiba öyle. Anarşizmdeki ütopyayı, "ince fikri" göremiyorlar. Heyecanı. Hüznü. Aklı göremiyorlar en önemlisi. O buyurucu, yönlendirici olanı. Kopya çekiyorlar. Batıdan. Kopyacıların anarşist olamayacağını anlayamıyorlar. Özgün olamayanların. Yaratamayanların. Dinlemeyi, sabretmeyi bilmeyenlerin. Tez elden genelliyorlar. İsyanın, her türlü değere karşı çıkıyor "görünmenin" anarşizm olduğunu sanıyorlar. Yüzyıllardır kültürümüze egemen olmuş rastgele "kazan kaldırmanın" insanı anarşist kılacağını sanıyorlar. Edepsizliği marifet sanıyorlar. Aklı ve ahlakı olmayanın anarşist olamayacağını kavrayamıyorlar. Kültürümüze yerleşmiş deyimlerle yanıt vereyim: "Edep yahu!" "Akıl yahu!"

Kimin anarşistisiniz? Nelere, ne adına isyan ettiğinizi biliyor musunuz? İnsanını, ülkesini tanımayandan anarşist olur mu? İsyan ettiğiniz değerleri, kuramları, düzeni tanımadan? Kuramınız olmadan hangi kuramlara karşı çıkabilirsiniz? Aklınız olmadan akla nasıl saldırabilirsiniz? Anarşist, ebedi huzursuzluğunu ve huysuzluğunu neye dayandırmaktadır? Hiçbir şeye mi?

"Ben bu işleyişe çomak sokarım." "İktidarda olana, yürürlükte olana karşı çıkar, değiştirmeye çabalarım." Tüm muhaliflerin görüşü bu. Peki nasıl bir düzen için bu düzene isyan ediyorsunuz? Ütopyanız var mı? Yok mu? Anarşist değilsiniz öyleyse. Entelektüel kabadayılardan olabilirsiniz. Entelektüel haytalardan. Böyleleri bu düzene yardım eder yalnızca. Çözümsüzlük ve karşı çıkış önerileriyle düzeni besleyen muhalif odakları oluştururlar. Çünkü, düzenin sürmesi, ona karşı çıkanlarla olanaklıdır. Karşı çıkışın düzen değiştirici bir işlev taşıyabilmesinin koşulları vardır. Nedir bunlar?

Tümünü bilemem. Duruma ve ortama bağlı olabilir çoğu. Asıl sıkıntım anlamlı muhalefetin, dünyayı inançları ve ütopyaları doğrultusunda değiştirmeye katkısı olabilecek muhalefetin nasıl yapılabileceğini düşünürken çıkıyor. Muhalefetin bir "oyun", işlevsiz bir gevezelik, kendi kendini tatmin etme düzeyinde kalması çok sık ortaya çıkan bir durum. Üstelik anarşizm adına, özlemi duyulan bir düzen olması gereken anarşizm adına, hedefini yeterince düşünmemiş, sığ, kuramsız eleştirilerin ortalıkta dolaşıyor oluşu, rahatsız ediyor beni.

Düzen değişecekse, yerine oluşturulması gerekli düzeni yeterince düşünmüş olma, ona inanma, hayatını bu amaç için yaşayabilme gücü gerekiyor.

Farklı anarşist düzenler var. "Anarşist düzen"den bu yazımda anladığım, düzenin "mümkün olduğunca" kendini hissettirmediği bir düzendir. Sömürünün, haksızlığın en aza indiği, insanların kendilerini en az engelle (geliştirici engellerle belki) gerçekleştirebildikleri, farklılıklarını fark ettikleri, ortak heyecanlar, yaşama sevinçleri duyabildikleri, birlikte paylaşmayı, söyleşmeyi, iletişimi becerebildikleri, "tepeden" kendilerine giydirilmemiş, dayatılmamış bir düzen. Demir ya, insan sağlıklı organını farketmezmiş, anarşist düzen de böylesi sağlıklı farkedilmeyen bir düzen. Elbette gönül düzeni. Birey olarak gönlümün, toplumun gönlüyle gönülleşebildiği bir düzen. Tarihimden devşirebileceğim, kültürümden kotarmaya çabaladığım. Düşlerim, düşüncelerim, umutlarım, araştırma tutkumla yaratabileceğim.

Arayacağım, kendimi adayacağım bir düzen. Elbette arayışımda yanlışlar yapabilirim. Yanlış anlatabilirim kendimi, eksik kalabilir sözlerim.

Böyle bir arayışın farklı yolları olabilir. Mizahla aranabilir, çılgınca. Sanatla. Düşünceyle. Arayışın kendisi bir isyandır. İsyanlarınsa binlerce yıllık geçmişi vardır. Bu geçmişle hesaplaşmak, kendi adıma konuşayım, kaçınılmazdır.

Aramak, farklı tutumları, bakışları, düşünme biçimlerini, kuramları geliştirmeyi şart koşar. Tarihle birleşmesi gerektiği gibi, toplumla da birleşmelidir. Bazılarının sandığı gibi anarşist arayış bireyci değildir, bencil değildir. Gönüldeşlerimizle tartışmayı, söyleşmeyi, birlikte arayışı gerektirir. Bundan dolayı hödüklüğe tahammülü yoktur. Birlikte öğrenilerek, yanlışları yeniden yorumlayıp, eleştirerek ilerler. Yaratıcılığı gerektirir. Bundan dolayı hödüklüğe tahammülü yoktur.

Anarşist arayış: Denemeye, sınamaya, yanılmaya açık, eleştirilerden alınmayıp öğrenen, sürekli bakış, kuram geliştirmeyi, kafa ve gönül olarak dönüşümün ön koşulu olduğunu savunan bir araştırmadır.

Anarşist, geçmişe, şimdiye, geleceğe sorumluluk duyan, insanın gönül ve fiziksel çevresine duyarlı biridir. Çizdiğim anarşizme, anarşiste itirazı olan gönüldeşlerimi dinlemeye, yanlışlarımı düzeltmeye hazırım. Bu tutumumun hödüklük olup olmadığını tartışmaya varım. Anarşizmin terörizm olmadığını anlaması gereken gelecekteki bir dünya adına.

Elealı Parmenides: Metafiziğin çıkış noktası

Eren OMAY(•)

Yunanlılar M.Ö. 8. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar Akdeniz, Marmara ve Karadeniz kıyılarına yayıldılar ve koloniler kurdular.

Yunanlıların koloni kurmalarının iki ana nedeni vardır: Doğuştan soyluların toprakları ele geçirmeleri küçük çiftçileri topraksız bıraktı. Sayıları artan zanaatçı ve tacirlerin çıkarları iktidardaki soylu sınıfıyla çatıştı. Bu durum keskin bir sosyal mücadeleye yol açtı. Yoksul düşen ve bu mücadelede yenilen sosyal gruplar yurtlarını terkettiler ve başka yerlerde yurt aramak zorunda kaldılar. [*Tanilli* (1)]

Bir başka önemli etken de şu idi: Yunanistan toprakları verimsizdi. Nüfus artınca toprak yetersiz kaldı ve bunun sonucu olarak gıda maddesi kıtlığı başladı. Bu sorun kolonizasyona yol açtı.

YUNAN KOLONİLERİ

M.Ö. 8 ve 6. yüzyıllar arasında kolonici gruplar Milet, Korent, Megara ve diğer kentlerden yola çıkarak Kuzey Ege ve Karadeniz kıyılarına, Batı'ya doğru hareket eden bazıları Sicilya ve Günel İtalya'ya kadar gittiler. İtalya, o çağda, "Yunanlıların Amerika'sı" oldu.

Bazı koloniler başarısızdı. Fakat yüzlercesi başarıya ulaştı. Örneğin Milet kenti yaklaşık yüz koloni kurdu ve bunlardan bazıları da yeni koloniler yarattılar. Sonuçta Yunanlılar, Karadeniz ve Akdeniz'in Doğu kıyısına kümelendiler. **Platon** bu yerleşmeyi bir havuzun etrafında oturan kurbağalara benzetir. [*Heaton* (2)]

Kolonilerin kuruluşunda Yunanlılar genellikle sistemli hareket etmişlerdi. Göçmen kafilelerinin başında çoğu kez aristokrat sınıfından seçilen ve "oikist" adını taşıyan bir önder bulunurdu. Bu önder genellikle Delfoi kahinine danıştıktan sonra şehrin yerini belirler, şehri kurar, örgütlerdi. Öldükten sonra şehrin resmi meydanına gömülür ve şehir halkı tarafından bir kahraman (heros) ya da yarı Tanrı sayılırdı.

Çoğu kez bir yarımada üzerinde kurulan şehrin bir veya iki limanı vardı. Şehir bir surla çevrilirdi. Çevresindeki topraklar birbirine eşit parsellere ayrılır ve göçmenler arasında paylaştırılırdı. [*Mansel* (3)]

Yunanlıların "apoikia" yani evlerden uzak diye adlandırdıkları koloniler, anayurttan bağımsızdılar ve kendi devlet biçimlerini koruyorlardı. Fakat koloniler ve anayurt arasında bir bağ vardı. Halikarnaslı tarihçi **Denys** bu bağı şöyle anlatır: Çocuklar, ana babalarına nasıl saygılı iseler, apoika'lar da anayurtlarına öyle saygılıdırlar. [*Tanilli* (1)]

Koloniler kendi ihtiyaçları ve dışsatım için tarım ve balıkçılık yaptılar. Maden yataklarını işlediler. Ana siteden yapılan dışalımın dağıtım merkezi rolünü oynadılar. Bazı koloniler ekonomilerini geliştirdiler ve büyük site-devleti haline geldiler. Örneğin Sicilya'daki Siraküza kenti M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren gelişerek Akdeniz'in üçüncü büyük kenti oldu. [*Heaton* (2)]

Bazı kolonilerde maddi ve kültürel yaşamın düzeyi Yunanistan'dakinden çok daha yüksekti. Birbirini dik kesen, geniş ve düz yollar, Agrigente'deki Zeus tapınağı gibi güzel yapılar kolonilerdeki görkemli yaşamın örnekleridir. [*Tanilli* (1)]

Kolonileştirme Yunanistan'ın iktisadi ve sosyal gelişmesine büyük katkıda bulundu. Ticaret ve sanayi gelişti. Siteler ticaret ve sanayi mahalleleri ile çevrildi. Önce tacir ve armatör tabakası ortaya çıktı. Bunları tefeciler izledi. [*Tanilli* (1)]

Tefeciler M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren zengin bankacı haline geldiler. Tarım veya zenaat ürünlerinin üzerine rehin koyarak kredi verdiler. [*Heaton* (2)]

Yunan endüstrisi köle kullanırdı. Kölecilik ekonomik yaşamda sürekli bir faktördü. Köleler emek gücünün önemli bir parçasıydı.

M.Ö. 700 yıllarında Yunan siteleri sikke basmaya başladılar. Para bir süre sonra İtalya ve Sicilya'daki Yunan kolonilerine de yayıldı. Böylece Yunan toplumu para ekonomisini temel alan ilk toplum oldu. Para, değişimi kolaylaştırmak için bulunmuştu. Fakat çok geçmeden yeni bir amaç için kullanılır oldu: Satmak için satın almak. Bu amaç ticaretin genişlemesine neden oldu. Bir tüccar sınıfı ortaya çıktı ve birçok kentte devletin kontrolünü ele geçirdi. [*Thomson* (4)]

ELEA KENTİ

Elea kenti de Lucania kıyısında bir koloniydi. Pythagoras konfederasyonuna bağlı Poseidonia'nın 60 km. güneyinde kurulmuştu.

Bu kentin kuruluşunu **Herodot** (5) şöyle anlatır: "Bir deniz savaşı oldu. Phokaia'lılar yenildi. Alalia'ya dönerek kadınlarını ve çocuklarını aldılar, eşyalarından gemiye yüklenebilecek ne varsa hepsini yüklediler, sonra Kyrnos'u bırakarak Rhegium'a gittiler. Rhegium'a sığınanlar, oradan Oinotria'ya geçmişler ve bugünkü Elea kentini kurmuşlardır."

Batı'da bugüne kadar bulunmuş en eski metal paralardan biri bu şehrin parasıdır. Pythagorascı kentlerin kullandığı metal paralara benzemeyen bu para, Elea şehrinde ticaretin geliştiğinin kanıtıdır. [*Thomson* (4)]

Elea'da bir pazar yerinde alış veriş şöyle yapılırdı:

"Bir çan sesi sebze pazarının açıldığını haber verirdi. Yurttaşlar ve köleler satış tezgahlarındaki sebzeleri almaya başlardı. Yeniden çan çalardı. Yağ ve peynir pazarı açılırdı. Az ötede et ve balık pazarı vardı. Şarap satıcıları, eskiciler, antikacılar, kitap satıcıları yerlerini almıştı. Pazarda perakendeciler iyi iş yapardı. Özellikle bayram günlerinde iş hacmi çok büyük olurdu. Bu bayramlarda tanrısal barışın sağlanmış olması yolcuları korur, bu da tüccarların işine yarardı. Dindarlık kazançlı bir ticaret için iyi bir vesile olurdu. Pazarda ticaret serbestti, fakat bir düzen egemendi. Kent yönetimi pazarı denetler, ticaretin kurallara uygun yapılmasını sağlardı. Pazarda herkes için alınabilecek bir şey vardı: Asker çizme, çiftçi kumaş alır, felsefeci bir gözlem yapar, düşünür ve susardı." [*Se'dillot* (6)]

İşte bu felsefecilerden biri **Parmenides**'dir. **Parmenides** sıradan bir felsefeci değildir. Elea şehrinin yetiştirdiği çok ünlü, okul kurmuş bir filozoftur.

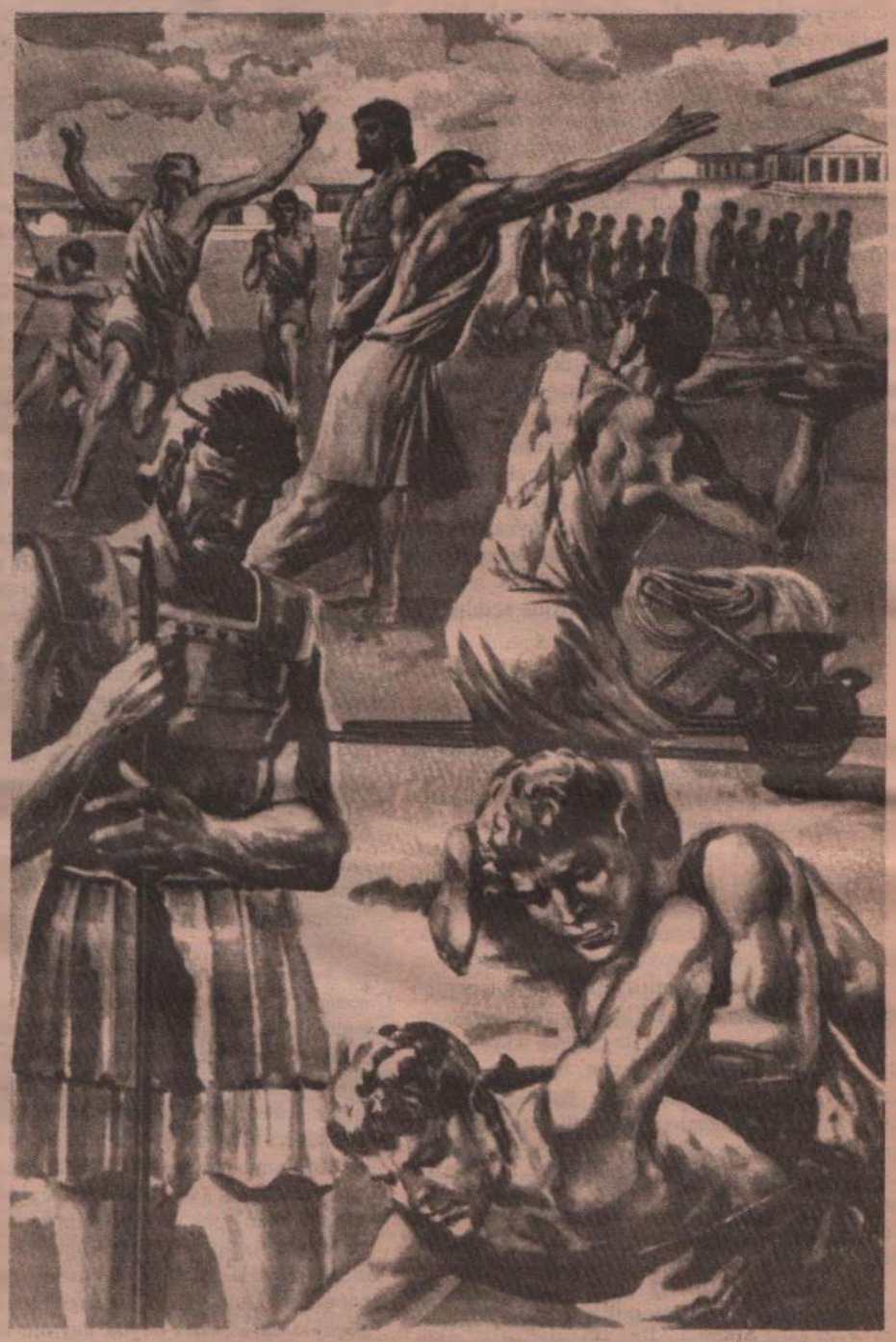

Yunan kolonilerinde gençlerin bellibaşlı işi beden eğitimi ve avlanmaktı.

PARMENİDES'İN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Parmenides'in M.Ö. 515-510 yılında doğduğu kabul edilir. Babasının adı **Pyres**'dir. [*Kirk* ve *Raven* (7)]

Ksenophanes'in öğrencisiydi. Fakat, **Parmenides**'i asıl etkileyen **Diochaetas**'ın oğlu Pythagorascı **Ameinias**'dır. **Ameinias** fakir fakat değerli bir insandı. Bu kişi, **Parmenides**'in felsefeye girmesini sağladı. Bir filozof gibi yaşamasını öğretti. **Parmenides** şöhretli ve zengin olunca ona bir türbe yaptırdı. [*Leartibus* (8)]

Parmenides aktif politikaya da girdi. Elea şehri için yasalar yaptı. Elealılar, her yıl onun yasalarına uyacaklarına yemin ederdi. [*Guthrie* (9)]

Platon (10), Parmenides adlı diyaloğunda, **Parmenides** ile **Sokrates**'in biraraya geldiğini söyler ve bu toplantıyı şöyle anlatır:

"... **Parmenides** iyice yaşlanmış, saçları iyice aklaşmış. Ama oldukça zinde, yakışıklıymış, yaşı da altmışbeşin üzerindeymiş. **Zenon** ise kırkına yakın, boylu poslu, şık giyimliymiş. Kentin dışında **Pythodoros**'un evinde konaklamışlar. **Sokrates** ile birlikte **Zenon**'un okuyacağı yapıtı merak eden pek çok kişi de gelmiş oraya, çünkü ikisi de ilk kez o zaman oraya geliyorlarmış. **Sokrates** o sıralarda oldukça gençmiş. **Parmenides** dışarıda iken yapıtı **Zenon** okumuş."

PARMENİDES'İN FELSEFESİ

Parmenides'in felsefesini doğrudan tanımak için iki kaynağa başvurulabilir. Kaynaklardan birisi **Parmenides**'in şiiridir. Diğer kaynak **Platon**'un Parmenides isimli diyaloğudur. Şüphesiz, bu diyalogda anlatılan toplantı gerçek bir toplantıdır. Fakat bu eserde **Parmenides**'e atfedilen görüşler onun orijinal görüşleri değildir. Bunlar, **Platon**'un kendi teorisinin Eleacı görüşle eleştirisidir. **Platon**, bu yolla iki teori arasındaki uyumu ortaya koymak is-

PARMENİDES'İN ŞİİRİ

Nesnelerin yaratılışı üzerine
Beni taşıyan kısraklar canımın istediği kadar
Götürüyorlardı, beni bu ünlü yola koyduktan sonra
Daimon kadınlar, bilge kişiyi kentleri aşırıp götüren.
Burada gidiyordum; bu yolda taşıdılar beni uslu atlar
Arabayı çekerek, kızlar da yol gösterdiler.
Dingil yuvalarda kaval sesi çıkarıyordu
Kızarak -çift tekerlek kasırgasıyla itiliyordu
İki yandan-, acele ettikçe yoldaşlıkta
Güneş kızları, gecenin evlerini öne bırakan,
Işığa doğru, atarak başlarından örtüleri elleriyle.-
Oradadır kapısı geceyle gündüzün yollarının,
Pervaz ve taş eşik iki yandan tutuyor onu;
Aitherde olan kapıyı büyük kanatlar dolduruyor;
Bol cezalı adaletin elindedir değişen kilitleri.
Konuşarak onu kızlar yumuşak sözlerle
Kandırıyorlar ustaca, kendilerine ditli sürgüyü
Bir anda itmeye kapıdan. Açılıyordu ağzına kadar
Kanatlar, kapının uçmasıyla tunçtan mihverleri
Yataklarında değişe değişe döndürerek
Çengeller ve kamalarla tutturulmuş olan: imdi bu kapıdan
Dosdoğru sürdüler kızlar yol boyunca arabayla atları.
Ve beni Tanrıça dostça karşıladı, sağ elimi
Sağıyla tuttu, şöyle söz söyleyerek bana dedi:
"Ey delikanlı!" ölümsüz sürücülere yoldaş olarak,
Seni taşıyan atlarla buraya ulaşan sana
Selam! Çünkü kötü bir kader değil sana yaptıran
Bu yolu -insanların dolaştıklarının dışında bu çünkü-,
Tanrı kanunu ile hak. İmdi senin herşeyi öğrenmen gerek:
Hem doğruluğun iyice-yuvarlak sarsılmaz yüreğini
Hem de ölümlülerin öyle-sanışlarını, gerçek güven olmayan.
Fakat yine de bunları da öğreneceksin, öyle-görünenlerin
Nasıl denenir-inanılırca var-olması gerekli büsbütün geçerken her şeyden.
Haydi bakalım, ben söyleyeceğim -sen de cankulağıyla dinle-
Hangi araştırma yollarının düşünüleceğini yalnız:
Biri var-olmanın olduğu, var-olmamanın olmadığıdır.
Bu inandırma yoludur -doğruluğun ardından yürür çünkü-
Hiç bulunmaz olduğunu söylüyorum sana bu patikanın;
Ne tanıyabilirdin var-olmayanı çünkü -yapılamaz çünkü bu-
Ne de bildirebilirsin; aynı şeydir çünkü düşünmekle var-olmak.
Ortaklaşa-toplu bir şeydir benim için
Nereden başlasam; oraya geleceğim yine çünkü zira.
Bak aklınla bulunmayanın nasıl yine de akılla orada olduğuna sağlamca.
Kesmeyecek çünkü var-olanın var-olana bağlanmasını,
Ne düzen boyunca her yanda her biçimde ayrılacak
Ne de bir araya toplanacak şekilde.
Söylemek ve düşünmek gerek var-olan'ın olduğunu; var-olmak.
Hiç ise yoktur; bunları düşünmeni istiyorum.
Seni uzaklaştırdığım ilk araştırma yolu budur işte.
Fakat sonra bir de hiçbir şey bilmeyen ölümlülerin
Sallandıkları yol var, iki-başlıların; çaresizlik yönetir çünkü
Göğüslerindeki sallanan düşünüşü, sürüklenir giderler
Hem dilsiz hem körler, şaşkınlar, kararsız kişiler.
Var-olmakla, olmamayı aynı şey sananlar
Hem de aynı şey değil, onlarca geriye-döner herşeyin yolu.
Hakkından gelinemez hiç şu var-olmayanın var olduğunun
Sen bu araştırma yolundan uzak tut düşünceni,
Çok-denemiş alışkanlık bu yola itip sürmesin seni.
Kullanma bakışsız gözü, uğuldayan kulağı
Ve dili, logosla bağla karara çok-kavgalı kanıtı
Benim anlattığımı. Yalnız bir yolun anlatılışı
Kalıyor daha, o da varlığın; vardır bu yolda
Pek çok işaret, çünkü doğmamış olduğundan yok-olmazdır da,
Yapısı bütündür, sarsılmaz ve hedefsizdir.
Ne bir kere var idi ne de olacaktır, şimdi bir bütün var çünkü.
Bir-olan, toplu-şey. Nasıl bir doğuş bulacaksın ona?
Nasıl nereden yetişmiştir? Bırakmayacağım var-olmayandan
Sözetmeye ne de düşünmeye seni; söylenemez düşünülemez çünkü
Var-olmadığı. Nasıl bir gereklik zorlamış ola onu.
Sonradan yahut önceden hiçten başlayarak doğmağa?
Böylece ya büsbütün olması gerek yahut olmaması.
Hem de var-olmayandan bırakmaz inanma gücü
Kendinden ayrı bir-şeyin doğmasını. Bundan ötürü doğmağı
Ne de ölmeği Dike salıvermedi gevşeterek kösteklen,
Aksine germekte. Bunların kararı şunda gizli:
Vardır yahut var değil. İmdi karar verildi, bu bir zorunluluk,
Bir kıyıya atmaya düşünülemez söylenemez olan yol-hakikisi
Bu değil çünkü-, ötekinin var ve gerçek olduğuna.
Nasıl yok olabilir var-olan öyleyse? Nasıl doğabilir?
Doğduysa var değildir, ilerde doğacaksa da öyle.
Böylece doğuş sönmüştür ve ölüm yok olmuştur.
Bölünemezdir de hep bir-cins olduğundan;
Burada biraz daha çok da değil -bu onu engellerdi toplu olmaktan-
Burada biraz daha zaif de değil, bütün doludur var-olanla,
Bu yüzden bütün topludur; var-olan var-olana bitişir zira.
Fakat kımıldamaz koca bağların sınırları içinde
Başlamaz dinmez, çünkü doğma ve göçme
Pek uzaklara atılmıştır, gerçek inanıştır onu süren.
Aynı şey olarak aynı şey içinde kalarak kendi kendine yatar.
Böylece sapa sağlam yerinde durur; güçlü zorunluluk
Sınırın bağlarında tutar, onu çepeçevre saran sınırın,
Çünkü sonsuz olamaz var-olan Tanrı kanunu gereğince;
İhtiyaçsızdır çünkü, her yandan muhtaç olurdu böyle olmasa.
Aynı şeydir düşünmekle var-olma düşüncesi
Çünkü içinde söylenmiş olarak bulunduğu var-olansız
Bulamazsın düşünmeyi. Değildir ve olmayacaktır çünkü
Başka şey var-olanın dışında, çünkü Kader bağlamıştır
Bütün ve hareketsiz olmağa. Bu yüzden hepsi ad olacak
İnsanların koyduklarının, geçek olduğuna inanarak:
"Meydana-gelmek" de "yok olmak" da, var-olmak da olmamak da,
Yer değiştirmek ve parlayan rengi başkalaştırmak da.
Fakat son bir sınır olduğundan bütünlenmiştir
Her yandan, iyice tekerlek bir küre yığını gibi,
Ortadan dışa her yanda bir-ağırlıkta. Çünkü ne daha büyük
Ne de daha zayıf olmaması zorundu burada yahut orada.
Ne varolmayan vardır çünkü -bu onu durdururdu ulaşmaktan
Bir -cins- olana -ne de burada daha çok varolanın
Burada daha az olabilmesi varolandan, bütün dokunulmamış olduğundan
Kendine her yandan eşit, aynı şekilde sınırlara dayanır.
Burada senin için kesiyorum güvenilir sözü ve düşünceyi
Doğrulukla ilgili. Öyle-sanışlarını bundan sonra insanların
Öğren, sözlerimin aldatıcı düzenini dinleyerek.
İki şekli adlandırmakta karar kıldılar düşünceleri
Bunlardan biri olmamalıydı, burada yanıldılar
Karşıtlara böldüler şekli ve alametlerini ayrıldılar
Birbirlerinden, buraya alevin aitherli ateşini
Yumuşak, pek hafif, kendiyle her yanda bir-olanı,
Başkasıyla bir-olmayanı koyarak; fakat öteki de kendi kendine
Karşı yandaki ışıksız gece, koyu bir şekil ve ağır.
Bu evren-düzenini gerçeğe benzer şekilde her şeyiyle bildiriyorum ben sana.
Hiçbir vakit ölümlülerin herhangi bir düşüncesi seni geçmesin diye.
Bütün şeylere ışık ve gece adı verildikte
Ve kuvvetlerine göre olan şeylerle bunlar ve şunlar adlandırıldıkta
Bütün (evren) doludur aynı zamanda ışık ve görünmez gece ile
Her ikisi de eşit olan; yoktur çünkü ikisinden biri içinde olmayan.
Bileceksin şimdi aither-varlığı ve aitherdeki bütün
Yıldızları ve saf, parlak güneş-çırasının
Kavurucu işlerini ve nereden meydana geldiklerini,
Dönüp-dolaşan işlerini de öğreneceksin tekerlek gözlü ayın
Yaratılışını da, bileceksin çepe çevre kavrayan göğü de
Nereden çıktığını ve nasıl onu götürüp bağladığını zorunluluğun
Sınırlarını tutmağa yıldızların.
(Söyleyeyim sana şimdi) nasıl yeryüzü, güneş ve ay
Ortaklaşa aither de, samanyolu da ve gök,
En dışta bulunan, ve yıldızların sıcak gücü çabalıyodu
Meydana-gelmek için.
En baştaki olarak Tanrıların Eros'u düşünüp buldu...
(Ay) gece parlayan, yeryüzü çevresinde dolaşan yabancı ışık...
Hep gözetleyen güneşin ışınlarını.
Yeryüzü... kökü suda.
Nasılsa harkesteki karışımı öğelerin
Öylece akıl insanların yanında durur, aynı şeydir
Çünkü düşünen şey, öğelerin yaratılışı, insanlarda
Hepsinde ve her birinde: düşüncedir daha çoğu (ışığın yahut karanlığın)
Böylece meydana geldiler bunlar öyle-sanışa göre ve vardırlar
Ve ilerle bundan böyle büyüyerek sona erecekler.
Bunlara ad taktılar insanlar, bir işaret her birine.

temişti. [*Freeman* (11)]

Asıl kaynak **Parmenides**'in şiiridir. **Parmenides**, felsefesini nazımla açıklayan ilk filozoftur. Şiiri **Simplicius**'a, yani yazıldığından bin yıl sonraya ulaşmıştı. [*Burnet* (12)]

Önemli kısımları günümüze ulaşmış bu şiirin çevirisi yukarıda verilmiştir. Çeviri **Kranz**'ın (13) **Suad Y. Baydur** tarafından Türkçe'ye çevrilen Antik Felsefe isimli eserinden alınmıştır.

ŞİİRİN GİRİŞİ

Şiir genellikle üç bölüme ayrılır:

1) Giriş 2) Doğrunun yolu 3) Sanının yolu

Bazı yazarlar girişi bir alegori olarak değerlendirir. Örneğin, **Sextus**'a göre; atlar, **Parmenides**'i felsefeye iten ruhundaki irrasyonel dürtülerdir. Taşıt aracı duygulardır: Araba işitmedir. Tekerlekler kulakları temsil eder. **Sextus**'a göre, Güneş'in kızları gözlerdir! [*Freeman* (11)]

Parmenides alegorik formu kullanırken büyük olasılıkla mistik edebiyattan yararlanmıştır. Böylece dinsel açıklamalarına ciddiyet ve önem kazandırmak istemiş olabilir. [*Kirk ve Raven* (7)]

Thomson'a göre (4); girişe bir alegori olarak bakılmamalıdır. Ona göre giriş, gizemli erginlemenin geleneksel biçimini almış olan dinsel yaşantının gerçekçi bir ifadesidir.

ŞİİRDE 'DOĞRUNUN YOLU'

Doğrunun yolu, düşünce tarihinin kapalı metinlerinin başında gelir. Metnin bu özelliğini **Sokrates** şöyle belirtir: **Parmenides**'in ne dediğini tam anladığımızdan emin değilim. [*Santillana* (14)]

Birçok yazar, bu metne dayanarak **Parmenides**'in düşüncelerini aydınlatmak ve açıklamak için çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalara göre **Parmenides**'in düşünce sistemi anahatlarıyla şöyle açıklanabilir: Düşünmek için bir nesne gerekir. Eğer bir düşünce bir nesneye dayanmıyorsa onun içeriği olamaz. İçeriği olması için düşünce bir varlığa sahip olmalıdır. Eğer bir düşüncenin referansı yoksa içeriği olamaz ve bundan dolayı o düşünce hiçbir şeye karşı gelmez. Böyle bir düşünce tanımlanmış bir nesneye sahip olamaz. Çünkü böyle bir nesne varolamaz. Diğer bir deyimle bütün kavramlarımız bir varlığa ihtiyaç duyor. Yokluk hakkında düşünemeyiz. Varolmayan varlıklar hakkında konuşmak saçmalamaktan başka birşey değildir. Varolmayan (gerçek olmayan) ne bilinebilir ne de dile getirilebilir. Çünkü düşünce hakkında düşünülen şey bir ve aynı şeydir.

Parmenides'e göre, kendisine ilişkin olarak anlamlı sözler söyleyebildiğimiz, düşünce yürütebildiğimiz herşey varlık taşır. Fakat bu varlık, algıyla kavranılan varlıklar anlamında değildir. Daha gerçek anlamda bir varlıktır. **Parmenides**, "BİR" adını verdiği bu gerçek varlığı şöyle tanımlar: "BİR" farklı elemanlardan oluşmamıştır. Tek ve aynı tözden meydana gelmiştir. "BİR" yaratılamaz, ezeli ve ebedidir. Yok edilemez, değişmez, bölünmez. Homojen (bağdaşık), tek kozmik bir tözdür. Dünyadaki herşey aynı tözdendir ve bundan dolayı gerçek dünya tek bir varlıktır.

Parmenides, "BİR"i bir imge, bir görüntü olarak düşünmüştür. Ona göre "BİR" kendi içine kapalı, birliği olan bir küredir ve mekan içinde yeri vardır.

Parmenides, oluş ve değişimi yadsır. Değişimin mümkün olmadığını ileri sürer. Ona göre oluş ve değişim yanılsamadır (illusion). **Parmenides** bu savını şöyle ispatlar: Varolan süreklidir. Sürekli varlıkta kesinti ve dolayısıyla boşluk olamaz. Boşluk olmayınca oluş ve değişme gerçekleşmez. Çünkü oluş ve değişimin olabilmesi için bir boşluk gerekir. [*Burnet* (12), *Sahakian* (15), *Denkel* (16), *Gökberk* (17)]

Parmenides'in şiirini okuyanlar şöyle düşünebilir: Parmenides, güneşin kızlarından oluşan bir kortejle Tanrıya ulaşır, evreni yöneten tanrı ile konuşur ve aydınlanır. Fakat sonuçta anlaşılmaz totolojiler ileri sürer ve ancak şunu söyleyebilir: Varlık vardır. Varolmayan yoktur. [*Santillana* (14)]

Parmenides, "Varlık"ın ne olduğunu açıklamaz. "Varlık vardır" der, fakat, "Var olmanın" tanımını yapmaz. [*Burnet* (12)]

İLK METAFİZİKÇİ

Bu kavramları **Platon** aydınlatır, "Varlık" kavramının özünü ortaya koyar. **Platon**'un bu çalışması **Parmenides**'in "ilk Metafizikçi" olarak felsefedeki kutsal yerini almasını sağlar. [*Santillana* (14)]

Parmenides'in felsefe tarihindeki önemi, bir buluşundan kaynaklanır. **Parmenides**, **Hegel**'e değin (**Hegel** dahil) uzanan Metafizikçilerin çoğunda şu ya da bu biçimde rastlanan bir Metafizik kanıt bulmuştur.

Çok kez onun mantığı bulduğu söylenir. Fakat gerçekte bulduğu mantığa dayanan bir metafiziktir. [*Russell* (18)]

Parmenides'e göre, "BİR" diye adlandırdığı "Varlık" duyu yolu ile bilinemez. Ancak aklın gözüyle anlaşılabilir. Görülmez, dokunulamaz, duyulamaz. Ona, yalnız düşünceyle, akılla erişebiliriz. O, "BİR"in küre şeklinde olduğunu ve mekanda yer tuttuğunu söyler. Bu sözler "BİR"in maddi ve böylece duyularla algılanabileceğini ima eder. Burada, **Parmenides** bir çelişkiye düşer.

İDEALİST FELSEFENİN İLK ZAAFI

Bu çelişki felsefenin ilk adımlarının atıldığı bir dönem için doğal karşılanabilir. Bu çelişki aynı zamanda idealist felsefenin zaafının da ilk örneğidir. Şöyle ki; idealizmde değişen tek şey, varılan her aşamada maddenin biraz daha kesin bir yadsınmasıdır. Madde, yani gerçeklik, çok zaman bu idealist felsefelere sızar. Daha doğrusu, idealist felsefe onu bir kapıdan kovmaya çalışırken, bir başka yerdeki varlığını unutur, dolayısıyla felsefenin "saflığı" bozulur. Daha sonra gelen bir başka idealist o madde kırıntısını da dışarı atarak işe başlar. [*Stace* (19)]

Thomson (4), **Parmenides**'in "BİR"i ile Yahudilerin Yehova kavramını kıyaslar ve ikisi arasındaki analojiyi (benzeşim) şöyle açıklar: Elea şehrinin kurulduğu yıllarda, Yahudi toplumunda metal paranın ortaya çıkışıyla sınıf çelişkileri doğdu. Bir tüccar sınıfı oluştu, bu sınıf ticari fırsatlardan yararlandı ve gelişti. Tüccarlar rahiplerle işbirliği yaparak sıradan halkı teokratik bir topluluk olarak örgütlediler. Rahipler büyük entelelektüel yeteneklerini kullanarak kabile geleneklerini soyut ve metafizik inanç sistemi haline getirdiler. Bu inanç sisteminin temel kavramı "Yehova"dır. Yehova kavramı şöyle tanımlanmaktaydı. O, mutlak ve kutsaldır. Hiç zeval bulmaz, yıpranmaz. Katkısız varlıktır. Onun gibi başka hiçbir şey yoktur.

Yehova'nın bu özellikleri ile **Parmenides**'in "BİR"nin özellikleri hemen hemen aynıdır. Diğer bir deyimle, Yehova, Parmenides'in "**BİR**"inin İbranilerdeki karşılığıdır.

İki halkın kültürel geleneklerindeki büyük farklara rağmen benzer soyut kavramlara ulaşmalarının ve ona inanmalarının nedeni şudur: Her iki toplumun temeli paraya dayalı ekonomiden doğan toplumsal ilişkilerdir. Aynı toplumsal ilişkiler aynı düşünme tarzını yaratmıştır. Yehova da, **BİR** de bu yeni düşünme tarzının benzer ürünleridir.

ŞİİRDE SANININ YOLU

Bu bölüm hakkındaki genel kanı şudur: **Parmenides** bu bölümde şeylerin orijini hakkında dualistik (ikici) bir teori verir. Ve bu teori ile algılanabilir dünyayı açıklar. [*Burnet* (12)]

"Sanının yolu"nun değişik tefsirleri de vardır. Örneğin, **Zeller**'e göre bu bölüm popüler inanışların yeniden gözden geçirilişidir. [*Kirk* ve *Raven* (7)] Yeni Platonculara göre; "Sanının yolu" duyulur dünyanın, "Doğrunun yolu" düşünülür dünyanın tasviridir. [*Burnet* (12)]

Bazı yazarlar, örneğin **Theophrastos**, ikinci bölümün çoğunluğun fikri olduğunu söyler. Kanıt olarak **Parmenides**'in şu sözlerini gösterir: Gerçeği söylemeyi bıraktım. İnsanların inanışlarını vereceğim. Peripatetikler de bu düşünceyi, yani ikinci kısmın çoğunluğun inanışını anlattığını kabul eder. "Sanının yolu"nun **Pisagor** kosmolojisinin bir taslağı olduğunu ileri süren görüşler de vardır. [*Burnet* (12)]

"Sanının yolu" birinci kısımda açıklanan ontoloji ile mantıksal bağı olmayan hipotetik ve problematik bir çeşit fiziktir. **Parmenides**'in bu fiziği yazmasının nedeni büyük olasılıkla Elea'daki bilimsel çevrelerin isteğini tatmin etme gayretidir. [*Windleband* (20)]

PARMENİDES VE BİLİM

Parmenides'in bir kozmolojisi var. Gök cisimleri ve gökyüzündeki olaylar hakkında düşünceler ileri sürmüş. Şiirinin ikinci parçasından, yani "Sanının yolu"ndan, bazı yazarların verdiği bilgilerden, kozmolojisi ve gök cisimleri hakkındaki düşüncelerini saptamak olanağı var.

Plutarch diyor ki; **Parmenides**, kozmik bir sistem kurdu. Ona göre, olaylar ışık (sıcak) ile karanlığın (soğuk) karışımının sonucudur. Dünya, gökyüzü, güneş, ay ve insanların orijini hakkında pek çok şey söylemiştir. [*Guthrie* (9)]

Parmenides'in kozmolojisi hakkında **Aetius** bilgi verir: **Parmenides**'e göre evren aynı merkezli kürelerden oluşur. Yoğun ve seyrek küreler birbirini izler. Bunların arasında ışık ve karanlığın karışımı olanlar yer alır. Kürelerin tümünü

Eski Roma'da çocuklar bilimsel eğitim görürken.

saran küre bir duvar gibi katıdır. Bunun altında ateşten bir küre vardır. Hepsinin ortasındaki küre de katıdır. Bu küre bir ateş küresiyle sarılmıştır. Karışık kürelerden en içte bulunanı tümünün oluş ve hareket nedenidir. **Parmenides**, bu küreyi "hepsini yöneten tanrıça, evrenin hükümdarı, adalet, zorunluluk" diye adlandırır.

Ona göre, hava, dünyanın daha yoğun olması nedeniyle buharlaşarak dünyadan ayrılmıştır. Güneş ve samanyolu ateşin solumasından oluşmuştur. Ay, toprak ve ateşin karışımıdır. Hepsinin üstünde aither bulunur ve tümünü sarar. Onun altında gök dediğimiz ateşli bölge vardır. Onun da altında dünyanın etrafındaki cisimler yer alır. [*Guthrie* (9), *Kirk* ve *Raven* (7), *Burnet* (12)]

Parmenides'e göre; Samanyolu seyrek ve yoğunun karışımı olduğu için renklidir. Güneş, samanyolunun sıcak olan seyrek kısmından, ay soğuk olan yoğun kısmından kopmuştur. Ay, güneşten ödünç aldığı ışıkla parlar. [*Freeman* (11)]

Parmenides'in bu düşünce ve teorileri orijinal değildir. **Pisagor, Anaximander** ve **Herakletios**'un teorilerinin tekrarıdır. Bu tekrarlar da bir uyum içinde yapılmamıştır. Belki de, **Parmenides** bu çatışan görüşleri öğrencilerinin yararlanması için söylemiş olabilir. [*Freeman* (11)]

Parmenides, çağdaşlarının görüşlerini naklederken fizyoloji konusunda bilgi vermiştir. Ona göre; her şey gibi insan da sıcak ve soğuğun bileşimidir. Ölüme sıcağın vücuttan ayrılması neden olur. Kadınlarda sıcak, erkeklerde soğuk daha fazladır. Sıcak ve soğuk arasındaki oran insanların karakterini belirler.

Ona göre erkekler rahmin sağından kadınlar solundan gelir. Bu bilgiler de **Parmenides**'in özgün düşünceleri değildir. Pythagorasçılarla yakın ilişkisi olan ve sağlığı zıtların dengesi olarak açıklayan tıbbi teorinin parçalarıdır. [*Burnet* (12)]

PARMENİDES BİLİM ADAMI MIDIR?

Sorton'a (21) göre, **Parmenides** bilim adamı değildir. O tam anlamıyla bir metafizikçidir.

Dampier (22), **Parmenides**'in felsefesinin bilim üzerindeki etkisini şöyle açıklar: Duyulara önem vermemekle bu felsefe atomcuların duyularla algılanamayan çok küçük nesnelerdeki gerçeği aramalarına yol açtı. Nesnelerin sıcaklık, renk gibi duyularla algılanan ikinci derece niteliklerinin arkasında ne olduğunu açıklamaları için uyarı oldu. Bütün nesnelerin temelinde bulunan gerçeği temsil eden "BİR"i aramak fizikçileri tek bir kimyasal elementi bulmaya teşvik etti.

Hull (23) ise, **Parmenides**'in bilime etkisini şöyle değerlendirir: O, felsefesini Atina'dakilere anlattı ve bu felsefe Atina'da bilimin gelişmesine engel oldu.

Weber'e (24) göre; **Parmenides**, hareketi kabul etmeyerek, doğanın özünü sanı alanına atmıştır. Bundan dolayı o, metafizikten başka bir bilim, apriori (önsel) çıkarım metafiziğinden başka bir metafizik tanımaz.

Gökberk'e (17) göre; **Parmenides**'in felsefesinin temel kavramı olan "BİR" ile deney dünyasında hiçbir şey açıklanamamıştır. Bundan dolayı **Parmenides** felsefesi verimli bir doğa bilimi doğrultusunda değil de, salt düşünce planında kalan diyalektik-lojik bir yönde gelişmiştir.

Santillana (14) ise **Parmenides**'in şiirinde bilimle ilgilendiğini gösteren kanıtlar olduğunu ileri sürer. Bu savını ispatlamak için **Parmenides**'in "varlık" kavramı ile geometrik uzay kavramının aynı olduğunu gösterir. **Santillana**'ya göre, **Parmenides**'in "varlık" kavramı metamatikçinin kafasındaki uzaydır. Nitekim, **Zeno**'nun **Parmenides**'in felsefesini savunan paradoksları, matematiğe, süreklilik ve hareketin incelenmesine dönüşmüştür.

Santillana'nın **Parmenides**'in bilimselliğini göstermek için kullandığı yol aldatıcı olabilir. Çünkü, metafizikçi matematiğin ispat biçimini taklit eder. **Parmenides** de bu yolu izlemiştir. Aksiyom ve postülalarla başlamış, bunlardan sonuç çıkarmıştır.

Metafiziğin ve idealist felsefenin peygamberlerince matematiğe karşı gösterilen hayranlık ve dile getirilen övgü bizi aldatmamalıdır. Aslında matematik onların gözünde öğretilerine bir örnek, düşüncelerini yansıtan bir aynadır. [*Reichenbach* (25)]

GERÇEĞİ KUCAKLAYAN FELSEFE: DİYALEKTİK MATERYALİZM

Parmenides'in felsefesi ile bilim arasındaki boşluk bizi şaşırtmamalıdır. Çünkü metafizikçiler, idealist filozoflar, kafa yapısı gereği bilime karşıdırlar. Düşünce çizgileri mantık dışı eğilim ve duygularla belirlenir. Bilimsel yöntemlerle elde edilen sonuçları bilim dışı amaçlara ulaşmak için kullanırlar.

Bilim ile spekülatif felsefe arasında bir uzlaşma olanağı yoktur. Daha yüksek bir senteze ulaşmak amacıyla da olsa ikisini uzlaştırma umuduna kapılmak yanlış olur. [*Reichenbach* (25)]

Çünkü spekülatif felsefe bilimin gerisinde kalmıştır. Örneğin, spekülatif felsefenin doruk noktası olan **Kant** felsefesi **Newton** fiziğinin felsefesidir. **Newton** fiziği ise artık çoktan aşılmıştır.

Günümüzde bilim adamı, çalıştığı bilim dalına egemen olmak için bilimin temellerini ve yöntemini kavramalıdır. Bunun için bilim adamı felsefe bilmek zorundadır.

Bilim adamı felsefe öğrenirken çok dikkatli olmalıdır. Çünkü idealist felsefe gibi bilimi engelleyen bir felsefe okulu bilim adamına yardımcı olmaz, bilim adamını metafiziğin karanlık dehlizlerine sokar.

Bilim adamı gerçeği kucaklayan felsefeyi öğrenmelidir. Bu felsefe ise diyalektik materyalizmdir. Çünkü tek gerçek madde, gerçeğe hakkını veren yöntem diyalektikdir.

(*) Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Uçak ve Uzay Bilimleri Fakültesi Meteoroloji Bölümü.

KAYNAKLAR

(1) Tanilli, S.: Yüzyılların Gerçeği ve Mirası / İnsanlık Tarihine Giriş, I/İlkçağ, Say yayınları, 1984.
(2) Heaton, H.: Avrupa İktisat Tarihi, cilt I, Teori yayınları, 1985.
(3) Mansel, A.M.: Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kurumu yayını, 1971.
(4) Thomson, G.: İlk Filozoflar, Payel yayınevi, 1988.
(5) Herodotos: Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi, 1973.
(6) Se'dillot, R.: Dünya Ticaret Tarihi, Cep Kitapları, 1983.
(7) Kırk, G. S.-Raven J.E.: THe Presocratic Philosophers, Cambridge University Press, 1976.
(8) Leartius, D.: Lives of Eminent Philosophers, Harvard Uni. Pess, 1970.
(9) Guthrie, W.K.C.: A history of Greek Philosophy, vol.II. Cambridge University Press, 1974.
(10) Platon: Parmenides, Ara Yayıncılık, 1989.
(11) Freeman, K: Pre-Socratic Philosophers, Blackwell, 1966.
(12) Burnet, J.: Early Greek Philosophy, A.C. Black Ltd., 1975.
(13) Kranz, W.: Antik Felsefe, Sosyal Yayınlar, 1984.
(14) Santillana, G.: The Origins of Scientific Thought, Mentor Book, The New American Library, 1961.
(15) Sahakian, W. Outline-History of Philosophy, Barnes-Noble, 1969.
(16) Denkel, A.: Demokritos/Aristoteles-İlkçağda Doğa Felsefesi, Kalamış Yayıncılık.
(17) Gökberk, M.: Felsefe Tarihi, Bilgi Yayınevi, 19657.
(18) Russell, B.: History of Western Philosophy, Allen-Unwin Ltd. 1969.
(19) Stace, W.T.: Hegel Üstüne, Birikim Yayınları.
(20) Windleband, Dover, 1956.
(21) Sorton, G.: A History of Science, The Norton Library, 1970.
(22) Dampier, W.C.: A History of Science, Cambridge, 1948.
(23) Hull, L.W.H.: History and Philosophy of Science, 1960.
(24) Weber, A.: Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, 1964.
(25) Reichenbach, H.: Bilimsel Felsefenin Doğuşu, Remzi Kitabevi.

Matematiğin prensi Gauss

Şafak ALPAY(*)

Eğer öğrenci veya öğrenci yakını iseniz modüler aritmetiği duymuş olmalısınız. Sayılar kuramının temel taşlarından olan bu bağıntı **Carl Friedrich Gauss** (1777-1855) tarafından 1801 yılında onun "Disquisitiones Arithmeticae" adlı yapıtında ilk kez tanımlanmıştı. Artık orta öğretim programlarında yer alan bu bağıntıya göre a, b ve $n>1$ tam sayılar ve n, $a-b$ farkını bölerse, a tam sayısı b sayısına 'mod n'de denktir denir ve $a \equiv b \pmod{n}$ yazılır. Örneğin $n=7$ için $3 \equiv 24 \pmod 7$, $-31 \equiv 11 \pmod 7$ ve $-15 \equiv -64 \pmod 7$ vardır. Herhangi bir sayıya mod n bağıntısında denk olan sayılar o sayının denklik sınıfındandır ve $a \not\equiv b \pmod{n}$ ise a ve b sayılarının denklik sınıfları ortak eleman içermezler. Tam sayılar tek veya çift olduklarından $n=2$ için sadece iki denklik sınıfı vardır. Bunlardan sıfırın denklik sınıfını [0], birin denklik sınıfını [1] ile gösterirsek [0] = {tüm çift sayılar}, [1] = {tüm tek sayılar} olur. Bilgisayarlar hesaplarını $n=2$ alındığında elde edilen bu sınıflarla yaparlar. Yazımızın sonunda modüler aritmetiğe geri dönmek üzere şimdi bu kavramın yaratıcısını daha yakından tanıyalım.

MATEMATİKÇİ OLACAK ÇOCUK...

Fermat, 17. yüzyıl boyunca sayılar kuramının en önde gelen adı idi. 18. yüzyılda **Lagrange** yetişinceye kadar **Euler** lokomotif görevini yaptı. Ancak 18. yüzyıl sonlarından itibaren Almanya'nın sıçrama yaptığını görürüz ki, bu büyük ölçüde **Gauss**'un varlığı nedeniyledir. Yaratıcılığı bakımından **Isaac Newton** ve **Arşimed**'e denk kabul edilen **Gauss**'a çağdaşları "Matematiğin Prensi" takma adını vermişlerdi. Yoksul bir ailenin çocuğu olan Gauss, yeteneklerini oldukça küçük yaşlarda sergilemişti. İlkokul öğretmenin sınıfını oyalamak için sorduğu 1+2+3+...+99+100 toplamını anında 5050 olarak yanıtlaması ünlüdür. Sorulan toplamın 1+100 = 101, 2+99 = 101 gibi 50 tane 101'den oluştuğunu görmüş ve yanıtı 5050 = 50x101 olarak vermişti. Tekniğin kuvveti bize her n doğal sayısı için $1+2+...+n$ toplamının $n(n+1)/2$ olduğunu kolayca verir.

CEBİRİN TEMEL TEOREMİ VE GAUSS

Antik zaman matematikçilerinin temel uğraşlarından biri pergel ve cetvelle yapılan çizimler olmuştur ki, bunların en ünlülerinden biri bu araçlarla açının üçe bölünebilirliğidir. Bugün bu bölmenin yapılamayacağını biliyoruz. (1) **Gauss**, 1795-1798 arasında kaldığı Götingen'de böylesi klasik bir soru olan 17 kenarlı düzgün çokgenin çizilebilirliğini, sonra bunu genişleterek $p = 2^{2^k}+1$ şeklinde olan asal p sayıları için p kenarlı düzgün çokgenin çizilebilirliğini gösterdi. $k = 0,1,2,3,4$ için $2^{2^k}+1$ sayıları 3,5,17,257,65537'dir ve hepsi asaldır. Yani 1 ve kendilerinden başka bölenleri yoktur. **Fermat**, her k için bu sayıların asal olduğunu ileri sürmüştü. **Euler** ise $k=5$ için 641'in $2^{2^5}+1$'i böldüğünü göstererek savın doğru olmadığını göstermişti. Henüz kanıtlanamamış bir sav, $k>5$ için $2^{2^k}+1$ sayılarının asal olmadığıdır. Götingen sonrası, doğduğu

yer olan Brunswick'e dönen Gauss, kullandığı Helmstadt Üniversitesi kütüphanesinde zamanın ünlü matematikçisi **J. F. Pfaff** ile tanıştı. Gauss, Pfaff yönetiminde yazdığı doktora tezinde bugün Cebirin Temel Teoremi olarak anılan teoremi kanıtladı.

a_n sayıları gerçel veya sanal sayılar, n doğal sayı olmak üzere

$$x^n + a_1 x^{n-1} + a_2 x^{n-2} + ... + a_{n-1} x + a_n = 0$$

ifadesini sağlayan sanal sayının varlığını söyleyen Temel Teorem kullanılarak, bu ifadeyi sağlayan (farklı olmaları gerekmeyen) n tane çözümün varlığı gösterilir. Temel Teorem uzun bir süredir çalışılıyordu ve **Albert Gerard** 1629'da, **d'Alembert** 1746'da, **Euler** 1749'da ve **Lagrange** 1772'de katkıda bulunmuşlardı. Gauss'un 1799'da verdiği ilk kanıt geometrik idi. Cebirsel bir kanıt verilmesi merakı, üç farklı kanıtın elde edilmesine yol açtı. 1816'da verilen ve bugün üniversitelerde okutulan kanıt o zamanlar yeni bir kuram haline gelmekte olan karmaşık analiz yöntemleri ile verilmişti. Temel teorem artık Gauss ismini evrenselleştirmişti.

TEORİK OLARAK KEŞFEDİLEN GEZEGEN

Bu başarılarına karşın Gauss'un en ünlü keşfi teorik astronomide oldu. 19. yüzyıl başlangıç gecesi 1 Ocak'ta İtalyan **Piazzi**, daha sonra Ceres adı verilen astroid'i gözlemledi. Ceres bugün 1500 taneden fazla oldukları bilinen astroidlerin ilki idi. Sadece teleskopla izlenebilen bu gök cismi 41 gün sonra kayboldu. Pek de güvenilir olmayan verile r ile Gauss, Ceres'in yörüngesini şaşılası bir doğrulukla hesapladı ve yıl sonunda Ceres onun hesapladığı yerde izlendi. Bu çalışma onun ölümüne kadar süren astronomi çalışmalarının ilki olmuştur. Sonraki yıllarda Mars ve Jüpiter arasında keşfedilen Pallas (1802), Juna (1804) ve Vesta (1807) gibi yeni astroidlerin yörüngelerini olağanüstü doğruluk ve çabuklukla hesapladı. Gauss'un yörünge hesaplarında kullandığı metodların zaferi, 1846'da Neptün gezegeninin keşfidir. Uranüs'ün yörüngesindeki sapma ile varlığı teorik olarak belirlenen Neptün, böylelikle teorik olarak bulunan ilk gezegen olmuştur.

50 YIL GÖZLEMEVİ ÇATISINDA UYUDU

Napolyon'un 1806'da Gauss'un hamisi Brunswick dükü komutasındaki Prusya ordularını yenmesi, onun gözlemevi müdürü olarak tekrar Götingen'e dönmesine neden olmuştur. Elli yıl sonraki ölümüne dek, gözlemevi çatısı dışında uyumadığı ünlü bir öyküdür. Bilim ve Ütopya'nın Eylül sayısındaki bir yazıda, ilk telgraf iletişiminin Rusya'da yazlık ve kışlık çarlık sarayları arasında 1832'de yapıldığı belirtiliyordu. (2) Götingen'de fizik profesörü olan **Wilhelm Weber** (1804-1891) ve Gauss'un labaratuvarları arasında kurdukları 1.5 km uzunluğundaki çift tel ile haberleşmeleri, onun bu konuda da öncüler arasında olduğunu gösteriyor. (3)

MODÜLER ARİTMETİĞİN TADI

Yazımızı modüler aritmetiğin tadını verecek bir örnek ile bitirelim

641 sayısı 2^2+1 sayısını böler (dolayısı ile $2^{2^5}+1$ Fermat'nın savının aksine asal değildir). Bunun için $2^{2^7}+1 = 2^{32}+1 \equiv 0 \pmod{641}$ yeterlidir. $5 \times 2^7 = 640 \equiv -1 \pmod{641}$ ilişkisi kolayca hesaplanabilir. $a \equiv b \pmod n$ için, her k bir doğal sayı ise $a^k \equiv b^k \pmod n$ olduğu bilinmektedir. $k = 4$ seçerek $5^4 \times 2^{28} \equiv (-1)^4 \equiv 1 \pmod{641}$ elde edilir. Fakat $5^4 = 625 \equiv -16 = -(2^4) \pmod{641}$ dir. bunu $24 \equiv -(54) \pmod{641}$ biçiminde yazalım. Modüler denklik geçişkendir: $a \equiv b \pmod n$ ve $b \equiv c \pmod n$, bize $a \equiv c \pmod n$ verir. Öte yandan $a \equiv b \pmod n$ ise her c için $a+c \equiv b+c \pmod n$ önermesini yukardaki gözlemlerle birleştirerek,

$2^{32} + 1 = 2^4 \times 2^{28}+1 \equiv -(5^4) \times 2^{28}+1 = -1 + 1 \equiv 0 \pmod{641}$

elde edilir ki bu 641 sayısının $2^5 + 1$'i bölmesi demektir.

(*) Prof. Dr., ODTÜ Matematik Bölümü Matematik Dünyası Dergisi Editörü.

DİPNOTLAR

(1) İsmail Güloğlu, Pergel ve Cetvelle Yapılamayan Çizimler, Matematik Dünyası, Cilt:1, sayı:2 (1991).
(2) Sevil Çiloğlu, İletişim Teknolojisinde Kilometre Taşları, Bilim ve Ütopya, sayı:3 (1994).
(3) P. M. Burton, The History of Mathematics,

öğretmen dünyası

(178.) SAYISI

"Öğretmen İmecesinin 15 yıllık ürünü"

Başyazı	Doğu Anadolu'ya Öğretmen
Zeki Sarıhan	Halkçı Bir Eğitim İstiyoruz
Ali Türkseven	Türkçe'nin Kitabı da Güzel Olmalı
Doç.Dr.Ali Arayıcı	Eğitim Sistemimizin Demokratikleştirilmesi Üzerine
Yasemin Karaman	Çocukların Aileleri Tarafından İstismarı ve İhmali
İzzet Baştar	İznik Gölü'ünde (şiir)
Recai Şeyhoğlu	Aydınlık, Karanlığa Üstün Gelsin
Yıldıray Türkkoral	Öğretim Yılı Başlarken
Mehmet Tevlim	Okul Aile Birlikleri
Galip Candoğan	Atıyla Konuşan Adam
Hüseyin Gültekin	Bir Dünya Yaratmak
Süleyman Ekim	Öğretmen Analarına İlaç Yasağı
İsmail Başbuğ	Emeklinin Yaz Dinlence Serüveni
Hüseyin Topçuoğlu	Çocukluğum (şiir)
Celal Kıran	Sivas'ın Güllerine Övgü (şiir)
Hüseyin Mercan	Sürgünde Birinci Yıl
Funda Özsoy Erdoğan	Simitçi (öykü)
Şevket Yücel	Karanlık Yıllar (şiir)

O.N. Poyrazoğlu'nun kitap, **Ali Türkseven**'in dergi tanıtıları, **Musa Şen**'in eğitim haberleri taraması.

Sürdürüm Koşulları: 6 Aylık 1300.000TL, Yıllık 250.000TL
Posta Çeki Hesabı: 524189 (Zeki Sarıhan adına)
Yazışma Adresi: Selanik Cad. SSK İşhanı A Blok Kat: 8 No: 512
Yenişehir /Ankara Tel: 433 12 83 - 433 34 52 Fax: 433 12 83

BİLİM VE ÜTOPYA
Ekim 1994

Kahire Nüfus Konferansı'nın ardından bir değerlendirme

Güney'in yoksulluğunun n

Dr. Nihal BİLGİLİ

Esas sorun dünya kaynaklarının dengesiz bölüşümüdür. Güney'deki açlık ve yoksulluğun nedeni aşırı nüfus artışı değil e

Geçtiğimiz ay Kahire'de yapılan Dünya Nüfus Konferansı'na medya büyük ilgi gösterdi. Önünüzdeki on yılın nüfus stratejilerini kararlaştırmak için toplanan konferans, Vatikan ve bazı İslam devletlerinin de katkısıyla kürtaj tartışmalarına boğuldu. Böylece "nüfus sorunu" için önerilen "çözümler"in ne kadar çözüm olduğunu tartışma olanağı da ortadan kalktı.

Başını ABD'nin çektiği Kuzey ülkeleri, uzunca bir zamandır dünyanın, özellikle Üçüncü Dünya'nın artan nüfusunu stratejik bir tehdit olarak görmektedir. Onlara göre bu nüfus artışı Üçüncü Dünya'nın yoksulluğunun ana nedenidir. Üstelik bu nüfus yükü dünyanın besleyebileceği düzeyin üstüne çıkmaktadır. Bunun yarattığı gerilim de çatışmalar ve savaşların temelini oluşturmaktadır.

Dünya nüfusunun hızla arttığı doğrudur. Yeryüzünün büyük kısmında yoksulluğun hüküm sürdüğü de öyle. Gerçekten yeryüzünün doğal kaynakları acımasızca tüketilmekte, bu tüketim yüzünden doğal çevre geri döndürülmesi çok zor tahribatlara uğramaktadır. Ama bütün bunların nedenini yoksul kadınların doğurganlığına bağlamak haksızlık olmuyor mu? Bugün dünya nüfusunun yüzde 80'ini yoksul ülkelerin halkları oluşturuyor. Zengin ülkeler, yoksul ülkelerin artan nüfuslarını kendi güvenlikleri için bir tehdit olarak görüyorlar. Çünkü ilk olarak, pervasızca tüketebilecekleri dünya kaynaklarının bir kısmını daha paylaşmak zorunda kalacaklarının bilincindeler. İkincisi, mevcut düzenler içinde artan nüfusun da etkisiyle artan işsizliğin ve yoksulluğun kendilerini tepetaklak edecek sosyal patlamalara neden olacağını görüyorlar. Öte yandan yoksulluğa neden olarak nüfus artışını göstermek, yoksulluğun gerçek nedenlerini maskelemeyi de sağlıyor.

Emperyalizm, yoksulluğun günahını yine en yoksullara yüklemek için ideolojik saldırısını sürdürüyor. Günümüzde emperyalizm sadece politik, ekonomik ve askeri bir olgu değildir. Emperyalizm, bugün her zamankinden daha fazla psikolojik ve bilimsel bir olgudur da.

Biyoloji, tıp, demografi, agronomi ve bağlı teknolojiler, yoksullara yöneltilmiş silahlar olarak kullanılmaktadır. (1)

NÜFUS ARTIŞI YOKSULLUĞUN NEDENİ DEĞİL SONUCUDUR

Nüfus artışını yoksulluğun nedeni olarak görmek tam da gerçeği tersine çevirmek demektir. Yaygın kanının tersine, yoksulluk yüksek oranda nüfus artışı getirir. Gelir, istihdam ve sosyal güvenlik açısından yeterli güvenceye sahip olmayan aileler, hem gelir getirecek işgücü açısından, hem de gelecek güvencesi açısından daha fazla çocuğa gereksinim duyarlar. Gelişmemiş tarım toplumlarında çocukların küçük yaşlardan itibaren işgücüne katıldıkları da bir gerçektir. Kötü beslenme, uygun olmayan yaşam koşulları ve yetersiz sağlık hizmetleri nedeniyle artan bebek ve çocuk ölümleri de aileyi birkaç çocuğun hayatta kalmasını garantilemek için çocuk sahibi olmaya teşvik eder.

Bu nedenle sosyal ve ekonomik gelişmeyi gözardı eden nüfus politikalarının nüfus artışını önlemede başarılı olması hayalden öteye gidemeyeceği gibi, iddia edildiği üzere yoksulluğu önlemesi de mümkün değildir. Tersine sosyal eşitsizlikleri gidermeye yönelik politikalar, agresiv nüfus planlaması programları uygulanmaksızın doğurganlık hızının düşmesini sağlayabiliyor.

Küba bu konudaki örneklerden yalnızca biridir. Batista diktatörlüğü sırasında büyük sosyal eşitsizliklerin yaşandığı Küba, Latin Amerika'daki en yüksek doğurganlık hızlarından birine sahipti. Batista'nın yönetimden uzaklaştırılmasından sonra yeni yönetim, temel fiziksel gereksinimlerin karşılanmasında oldukça eşitlikçi bir politika izledi. Böylece herkes için barınma ve koruyucu sağlık (hıfzısıhha), yaşlılar için tam bir bakım, kadınlar için eşit hak ve fırsatlar vb. sağlandı. Gebeliği önleyici çeşitli seçenekler de sunulmasına karşın uzun bir süre aile planlamasını teşvik eden bir politika izlenmedi. Buna rağmen devrimin ilk on yılında doğurganlık hızında, güçlü aile planlaması kampanyaları yürüten ama sosyal güvenceler sağlamayan diğer Latin Amerika ülkelerine göre önemli oranda bir düşüş gözlendi. (2)

Eğer ille de nüfus artış hızı düşürülmek isteniyorsa, bunun yolu doğurganlıklarını azaltmak için kadınları cendereye almaktan geçmiyor. Örneğin, Bangladeş'te sağlık bütçesinin en az üçte biri nüfus kontrolüne ayrılmış durumdadır. Bu kontrolün temelini, birtakım teşviklerle kadınların kısırlaştırılması oluşturmaktadır. Dünya Bankası ve nüfus uzmanlarınca aile planlamasının başarılı bir örneği olarak gösterilen Bangladeş'te bebek ve çocuk ölümleri son derece yüksek düzeylerde seyrediyor. Halbuki "başarılı" aile planlaması hizmetlerinin sonucunda bebek ölümlerinin azalması beklenirdi. Ama sağlık sisteminin önemli kısmının nüfus kontrolü için kullanılması nedeniyle çoğu Bangladeşli yeterli bir temel sağlık hizmeti elde edememekte (3), dahası, kötü yaşam koşullarının nedeni olan sosyal eşitsizliksizlikler devam etmektedir. Nüfus artış hızı azalınca yoksulluğun da hiç olmazsa azalması gerekmez miydi? Kısırlaştırmayı teşvik için verilen üç kuruş dışında insanların varlığında bir değişme oldu mu?

Nüfus artış hızının kontrolünde ekonomik ve sosyal gelişmenin de rolü olduğu tümüyle gözardı edilemiyor elbette. Ancak burada da üst düzey planlamacılar serbest piyasa politikalarını dayatıyorlar. Yoksul ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmesine yardımcı olmak için zengin ülkelerce yapılan "iyi niyetli" yardımlar, verilen krediler bu ülkeleri borç kıskacı içine sokmaktadır. IMF ve Dünya Bankası tarafından dayatılan "yapısal uyum politikaları" Üçüncü Dünya ülkelerinin içine düştüğü borç kıskacını daha da daraltmaktadır. Bu politikalar çoğunluğun gelişmesinden çok azınlığın ekonomik büyümesini öncelemekte ve sosyal eşitsizlikleri artırmaktadır. Yine bu yapısal uyum programları, Üçüncü Dünya ülkelerini, gelişme için kullanabilecekleri kaynakları dış borçların faizlerini ödemek için kullanmaya, sosyal harcamaları kısmaya zorlamaktadır.

DÜNYA KAYNAKLARINI KİMLER TÜKETİYOR?

Yoksulluğun nasıl ve kimler tarafından yaratıldığı böylesine ortadayken, yoksul kitleler yetersiz beslenme ve hatta dolaysız açlık nedeniyle tüm insanlığın gözleri önünde ölürken, bu insanların tüketimlerinin dünyanın kaynaklarını bitirdiğini iddia etmek akla sığmıyor. Dünyanın bir ucunda Amerikalılar kalori tüketimlerini azaltacak özel dietler için her yıl 5 milyar dolar harcarken, diğer ucunda en yoksul 400 milyon insan yetersiz beslenme nedeniyle fiziksel ve zihinsel gelişme geriliğine maruz kalıyor ve hatta ölümle burun buruna yaşıyor. (4)

Tarım alanındaki son bilimsel çalışmalar, dünyanın temel kaynaklarının, gelecek yüzyılda dünya nüfusunu oluşturacağı tahmin edilen 10 milyar insanı beslemek için gerekli olandan daha fazla olduğunu göstermektedir. Dünyanın toplam üretim potansiyelinin (kullanılabilir arazi, iklim ve fotosentez için güneş ışığı gibi) 1000 milyar insanı besleyecek gıda üretimi için yeterli olduğu belirtilmektedir. (5)

Üçüncü dünya ülkelerinde iddia edildiği gibi bir beslenme sorunu olduğu doğrudur ama, bunun sebebi dünyanın "bu ka-

edeni 'aşırı' üreme mi?

mperyalist sömürüdür. Kuzeyli çocuklarda aşırı beslenme bozukluğu gözükürken Güneyli çocukları açlık ve ölüm bekliyor.

dar çok" insanı doyuracak kadar besin üretememesi değil, yoksul ülkelere "zenginler" tarafından dayatılan ihracata dayalı tek yanlı tarım modeli ve buna karşılık yoksul ülkelerin ihtiyaç duydukları besin maddelerini alabilecek parayı bulamamalarıdır.

Tarım alanında yapılacak araştırmalar dünyanın tarımsal üretim hacminin giderek bu kapasiteye ulaşmasını sağlayabilir. Nüfus planlaması programları için parayı esirgemeyen USAID, son on yıldır tarım araştırmaları için sağladığı fonları azaltmaktadır. Bu azalma geçtiğimiz yıl 1/3 oranında olmuştur. (5)

Giderek daha fazla üreyen yoksulların dünya kaynakları üzerinde ağırlaşan bir tehdit oluşturduğunu iddia eden zengin ülkeler, kendi durumlarını sorgulamıyorlar bile. Dünya nüfusunun sadece yüzde 22'sini oluşturan endüstrileşmiş ülkeler, dünyanın yiyeceğinin yüzde 60'ını, enerjisinin yüzde 70'ini, metallerin yüzde 75'ini, kerestenin yüzde 85'ini tüketiyorlar. (3) Dünya nüfusunun yüzde 5'inden azına sahip olan ABD ise dünya kaynaklarının yaklaşık yüzde 30'unu tüketiyor. (6) Burada tartışılması gereken nokta tüketimde bulunan insan sayısı değil, dünya kaynaklarının (tüketimin) dengesiz bölüşümüdür.

KADINLAR NÜFUS PLANLAMASININ NERESİNDE?

Üçüncü dünyanın pek çok ülkesinde kadınlar katmerli bir eşitsizlik içinde yaşamaktalar. Daha kötü beslenmekte, eğitim olanaklarından daha az yararlanmakta, geleneksel toplumsal yapı içinde kendileri hakkında karar verme, çocuk doğurma dışında kendilerini varetme olanakları sınırlanmaktadır. Derinleşen ekonomik kriz koşullarında ailenin geçim yükünü daha fazla sırtlamakta, üstelik aileye gelir getirecek işgücü artışını ve toplum tarafından esirgenen sosyal güvenceyi sağlayacak çocukları doğurma yükü de tümüyle omuzlarında kalmaktadır. Sağlıksız bedenleriyle gebe kalmakta, sağlıksız koşullarda doğurmakta, çocuklarını yetersiz olanaklarla büyütmektedirler. Bu sürecin beklenen sonucu, bebek ve çocuk ölümlerinin artması ve bunun getirdiği toplumsal deneyimin sonucunda, çocuklarının hiç olmazsa bir kısmının sağ kalmasını garantilemek isteyen kadınların doğurganlıklarının artmasıdır.

Bu koşullar altında kadınlar doğurganlıkları nedeniyle kıskaca alınmış durumdalar. Hem geleneksel toplumsal yapı ve dini çevreler tarafından engellenmekte hem de nüfus kurumları tarafından hedef tahtasına koyulmaktadırlar. Nüfus artışının, dolayısıyla yoksulluğun, çevre kirlenmesinin, savaşların sorumlusu olarak görülmektedirler.

Her ne kadar son Dünya Nüfus Konferansı'nda doğurganlığın sınırlandırılmasında kadının gelişmesinin önemi vurgulanmış ve ülkelerin bu konuda önlemler alma gerekliliği karar altına alınmış olsa da kadınların nüfus kontrolü için bir araç olarak kabul edilmeleri durumu değişmiyor. Ya tarih boyunca çeşitli nedenlerle nüfusun azalma eğilimine girdiği dönemlerde artışı sağlamak için bir araç, ya da şimdilerde olduğu gibi nüfus artışının azalması için bir araç. Tıpkı bir kuluçka makinası gibi! Üretimin ihtiyaçlarına göre kuluçka makinesine yapılan girdiler azalacak veya artacak! Bu arada kadının kendisi için varolma, kendisi hakkında karar verme hakkı düşünülmüyor bile.

Bazı çevrelerce aile planlaması programları nüfus artışını azaltmanın tek başına etkili aracı olarak görülmektedir. Bu programlar içinde de kadın doğurganlığını kontrol eden yöntemlere ağırlık verilmekte ve erkeklerin doğum kontrolündeki sorumlulukları ikinci planda ele alınmaktadır. Üstelik ne pahasına olursa olsun nüfus artışını sınırlamak kaygısıyla agresiv bir şekilde yönetilen aile planlaması programları kadın sağlığını öncelemeyen, donanımsız sağlık sistemlerinde uygulanabilmektedir. Geleneksel toplumlardaki kadın için en iyiyi bilen baba/koca/aile üçlüsünün yerini bu kez sağlık personeli almaktadır. Kadının istedikleri istemedikleri ise önemini kaybetmektedir. Yukarıda sayılan nedenlerle eğitim ve kendini geliştirme olanaklarına kavuşamayan kadınların cahillikleri, bilmezlikleri bahane edilerek, karar verme hakları bu kez de sağlık profesyonellerince ellerinden alınmaktadır. Hatta nüfus çevrelerince zaman zaman kamu yararı için kadın doğurganlığına karşı zorlayıcı önlemler almak açıkça savunulabilmektedir.

Hemen belirtelim; buraya kadarki tartışmalardan aile planlamasına karşı olduğumuz sonucu çıkartılmamalıdır. Ama "ne için aile planlaması?","kimin kontrolünde bir aile planlaması?" sorularını doğru bir eksene oturmak gerektiği de açıktır. Aile planlaması hizmetleri, kadın ve çocuğun fiziksel ve ruhsal sağlığının geliştirilmesini temel almalı ve bu konuda geliştirilen programlar temel sağlık hizmetlerinden kopartılmamalıdır.

NE İÇİN AİLE PLANLANMASI?

Nüfus artışı kaygılarını bir yana bırakacak olursak, aile planlaması hizmetlerinin kadın ve çocuk sağlığı açısından önemi inkar edilemez. Her yeni gebeliğin ve doğumun, kadını şu ya da bu ölçüde fiziksel olarak tükettiği bilinen bir gerçektir. Kadın bedeninin kendini yenileme kapasitesi var olmakla birlikte, bu kapasitenin kadının doğumundan itibaren beslenme ve bakımla elde edebildiği fizik durumla yakından ilişkili olarak bir sınırı vardır. Bu fiziksel tükenmişlik sık aralıklarla tekrarlayan doğumlarla daha da artar. Hem anne karnındaki fetusun hem de annenin sağlığını riske sokar. Doğumların arasının iki yıldan uzun tutulması gibi "basit" bir önlem bile beş bebek ölümünden birini önleyebilmektedir. (7) Doğum sayısı arttıkça annenin ölüm riski de artmaktadır. Yine annenin çok genç veya yaşlı olması, anne ve çocuk ölümlerini artıran bir faktördür.

- Annenin bazı hastalıklarının olması durumunda, gebeliğin anneye ve çocuğa getirdiği riskler belirgin şekilde artmaktadır. Bütün bu sayılan riskleri azaltmada, doğru bir şekilde yürütülen aile planlaması hizmetlerinin önemi inkar edilemez.

Öte yandan aile planlaması hizmetleri, çiftlerin istedikleri sayıda çocuk sahibi olma haklarına saygı göstermek zorundadır. Bu yaklaşım sanıldığı gibi sınırsız bir doğurganlığa yol açmayacaktır. Gelişmekte olan on beş ülkede yapılan 'Dünya Doğurganlık Araştırması' kadınların bağımsız tercihleri yapabilmeleri durumunda ailede iki çocukluk bir daralma olacağını göstermektedir. (8) Aile planlaması hizmetleri temel olarak kadınların daha az doğurma isteklerine cevap vermelidir.

Her yıl 150 bin kadın sağlıksız koşullarda yapılan düşükler nedeniyle ölmektedir. Bu düşükleri önlemenin en iyi yolu yasaklamaktan değil, istenmeyen gebelikleri önlemede kadınlara yardımcı olmaktan geçmektedir. Herşeye rağmen oluşan istenmeyen gebeliklerde ise çözüm kadını istemediği bir çocuğu doğurmaya mahkum etmek değil, gebeliğin sağlıklı koşullarda ve uygun teknoloji kullanılarak sonlandırılmasıdır.

KAYNAKLAR

1- Malini Karkal; "Say No To Population Control".
2- David Werner; "How Current Global Free Market Policies" Speed The Increase of World Population", Third World Network.
3- Betsy Hartman; "Malthuscular Geri geldiler" Dollars and Sense, Eylül/Ekim 1994.
4- Malini Karkal; "Nüfus ve Kadın".
5- Stephan Budiansky; "Akşam Yemeğine 10 Milyar, Lütfen", US News and World Report, 12/9/94.
6- Betsy Taylor; "Kahire Delegeleri Yanlış Noktaya Odaklanıyor", Philadelphia Inguirer, 7/9/1994.
7- "Kontroseptif Yöntemler"; Uluslararası Basın.
8- Dünya Çocuklarının Durumu; 1991, UNICEF yayını.

Düşünsel Sağlık

Adam ŞENEL

İnsanlığın bilgi birikimi genişledikçe, daha önce tek bir kategori içine sokulan olguların, kendi içlerinde alt kategorilere ayrılabilecekleri görülmüştür. Bu alt kategorilerin, ortaklaşa sahip oldukları özellikler yanı sıra, kendilerine özgü özelliklerinin de bulunabileceği anlaşılmıştır.

KOZMOZ KATEGORİLERİ

Örneğin insan, bir zamanlar tek bir evren içinde yaşadığını düşünmüştür. Bu, bugün için de doğrudur. Varlık, tek ve bütün bir evren oluşturmaktadır: Ama bugün biliyoruz ki, varlığın, makrokozmoz, orta kozmoz, mikrokozmoz gibi alt kategorileri vardır. Teleskopla mikrokozmozun, mikroskopla mikrokozmozun varlığı anlaşılmıştır. Ve bunların, ötekilerinde bulunmayan, ötekilerine uymayan kendilerine özgü özelliklerinin (kendi yasallıklarının) bulunduğu da anlaşılmıştır.

TEMİZLİK KATEGORİLERİ

Bir başka örnek, temizlikten verilebilir; suyun temizliğinden. Bir zamanlar "duru" olması, suyun temizliğinin yeterli koşulu sayılıyordu. Oysa duruluğu, bugün biliyoruz ki, suyun yalnızca fiziksel temizliğinin göstergesidir. İçindeki yabancı parçacıkların suyu bulandırmayacak denli az olduğunu göstermektedir. Suyun fiziksel temizliği yanı sıra, kimyasal, biyolojik, radyoaktif temizlik durumlarına da bakmamızın gerektiğini artık biliyoruz.

Suyun kimyasal temizliği, içinde, duruluğunu bozmamasına karşın zararlı olabilecek kimyasal maddelerin bulunmamasıdır. Biyolojik temizliği, suya (ishale neden olan vd.) bakterilerin bulaşmış olmamasıdır. Böyle bir temizlik kavramından haberli olmayan kişi bulanık suyu süzmekle onu temizlediğini sanabilir. Oysa biyolojik temizliği için suyun kaynatılması gerekmektedir. Daha can sıkıcı bir örnek, suyla temizleniyorum diye, fizik temizlik yaparken biyolojik kirlenmeye uğratan ve mikropların dokunulan kişilere, yiyeceklere yayılmasına neden olan taharet temizliği (!) göreneğidir.

Bu noktada, "estetik temizlik" gibi yeni bir temizlik kategorisi geliştirmek geliyor aklıma. Sesli sümkürmek gibi bazı temizliklerin hiç bir estetiği olmayabilir. Bunların daha estetik temizlik yolları bulunabilir. Bilgi birikimimiz arttıkça ileride belki, suyun fiziksel, kimyasal, biyolojik, radyoaktif temizlikleri yanı sıra, diyelim "izotopik temizlik" * gibi bir boyutunun daha varlığı ortaya çıkarılabilir.

SAĞLIK KATEGORİLERİ

Örneklerden kurtulup konuya geçebilirsek, aynı durumun sağlık kavramı için de sözkonusu olduğu görülecektir. İnsanın sağlığı bütünsel bir sorundur. Ama insanın varlığının fizyolojik, psikolojik, düşünsel boyutlarına koşut olarak farklı sağlık alt kategorilerinden söz edilebilir: fizyolojik sağlık, psikolojik sağlık, düşünsel sağlık.

Mikroplu hasatalıklar örneğin, fizyolojik sağlığımızı ilgilendirir. Yorgunluklar, kırgınlıklar psikolojik sağlığımızı tehdit eder. "Düşünsel sağlık" kavramıyla anlatmak istediğime gelince, ruh ve akıl hastalıklarından korunmak değildir. Fizyolojik, psikolojik hiçbir hastalığın etkisinin ürünü olarak doğmayan, salt düşünsel sağlıksızlıkların ürünü olan bir sağlıksızlık kategorisinin de bulanabileceğine ilgileri çekmektir. Kısacası sağlıklı düşünmektir. Sağlıklı düşünmeyi engelleyen düşünsel koşulların ayrımına varmaktır. Sağlıklı düşünmeyi sağlayacak yolları yöntemleri bulup geliştirmektir.

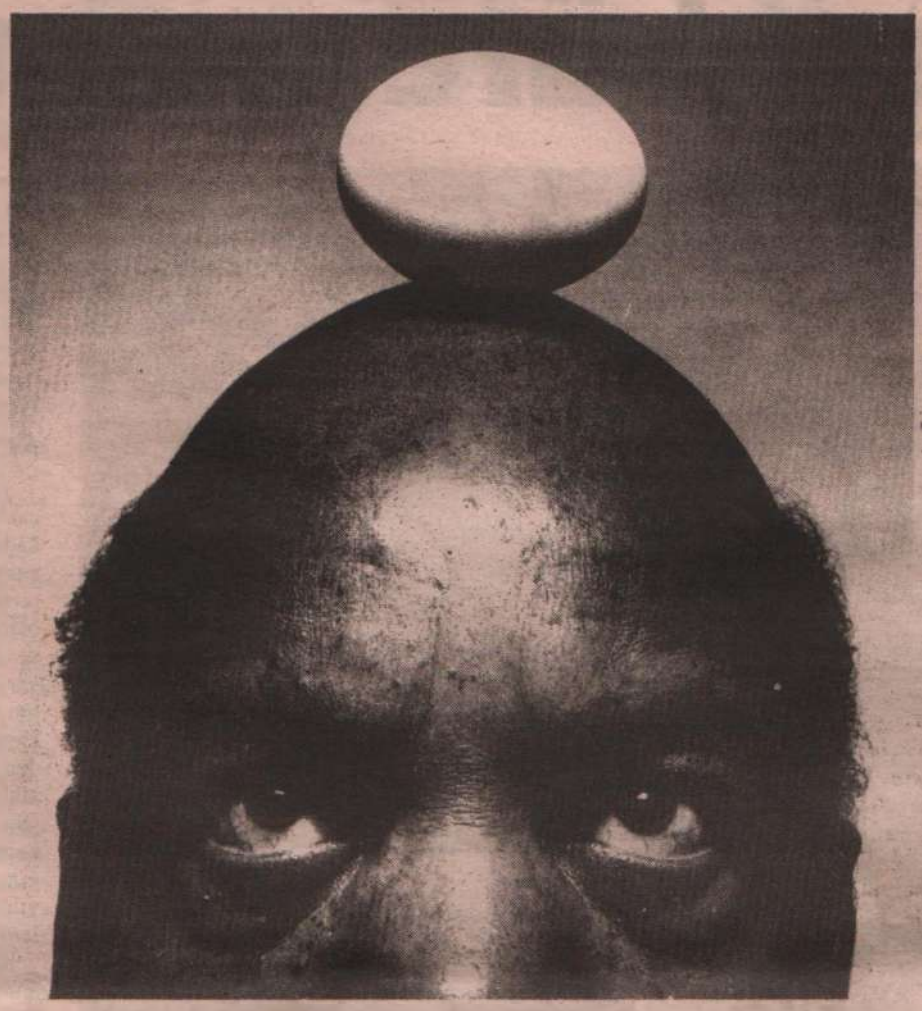

KATEGORİLER ARASI KATEKULLİLER

Önce, şunu kabul etmeliyiz: Fizyolojik ve psikolojik sağlıksızlık (kesinlikle olmasa bile genellikle) düşünsel sağlığı olumsuz etkilemektedir. Buradan, sağlıklı düşünmelerini sağlamak için, insanların fizyolojik, psikolojik sağlık sorunlarının çözümlenmesinin bir önkoşul oluşturduğu sonucuna varılabilir.

Sonra, hiçbir fizyolojik, psikolojik sağlıksızlığın ürünü olmayan düşünsel sağlıksızlık türlerinin neler olduğu araştırılmalıdır. Örneğin, kanıtlama gereği duyulmadan "inanma" alışkanlığı bence böyle bir sağlıksızlık türüdür. "Sezgilere" kesin "doğruluk" yüklemek de öyle.

Son olarak, düşünsel sağlıksızlıkları sağaltabilecek bir sağlık dalı geliştirilmelidir. İç hastalıkları uzmanı, ruh doktoru yanı sıra "düşünsel sağlık uzmanlığı" (!) kurulabilir.

DÜŞÜNSEL SAĞLIKSIZ ÇEVRE

Çevremizde fizyolojik hastalıklıları görüp rahatsız oluyoruz. Psikolojik bakımdan hastaları görüp üzülüyoruz. Düşünsel rahatsızlığı olanları (kınamıyorum) görmüyor, tanımıyoruz. Çünkü düşünsel hastalık diye bir kavram yok kafamızda. Oysa bana çevremiz düşünsel hastalarla dolu gibi geliyor. Kendimiz kim bilir yılda kaç kez, ayrımına varmadan, düşünsel hastalanıp iyileşiyoruz. Endüstri, yüksek teknoloji, bilim çağında, büyüye, fala, astrolojiye, doğaüstü güçlere, tanrılara inanan bu denli çok kimsenin bulunması sağlıklı bir durum mu? Bu kimselerin çokluğunun, düşünsel sağlıksız bir toplumsal çevre yarattığını yadsıyabilir miyiz? Magazin basınına bir bakın.

DÜŞÜNSEL SAĞLIK KAVRAMININ RİSKLERİ

"Düşünsel hasta" kavramının ("düşünsel özürlü" sözünün kullanılmasındaki gibi) ideolojik, siyasal, hatta sıradan rakiplere küfür etmek yolunda kötüye kullanılabileceğinin ayrımındayım. Düşünce özgürlüğünü baskı altında tutmada yararlanılabileceğinin ayrımındayım. Bu konuda öyle bir uygarlık düzeyine ulaşılmalı ki, tutarlı, sağlıklı düşünememeye başlayan kişinin kendisi, bunun ayrımına varıp, ilgili sağaltma kurumlarına başvurabilsin.

DÜŞÜNSEL SAĞLIK YÜZYILI

İnsanlık, fizyolojik hastalıklarla, bilimsel düzeyde ancak ondokuzuncu yüzyılda uğraşmaya başladı. İşin kolayına kaçarak "deli" etiketini vurup kurtulma alışkanlığını bırakıp, akıl (beyin) ve ruh (psikoloji) hastalıkları uzmanlarını ancak yirminci yüzyılda yetiştirebildi. Yirmibirinci yüzyıl, daha doğrusu M.S. 3. binyıl, düşünsel sağlık ve düşünsel sağaltma kavramlarının ve kurumlarının gelişeceği binyıl olabilir. Bu binyılda, insanın tarih öncesi düzeylerde kalabilen bu yanı, rahatsızlıklarından kurtarılıp, insan onuruna uygun sağlıklı bir düzeye yükseltilebilir.

* İzotoplar, maddenin, aynı sayı ve türden atomlardan oluşan, ama sözkonusu atomların farklı biçimlerde dizilişinden dolayı, farklı fiziksel, kimyasal özellikler gösteren molekülleridir. Bir su izotopu örneğin, sağlığa zararlı olabilir (mi bilmiyorum, aslında suyun izotoplarının bulunup bulunmadığını da bilmiyorum) ondan çokca bulunması suyun izotopik kirliliği anlamına gelebilir.

Ağaçkakan *19/20 Sayı çıktı!*

akkuyu'da köylüler yürüdü: atom santralına hayır!

***Nesrin TİMUR**: geçen ayın yorumu. ***Şenel ERGİN**: majör kimlik alanı olarak anti-endüstrializm. ***İ. Melih BAŞ**: arnavutluk'ta liberalleşme sevdası ve ekoloji. ***Günseli TAMKOÇ**: Derin Ekoloji / bir konferanstan notlar. ***Fahrünnisa A. E.**: türkiye'de kadın kimliğinin yapılanması ve yeniden oluşması. ***Fikriye İNANÇ**: çevre kirliliğinin etkisi babadan çocuğa geçer mi? ***İsmail DUYGULU**: beşkonak köprü çayı barajı üzerine. ***Barbara PUSCH**: devlet sanatçısından ekolojist olur mu? ***Aylin GENÇOĞLU**: öylesine fıstıki bir öykü. ***Arif KÜNAR**: nükleer enerjiye karşı olmak ne demek? ***Güliz ABUŞOĞLU**: geçmişin geleceğe rehber olamadığı bir dünyaya doğru sigortacılık. ***Noyan ÖZKAN**: akkuyu nükleer santralına karşı hukuki mücadele yolları. ***SOS Akdeniz Derneği**: çekin elinizi ormanlarımızdan.

Aslı DELİKARA, Ayşe TOSUNER, Arnd Michael NOHL, Fahrünnisa A. E., ütopyaları yazdılar ve eleştirdiler.

Ayın dosyası: bağımsız çernobil araştırması ön sonuçları raporu, hazırlayan: **Zeleny Svit (Yeşil Dünya) Ukrayna Çevre Kurumu.** Çeviren: **Noyan ÖZKAN**

Abone koşulları: 13-24 sayılar 250 000 TL. Yurtdışı abone: 75 DM., Abone bedelenizi: Y. Savaş EMEK, T. İş Bankası Alsancak Şubesi (3401) 0567959 veya S. Semra DİNLER'in 684172 no'lu posta çeki hesabına yatırdıktan sonra makbuzun fotokopisi ile birlikte; Ağaçkakan Dergisi, P.K. 53 Konak 35252 İZMİR adresine gönderebilirsiniz.
Tel ve Faks: (0232) 422 52 40

Hoşça kalın Sir Popper

Asaf Güven AKSEL

Karl Raimund Popper'in neredeyse bütün bir 20. yüzyıla tanık olan fizikî/biyolojik yaşamı, sona erdi. Ama, bundan böyle de, mantık, bilim felsefesi ve siyaset kuramlarıyla, aramızdaki varlığını sürdürecek kuşkusuz.

28 Temmuz 1902'de, Viyana'da doğmuştu **Popper**. Bir Avusturya Yahudisi'ydi. Viyana Üniversitesi'nde matematik, fizik ve felsefe okumakla kalmamış, müzik tarihi ve psikolojiyle de ilgilenmişti. Yeni Zelanda'da Canterbury Üniversitesi'nde öğretmenliğe başladığında (1937-1945), Viyana Çevresi'nin bilim felsefesi anlayışıyla tartışan "Logic der Forschung" (Bilimsel Bulgu Mantığı) kitabı çıkalı üç yıl olmuştu ve üzerinde konuşulan bir isimdi artık. Daha geniş bir çevrede ünlenmesini sağlayan kitabı "Açık Toplum ve Düşmanları" 1945'te; "Tarihsiciliğin Sefaleti" adlı çalışması ise 1957'de yayımlanmıştı. Yeri gelmişken, başlıca yapıtlarını sıralayalım: **Popper**'in felsefe denemeleri, "Tahminler ve Yadsımalar: Bilimsel Bilginin Gelişmesi" ve "Bilgi ve Bilgisizliğin Kaynakları Üzerine" adlarıyla kitaplaştırılmıştı. 1974'te basılan "Bitmemiş Arayış", otobiyografi niteliğindeydi. Bunlara, "Nesnel Bilgi: Evrimci Bir Yaklaşım"; **Marcuse** ile birlikte yazdığı "Devrim mi Reform mu?"; Eccles ile birlikte yazdığı "Kişi ve Beyni" ve 1985'te yayımlanan "Açık Evren"i de eklemeliyiz.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiltere'ye yerleşmişti **Popper** ve bu ülkenin vatandaşlığına geçmişti. London School of Economics'te 23 yıl boyunca Mantık ve Bilimsel Yöntem profesörlüğü yapmış; emekliliğinden sonra, yaşamını, İngiltere'nin Buckinghamshire bölgesindeki "kartpostal görünümlü" Penn köyünde sürdürmüştü.

Popper'e, "bilime yaptığı katkılardan ötürü" 1965'te Kraliçe tarafından şövalye ilan edilerek "Sir" ünvanı verilmişti. Son görevi, **Thatcher**'ın danışmanlığıydı bu bilimcinin.

Belki de, bu son görevi, "gelmiş geçmiş bilim felsefecilerinin en büyüğü" gibi bir ünvanla taltif edilen düşünürün, "siyaset kuramcısı" yönü üzerine yapılan tartışmalarda, savunucularına yeni bir perspektif verecektir.

Sir **Karl Popper**, "doğruları kanıtlanmış bilgiler"in bilimin gelişmesinde temel olduğunu savlayan pozitivizme, yabana atılmayacak bir darbe indirmişti. Ona göre, bilgilerin doğruluğu hiçbir zaman kanıtlanamazdı; bilimsel olgularda, yanlışlanabilirlik unsuru aranmalıydı; gerçek bilgiye asla ulaşılamazdı, ancak, yanlışlar elenerek, ona yaklaşılabilirdi. Kuşkusuz, bu sınırlı satırlarda, vülgarize ederek bile, **Popper**'in bilim felsefesinin (eleştirisi bir yana) ana hatlarıyla tanımlanması mümkün değil.

Gelin görün ki, bu düşünür, asıl ününü ve çevresini, kendisi için tali bir dal olduğunu ifade ettiği toplumsal siyaset kuramlarına borçluydu. "Marksizmin en amansız eleştirmeni" rozetini, yaşamı boyunca "gururla" taşımıştı. Ve bu rozet, bilimin önemli isimlerinin hayranlık dolu referanslarına karşın, **Popper**'in bilim felsefecisi yönünü gölgelemiş, onun bir "sosyolog", bir siyaset bilimci olarak öne çıkmasını getirmişti. Bu tuhaf bir durumdu, çünkü, **Popper**, sosyolojinin, genel olarak sosyal bilimlerin, "bilim" adını almalarının haksızlık olduğu, bu alanların bilim sayılamayacağı kanısındaydı. Onu, geniş yığınlara taşıyan; **Bryan Magee**'ye "Aklı başında bir adamın, **Popper**'in **Marx** eleştirisini okuyup da nasıl Marksist kalabileceğini düşünemiyorum" dedirten ve yaşamının sonuna doğru **Margaret Thatcher**'a danışman yaptıran eseri, "Açık Toplum ve Düşmanları", Hitler Avusturya'yı işgal ettiği gün yazılmaya başlanmıştı. "Özellikle siyaset tarafından yoğun biçimde kuşatıldığı savaş dönemlerinde, her vatandaş, belli bir düzeye kadar siyasetle ilgilenmelidir" diyordu. İçinde adına rastlanmıyordu, ama, "**Hitler**'e karşı yazılmıştı" kitap. **Platon**, **Hegel** ve **Marx**'ın görüşleri üzerinde duruyor, bunlardan hareketle, "özgürlüğe düşman, totaliter" rejimlere tutum alıyordu. **Popper**'in, otobiyografisinde, "savaş katkım" olarak tanımladığı, "siyaset felsefecisi değil, sade bir vatandaş olarak yazdım" dediği bu yapıtını, "tarihsiciliğe reddiye" olarak kaleme aldığı "Tarihsiciliğin Sefaleti" izledi. Bu "reddiye", "Tarihî Kaderin Acımasız Kanunları"na olan komünist ve faşist inanca kurban giden tüm dinlerden, uluslardan ve ırklardan sayısız kadın ve erkeğin anısına" ithaf edilmişti.

Popper, gerçekten de şövalyelikle onurlandırılacak kadar önemli bir hizmet yapmış mıydı, "açık Batı toplumlarına"? Gerçekten de Marksizmi amansızca bir eleştiriye tabi tutmuş ve "işini bitirmiş" miydi? Yalnızca kapitalizmin ideologları için değil, Marksizmin köklü bir revizyona ihtiyacı olduğunu düşünen "liberal sol" akım için de, önemli tutamaklar sunuyor muydu bu yapıtlar? Ve ölümüyle gündeme getirildiği gibi, "Marksizmin çökmesinin kaçınılmazlığını zaten çok önceden kanıtlamış" mıydı **Popper**?

Bu sorular uzatılabilir, düşünüre atfedilen niteliklerin gerçek durumu yansıttığı yanılsamasına düşülürse. Evet, bu sorular, bir yanılsamayı ön koşul kılar; çünkü, **Thatcher** danışmanlığı, **Popper**'in alt tarafı, piyasa ekonomisi yanlısı, üstelik en otoriter, emekçi düşmanı bir safta durduğunu gösterir. Ve bu safın Marksizme, sosyalizme yönelik "eleştirileri"nin kofluğu, yılların deneyiminden çıkan sonuçtur. Ama, bu yanılsama vardır. **Popper**, ne de olsa, bilim felsefesi alanında –savlarının niteliği tartışılmaksızın– önemli bir isimdir ve hatırı sayılır antikomünist liberaller, sosyo-ekonomik tezlerinin muhaliflere karşı savunulmasında onu bayrak edinmişlerdir. Öyleyse, onu benzerlerinden ayıran bir hikmeti olmalıdır **Popper**'in!

Yazık ki, bu alanda hiçbir hikmeti yoktur. **Popper**'in yönelttiği "amansız eleştirilerin", Marksizmi "hırpaladığı" doğrudur, ama bu **Marx**'a ve ardıllarına değil, kendi muhayyilesine ait bir "Marksizm"dir. **Popper**, "Tarihsiciliğin Sefaleti"nde "tarihsicilerin kendileri tarafından asla ileri sürülmemiş argümanları bile geliştirmekten çekinmedim" derken, işin püf noktasına dokunmuştur. Marksizmi yanlış yorumlayanlara "Adi Marksist" adını veren düşünür, bu sıfatı fazlasıyla hak ederek, gölge boksuna girişmektedir. Örneğin, koskoca bir kitap, "tarihin ve toplumların önceden belirlenmiş bir hedefe doğru ilerlediği tezlerini" eleştirmek üzere kaleme alınmıştır. Böyle bir teleolojinin eleştirisi için **Marx**'tan bolca yararlanabilecekken, düşünür, bunu Marksizme mal etmektedir. Keza, **Engels**'in deyimiyle "genç, toy Marksistler"in düştüğü yanılgıya düşmekte; Marksizmin, "herhangi bir gelişmede ekonomik temelin sonul ilke olduğu, her şeyi ekonominin belirlediğini" söylediğini sanmakta –bu kavrayışsızlık çok yaygındır– ve tartışmaya girişmektedir. Gene **Popper**, **Marx**'ın "bir üretim biçimi, ulaşacağı en son noktaya kadar gelişmeden, yerini bir başkasına bırakamaz" tezinin, Vietnam, Çin, Küba devrimleriyle yanlışlandığını ileri sürebilecek kadar, Marksizmden uzaktır. İlginçtir, **Popper**, ancak **Marx**'tan tek satır okumamış birinin düşebileceği bir hataya düşmekte, **Marx**'ı, "tıpkı **Platon** ve **Hegel** gibi, totalitarizme dönüşmesi kaçınılmaz bir 'ucu kapanmış sistem' oluşturmak"la (evet, bilindiği gibi **Marx**'ın **Hegel**'e yönelttiği en temel reddiyedir bu) suçlayabilmektedir. Bu bilim felsefecisine göre, özellikle toplumbilimlerde, öndeyi olanaksızdır. Bu, ya kimsenin eremeyeceği bir derinliktir, ya da, öndeyinin tersinlenmiş bir açıklama olduğu bilindiğine göre, olguların açıklanmasının olanaksızlığını savunmaktan ibarettir. **Popper**'in, "toplumsal kurallar, fizik kuralları gibi laboratuvar testleri kesinliğinde saptanabilir" diyen bir Marksizmi nereden bulduğu da merak konusudur. Sermayenin bir avuç insanın elinde toplandığı gibi bir görüşün "artık" geçersizleştiği kanısındadır **Popper**: Anonim Şirketler doğmuştur ve sermaye halka dağılmıştır (evet, meraklıları, **Marx** ve **Engels**'in bundan haberdar olduğunu bilirler).

Karl Popper.

Bu noktalar uzayıp gidiyor. Bunların, tarafımızdan vülgarize edilmiş başlıklara dönüştürüldüğünü, **Karl Popper**'e haksızlık etmemek için önemle vurgulamak gerekiyor. Varacağımız sonuç değişmeyecek olsa bile, **Popper**, üzerinde uzun uzun tartışılmaya değer ve dahası, Marksist felsefeyi politik çıkarımlarında sürekli iskalayarak "sığlık hatası"na düşen kimi Marksistler için uyarıcı olabilecek görüşlere de sahiptir (Örneğin, emek-sermaye-artıdeğer-fiyat gibi ilişkilendirmeler üzerine söyledikleri, güncel tartışma konularından olduğundan, ayrıca ele alınmalı).

Karl Raimund Popper, "çok genç ken, pasifist olduğu için komünist" olmuştu. Tanıştığı Avusturyalı komünist liderlerin "inanılmaz yalancılar" olduğunu anlaması uzun sürmemişti ve "dürüstlük, güvenilirlik, gerçeğe bağlılık doğal ilkelerinden vazgeçmeksizin, komünizme inanmaya nasıl devam edebilirim" diye sorarak, "geri dönmemek üzere" ayrılmıştı.

Bilim felsefesindeki "yanlışları eleyerek doğruya yaklaşma" savını, yaşadığı toplumsal sisteme de uyarlamıştı **Popper**. Daha iyi bir dünya düşü kurmanın, toplumu o tasarıma göre yönlendirmeye çalışmanın "delilik" olduğunu düşünüyor; Batı toplumlarının, özellikle "iki partili Amerikan parlamenter sistemi"nin; kapitalist serbest piyasa ekonomisinin; hukuk ve yargı düzeninin, mümkün olan en iyi yapı olduğunu, bu yapının aksayan yönleri varsa, eleştirerek ıslah etmek gerektiğini söylüyordu. Ama, "totalitarizmin düşmanı" **Popper**, Batı toplumlarını eleştirmekte aşırıya gitmemek gerektiğini, bunun Doğu'ya cesaret vermek olacağını da sık sık ifade ediyordu. Ve diyordu ki, kapitalist düzen, sınırsız bir hoşgörüye sahip olmamalı, kendisini, yıkmaya çalışanlara karşı şiddet kullanarak korumalıdır! Batı toplumlarındaki çürümüşlükten, adaletsizlikten "söz edip duran" aydınlar, **Popper**'in öfkesinden nasiplerini almışlardı: Komplo teoricileri, felaket tellalları. Toparladığımızda, ekonomik alanda liberal, siyasal alanda otorite yanlısı, dünya görüşünde tutucu, Marksizm karşısında cahil bir profil veriyordu "gelmiş geçmiş bilim felsefecilerinin en büyüğü", "açık toplum şövalyesi" düşünür...

Ve **Karl Raimund Popper**, sağlı sollu liberalleri öndersiz, **Margaret Thatcher**'ı danışmansız bırakarak aramızdan ayrıldı. Umalım ki, artık bilim felsefesi alanındaki "aslî" çalışmalarıyla, gereken önemde ele alınabilsin.

Robert Owen ve 'New Harmony' komünü

Sadık USTA

"Amerikan halkı arasında dini temel almayan sosyalist komünleri başlatan ve insanlarda geleceğe yönelik büyük bir heyecan yaratan komüncülerin babası tartışmasız **Robert Owen**'dır. Bundan sonra hayata geçirilen tüm komün projeleri ya **Owen**'ın ya da **Fourier**'nin ayak izlerini takip eder." Bunları belirten "Mükemmelliyetçilerin" kurucusu **Noyes**'tir. Kapitalizmin hızla geliştiği Avrupa ve İngiltere'de, sanayi şehirleri "özgürleşen" köylülerin akınına uğruyordu. Yalnız "aile reisleri" dokuma atölye ve fabrikalarının çarkları arasında öğütülmüyor, aynı zamanda kadınlar ve çocuklar da ağır iş koşullarında çalışıyorlardı. Toplumun felakete sürüklenmesine göz yumamayan "kurtarıcılar", ya "Ludditiler" (makina kırıcıları) gibi radikal çözüm öneriyorlardı veya **Owen** gibi adım adım toplumu ikna yoluyla kazanacak ve değiştirecek "Toplum Projeleri" sunuyorlardı.

Kapitalizmin unufak ettiği bu insan kütlesinin kendi kaderiyle başbaşa bırakılmamasını savunan **Owen**, onları kurtarmak için bir dizi makale yazar. Yalnız makalelerle yetinmeyen **Owen**, tüm İngiltere'yi kapsayan ve daha sonra Amerika'da devam eden sayısız -devlet başkanlarının dahi dinleyici oldukları- konferans düzenler ve bununla kalmayarak önce Lanark'tan başlayarak daha sonra sansayonel bir üne kavuşan "New Harmony" projesiyle çalışmalarını ölünceye kadar devam ettirir.

Robert Owen, Saint-Simon ve **Charles Fourier** geliştirdikleri toplum projeleriyle yalnız dönemlerinin toplumsal düzenlerini eleştirmediler, getirdikleri önerilerle yalnız işçilerin ve emekçilerin yaşam koşullarını olağanüstü hafifletmediler, aynı zamanda Bilimsel Sosyalizm'in teorik temellerine önemli ölçüde katkıda bulundular. Bunu **Engels** şöyle vurgular:

"Alman Bilimsel Sosyalizmi, **Saint-Simon, Fourier** ve **Owen** gibi tüm fantastik ve ütopik projelere rağmen değerlerinin hiçbir zaman küçümsenemeyeceği üç insanın omuzlarında yükseliyor. Onlar her şeye rağmen tüm çağların en zeki kafalarıdır ve düşündükleri bir yığın dahiçe çözümleri biz bugün bilimsel olarak kanıtlamış bulunuyoruz."

Karl Marx da "Feuerbach Üzerine Tezlerin" üçüncüsünü yazarken kesinlikle **Owen**'dan yararlanıyordu.

Owen, insanların eşit doğduğu ilkesini yeterli görmüyor, aynı zamanda insanların iyi bir şekilde gelişmelerini garanti altına alacak toplumsal koşulların hazırlanmasını da önemli buluyordu. "Geleceğin yeni toplumu ancak yeni insanlarla kurulabilirdi. Bu anlamda yeni insanın da bizzat pratik içinde yeniden kalıba dökülmesi, yani eğitilmesi" gerekiyordu. Bunun için insanların gelişimini sürekli kılacak ortamın yaratılması tayin ediciydi. Yalnız emekçi sınıflar değil, aynı zamanda yöneticiler de bu düzen tarafından kirletilmekteydi. "Tüm insanlığın kurtuluşu ancak özel mülkiyetin olmadığı, cinsiyet farkının ayrıcalığa dönüştürülmediği ve herkesin yeteneğine göre iş tuttuğu ve ihtiyacına göre herkesin toplumsal mülkiyetten pay aldığı bir düzende mümkündür." Onun için insanlar, özellikle de varlıklı tabakalar bu projeye ikna edilmelidir. "İnsanlararası düşmanlıkları tümden yoketmeyi ummak bir hayal değildir. İnsanlararası görüş ve inanç farklılıklarını yok edemesek bile onların görüşlerini ve vicdanlarını huzura kavuştursak, bu bile büyük bir başarıdır."

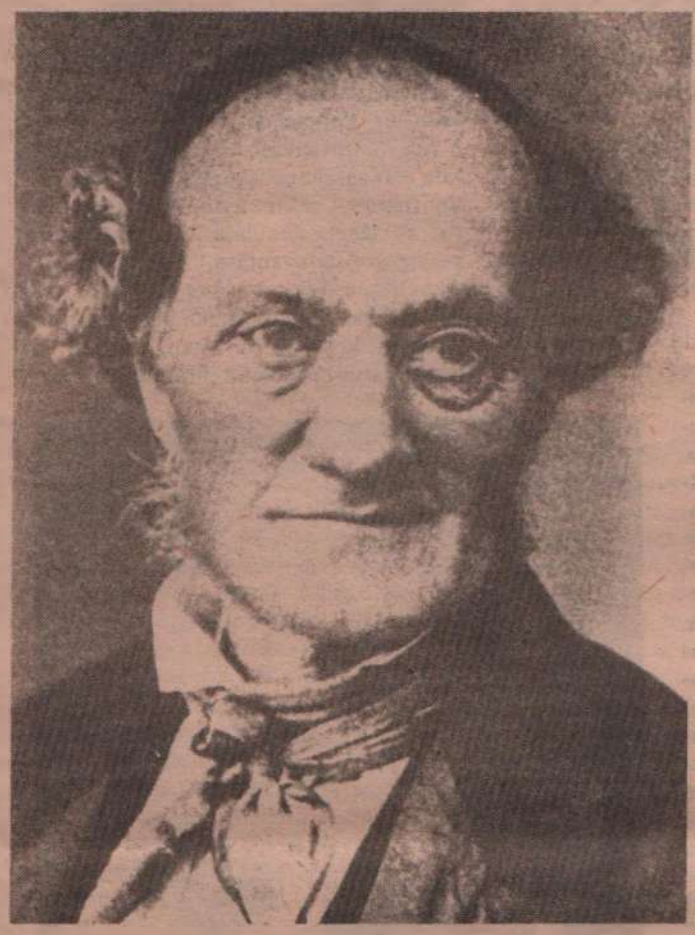

Robert Owen.

> Owen, insanlığın üç olumsuzluğun esiri olduğunu ve bunların insanları hem bedenen hem de ruhsal olarak mahvettiğini belirtir. Bunlar özel mülkiyet, mantık dışı dinler ve alışılmış aile kurumudur.

LANARK PROJESİ

Bu düşünceler **Owen**'un ürettiği boş teoriler değildir. 1800 yılında Lanark'ta projelerini hayata geçirmeye başlamadan önce İngiltere'nin o günkü en ünlü bilim ve siyaset insanlarıyla özel dostluklar kurmuş, birçoğunu da projeleri için kazanmıştır. Bununla kalmamış, teorik çalışmalar yaparak kendisine daha sonra "düşünen makina" lakabını kazandıracak olan derin bir bilgi birikimine de kavuşmuştur. Aydınlanma çağının tüm ünlü filozoflarının eserlerini inceleyen **Owen**, daha genç yaşta, burjuva demokratik düşünce akımından sosyalist-komünist düşüncenin sınırlarına dayanan ilk düşünürlerden de biridir.

İskoçya'nın en ünlü fabrikatörlerinden biri olan **Owen**, Glasgow'daki kraliyet bankasının direktörü olan **Davit Dale** ile birlikte "New Lanark Twist Company"i satın alır ve onun yöneticiliğine başlar. **Dale**'in 19 yaşındaki kızıyla evlenen ve geleceğini onunla paylaşan **Owen**, böylece iyi bir dostla birlikte, iyi bir maddi destek de kazanmış oluyordu.

OWEN, İŞÇİLERİN GÜVENİNİ KAZANIYOR

Lanark'ta projesini uygulamaya başlayan **Owen**, önceleri halkın tepkisi ve kuşkusuyla karşılaşır. Mal kıtlığından dolayı çalışamayan fabrika birkaç ay boyunca durmak zorunda kalır. Bu süre içinde işçilere parasını ödeyen **Owen**, bununla kalmaz, diğer bazı önemli adımlarla işçilerin ve halkın güvenini kazanır. Önce fabrikadaki çalışma yaşamını düzene sokan **Owen**, günde 16 saatlik çalışma süresini radikal bir şekilde 10 saate indirir, 10 yaşından küçük çocukların çalışması yasaklanır, Pazar günleri dinlenme günüdür, yüzde 15'lik bir kesintiyle işçilere hastalık, kaza ve ihtiyarlık sigortası bağlanır. Bunların dışında işçilere temiz ve düzenli evler, çocuklar için çocuk bahçeleri, eğitim ve bakım yuvaları, eğlence merkezleri inşa edilir. Halk arasındaki içki, kumar ve diğer kötü alışkanlıkları ortadan kaldırmaya yönelik seminerler düzenlenir, terapi ve yardım kuruluşları oluşturulur. Lanark halkı, kendi içindeki sorunları çözmek için artık polise ve devletin mahkemelerine başvurmaz, sorunlar artık kendi aralarında seçtikleri jüri tarafından araştırılmakta ve duruma göre çözümler üretilmektedir. Okullarda materyalist bir eğitim esas alınır. Eğitim laiktir, bu yolla dinsel ayrıcalıklar ortadan kaldırılır. Aynı zamanda tüketici kooperatifleri kurularak hem emekçilere daha ucuz tüketim malzemeleri ulaştırılır, hem de tefecilerin vurgunu önlenir. Böylece çevre kasaba ve şehir emekçilerinin sömürülmesine müsade edilmez.

EN BÜYÜK ÜRETİCİ GÜÇ: İNSAN

12 yıllık bir uğraştan sonra tüm İngiltere'nin gıptayla baktığı bir fabrika ve şehir inşa edilmiştir. **Owen** bunun bilançosunu "A New View of Society" de şöyle yapar:

"Her şeyin mükemmel, hatta sorunsuz olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak şunu kesin bir şekilde tespit edebiliriz, şartlar iyileştirilirse toplumun değişmesi daha da mükemmel hale getirilebilir. Yapılacak daha çok şey var. Yalnız fabrikalardaki üretim araçlarının düzeltilmesi gerekmiyor, aynı zamanda 'en büyük üretim aracı olan' insana da yatırım yapılmalıdır. Bu yolla yapılan kazanç, sermayenin bugüne kadar kazandığı gibi yüzde15 veya yüzde 25 olmayacak, aksine 40-50 katı olacaktır. Bundan dolayı kapitalistler sermayelerini bu türden projelere yatırmalıdırlar."

Owen'ın bu çabalarını akıllı bir kapitalistin insancıl tedbirleri olarak görmemek gerekir. Çünkü, **Owen**, toplumun adım adım ikna edilerek dönüştürülmesini savunur. En önemlisi de önerilerini pratikte kanıtlamıştır. **Owen** yeni toplumun insanının eğitilmesinin ve kalıba dökülmesinin şart olduğunu belirtir, hatta dönüşenlerin bizzat pratik içinde hem dönüşen hem de dönüştüren olduğunu da belirtir.

Ancak **Owen** değiştirici sınıfın hangisi olduğunu ve bu dönüşümün ne yolu izleyeceğini daha bu dönemde kavrayamamıştı. Yaşının ileriki döneminde toplumların emekçilere dayanarak dönüştürülmesi gerektiği gibi çok ileri devrimci fikirlerin sınırlarına dayanmıştı, ancak o günün şartlarında emekçi sınıflar, daha doğrusu proletarya, bağımsız bir devrimci hareket olarak tarih sahnesine çıkmadığından, bunu tespit etmek **Marx** ve **Engels**'e nasip oldu.

DÜZEN, OWEN'I AFOROZ EDİYOR

Owen'un en önemli özelliklerinden biri, ele almak istediği sorunları çözmek için dönemin en yetkin insanlarının bilgisine ve yardımına başvurmasıdır. Bu yolla hem yeni buluşlarla projelerini payandalıyor, hem de bizzat bu bilim adamlarını projelerine dahil ederek onları kazanıyordu. Örneğin, o dönemin en ünlü eğitimcisi **Pestalozzi, Oberlin** ve **Fellenberg** onun hem yardımcısı hem de arkadaşlarıdır. Lanark'taki okullar İngiltere'nin en iyi eğitim veren okullarıdır. Çünkü **Owen** yalnız en gelişmiş eğitim araçlarını oraya toplamaz, aynı zamanda dönemin en iyi eğitim metodlarının orada uygulanmasını sağlar. Teorik ve pratik eğitim birleştirilir. Okul, insanların kafalarına kuru teorilerin tıkıştırıldığı mekanlar değildir. Okul, eğlencenin, bilginin ve yaratıcılığın içiçe geçtiği, daha doğrusu "karakterin biçimlendiği" bir mekandır.

Fabrikalarda da aynı tarz uygulanır. **Marx** bunu şöyle tespit eder: "**Robert Owen**'ın ayrıntılı bir şekilde anlattığı fabrikalardaki üretim faaliyeti, yalnız geleceğin eğitim sisteminin -çocukların belli bir yaştan itibaren eğlenceyi ve cimnastiği üretim faaliyetiyle birleştirmeleri- köklerini ve hatta toplumsal üretimin patlama yapabileceğini göstermiyor, aynı zamanda geleceğin çok yönlü gelişmiş insanının üretiminin de yalnız bu yolla geliştirilebileceğini gösteriyor."

Bıkmadan, usanmadan kiliseye, partile-

re ve devlet adamlarına yönelik ikna faaliyetini sürdüren **Owen**, "insanlığın kurtuluşunun, üretilenlerin ortaklaşa kullanılması yoluyla sağlanacağını, bunun için de 'kolektif çalışma ünitelerinin' kurulmasının zorunlu olduğunu, nüfus fazlalığının savaş ve kırım yoluyla giderilmesini öneren **Malthus**'un aksine, üretimin kolektif yapıldığını, tüketimin de kolektifleştirerek insanlığın günden güne sürüklendiği felaketin durdurulabileceğini" savunur.

Owen'a göre sisteme yönelik yüzeysel rötuşler yetersizdir. Daha derinden müdahaleler gereklidir. "Din, özel mülkiyet ve burjuva aile kurumu toplumun gelişiminin önünde en büyük engeldir" tespitini yapar. Düzenin temel kurumlarına saldıran **Owen**, düzenin "ilahi güçlerinin" hışmına uğrar ve ona gösterilen tüm hoşgörü, yapılan yardımlar ve sağlanan tüm kolaylıklar birden tersine döner. Kilise, basın ve düzenin diğer kurumları tarafından aforoz edilir. Artık bu diyarlardan gitmek gerektiğini gören **Owen**, yeni bir "serüvene" başlar. New Harmony projesi böylece hayata geçer.

AMERİKA'DA "NEW HARMONY" DENEYİ

1824 yılından itibaren Amerika'ya seyahate çıkan **Owen** orada önemli görüşmeler yapmış ve olumlu izlenimler edinmişti. Amerika'nın en önemli siyasetçileri, bilim adamları ve varlıklıları **Owen**'un dinleyicileri olmuşlardı. Rappits Tarikatı'nın eski yerleşim merkezi, ucuz bir fiyatla satışa çıkarılınca **Owen**, bu imkanı hemen değerlendirir ve geçiş toplumu "Preliminary Society"yi kurar. Toplum projesinin amaç bölümünde "Toplumumuz yalnız herkesin özgürlük ve mutluluk hakkını korumaz, aynı zamanda garanti altına alır" ibaresiyle "burjuva demokratik özgürlüklerin" işlevsizliğini gözler önüne serer. Temeli yaratılmayan özgürlük kavramları birer gösteriş ve gözboyamadan başka bir şey değildir. Herkes ırk, dil ve cinsiyet gözetmeksizin yasalar karşısında eşittir. Çocuklar ve çalışamayanlar korunur. İlk dönemler farklı gelir imkanlarına sahip olan komün üyelerinin daha sonra bu farkları ortadan kaldırılır.

İlk önceleri 500 kişi civarında düşünülen komün, insan akınına uğrar. Topluluk düşünüldüğünden çok farklı bir yelpazeyi kapsar. Dönemin en önemli doğa bilimcileri, eğitimcileri, sanatçıları (**Thomas Say**, zoolog **Ch. A. Lessueur**, **C. Rafinesqeu**, **William Maclura** ve kadın hakları savunucusu **Frances Wright** gibi) **Owen**'ın sempatizanları olarak "New Harmony"ye coşkuyla katılırlar. Geçiş toplumu olarak düşünülen New Harmony artık "Preliminary Society" değil, "Communty of Equality" yani eşitlerin toplumu olmuştur. Aslında **Owen** geçiş dönemini çok uzun bir süre olarak düşünmüştür. "Çünkü ilk evrede toplumun kazanımlarının korunması önceliklidir. Ardından, insanların kötü eğitimlerinden kaynaklanan zararlı eğilimleri adım adım ele alınmalı, insanlar gönüllülük ve ikna temelinde dönüştürülmeli, güvenilir ve kolektif ruha sahip özgür yurttaşlar yaratılmalıdır (T. Raumm. s. 257). Ancak entelektüellerin yoğunluğu, hemen değişim arzulayanların çoğunluğu ve dışarıdan yapılan toplumsal baskı **Owen**'ı düşündüğünden de erken tutum almaya zorlar ve böylece "New Harmony" erken bir biçimde "eşitlerin toplumu" karakterini alır. Buna göre toplum üyeleri "büyük bir ailenin eşit hak ve görevlere sahip üyeleridirler. Herkes toplumun selameti ve mutluluğu için elinden gelen tüm yeteneklerini değerlendirecektir."

27 Nisan 1825 yılında ilan edilen "Preliminary Society"nin açılış konuşmasını yapan **Owen**, komünün "yoksulluktan zenginliğe, bilgisizlikten bilinçliliğe, bireycilikten toplumsallığa, akıl dışılıktan mantığa, geleneksel aile kurumundan ailelerin birlikteliğine giden yolu döşemeye hizmet etmesi gerektiğini" vurgular.

"Komünist" topluma gidiş adım adım hazırlanmalıdır. Bu dönemde insanlararası eşitsizlik tümüyle ortadan kaldırılmalı ve topluluk üyeleri her kademede yönetime katılarak geleceğin sosyal sisteminin eğitim yuvası kurulmalıdır. Yeterince hazırlıklar yapılmadığı, gereken kalifiye işgücü ihtiyacı henüz giderilmediği halde, Rappitsler'den alınan işletmeler ve manifaktürler iyi işler ve verimlilik sürekli artar. Topluluğun bütün çocuklarına eşit derecede eğitim imkanı sağlanmıştır. Komünde her gece yoğun tartışmalar, seminerler, paneller ve konserler düzenlenir.

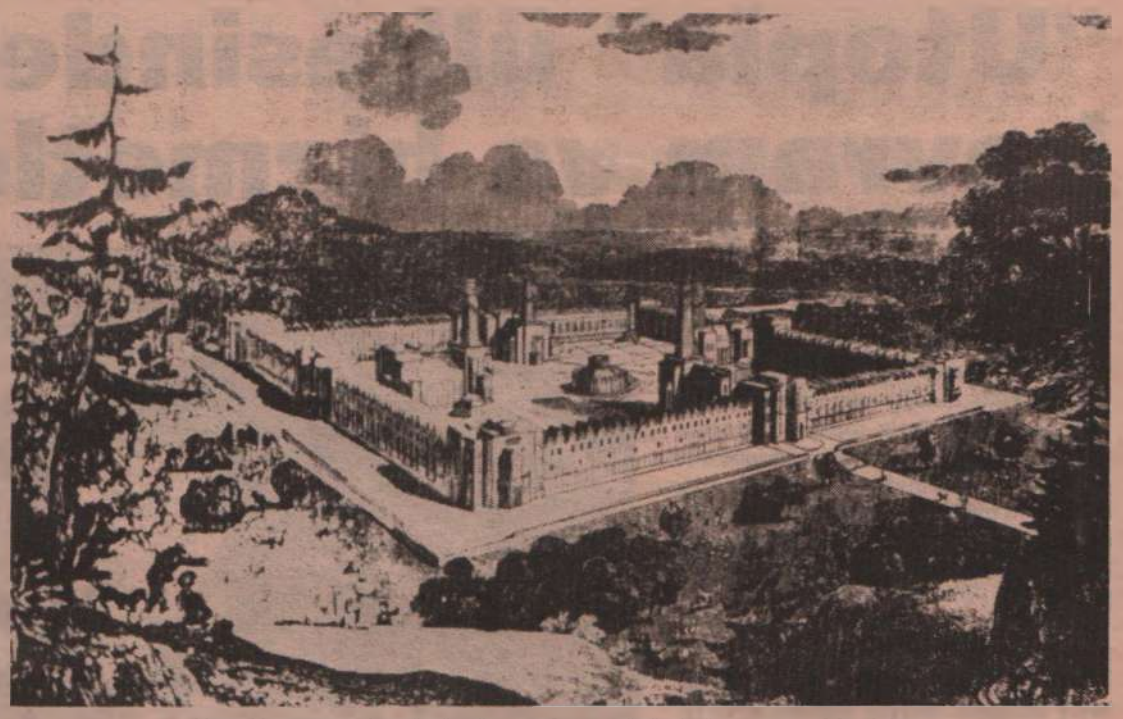

New Harmony Komünü'nün uzaktan görünüşünü veren bir çizim.

ÜÇ OLUMSUZLUK: ÖZEL MÜLKİYET, DİN VE AİLE

İşlerin düşünüldüğünden iyi gittiğini gören **Owen**, komünün artık "Society of equality" olması gibi aceleci bir karara varır. Buna göre herkese iş sağlanmış, eşit paylaşım gerçekleştirilmiş, 21 yaşın üstündekilerden oluşan bir forumda 7 kişilik yönetim kurulu belirlenmiştir.

Ancak yeterli derecede tecrübenin birikmemiş olması işleri olduğundan daha da zora sokar. İş bölümü, hesap, kitap işleri vs. komünün dinamizmini kırar ve kısa bir süre sonra tekrar eski statüye dönülür. Ancak bu adım da komünün geleceğini kurtaramaz. Tartışma sürecinde gelişen farklılıklar daha fazla su yüzüne çıkar. Komünün en iyi elemanları bağımsızlıklarını ilan ederek farklı bir komün kurarlar. İkinci ve üçüncü "hükümet" döneminde ayrılıkçılar çoğalınca komünün dağılması an meselesine dönüşmüştür. Bunun üzerine "Düşünsel Bağımsızlık Bildirgesini" açıklayan **Owen**, insanlığın üç olumsuzluğun esiri olduğunu ve bunların insanları hem bedenen hem de ruhsal olarak mahvettiğini belirtir. Bunlar özel mülkiyet, mantık dışı dinler ve alışılmış aile kurumudur.

Bu açıklamalardan sonra komünün yıkılması hızlanmıştır, çünkü bazı komün üyeleri **Owen**'ın din konusundaki görüşlerine karşı çıkarlar. Komünün sona yaklaştığını farkeden **Owen**, son bir çabayla komünü birbirinden özerk 10 parçaya böler ve mülkiyette eşitlik prensibinde ısrar eder. Ancak bir yıl gibi kısa bir süre sonra komün tamamen dağılır. Malvarlığının tümünü bu deneye yatıran **Owen**, böylece iflas etmiştir. Hayıflanmayan **Owen**, bu deney sayesinde kazandığı birikimin paha biçilmez değerde olduğunu düşünür. Bu deneyin başarısızlığını sosyo-ekonomik ve toplumsal yasaların olgunlaşmamasından çok insanların olgunlaşmamasına bağlar.

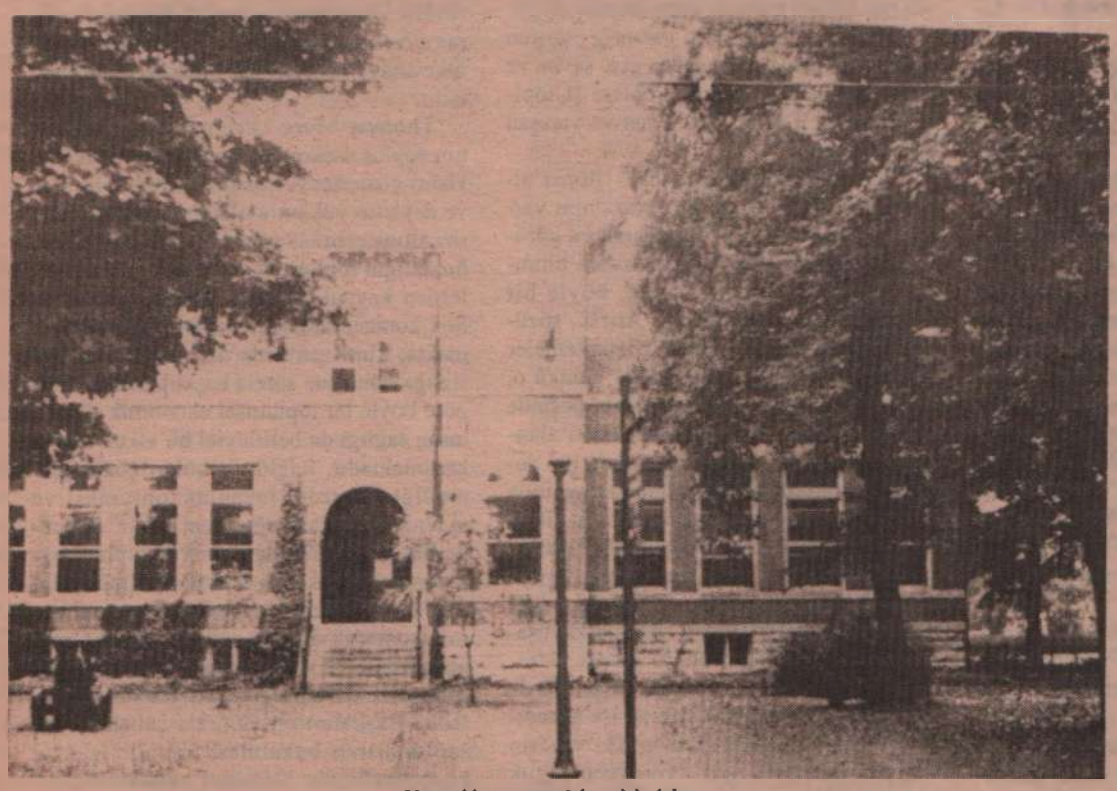

New Harmony'den bir bina.

KOMÜN'ÜN SOMUT BAŞARILARI

Tüm bu olumsuzluklara rağmen **Owen**'ın komün deneyi hem Amerika'da hem de Avrupa'da sonraki yıllarda, hatta 68'li yıllarda devrimci ve ilerici çevreler üzerinde büyük bir etki yaptı.

Komünün somut başarılarından bahsetmek gerekirse:

Owen'un getirdiği eğitim sistemi insanların doğumundan ölümüne kadar sürmekteydi. Çocuklar, çocuk yuvalarından başlayarak eğitiliyorlardı. "New Harmony" de kadınlar ve erkekler aynı haklara sahiptiler, kimse kimseden ayrıcalıklı değildi. **Owen** yalnız komündeki kadınların durumuyla değil, aynı zamanda Amerika'daki kadınların durumuyla da yakından ilgilenmiş ve kadınları eve hapseden, onları geleneksel aile kurumları içine kapatan toplumsal yapı ve anlayışlara karşı mücadele etmiştir. Özellikle **Owen**'ın oğlu **Robert Dale** bu mücadeleye aktif destek vermiş, Indiana eyaleti yönetim kadrosundaki yerini kullanarak kadınların yasal hakları için mücadelelerde bulunmuştur.

Bunun yanında Amerika'da kadın hakları mücadelesinin önderlerinden **Frances Wright**, "New Harmony"nin ilk kadın üyelerindendi. Daha sonraki kadın mücadelesinin başını esas olarak **Frances** çekmiştir. Aynı zamanda o gün için çok devrimci bir çıkış yaparak zencilerin özgürleşmesi ve eğitimleri için de mücadele vermiştir. Bütün bu mücadeleler yalnız tarih sayfalarında kalmamış, aynı zamanda Amerika'nın ikinci büyük partisi olan Demokratik Parti programını büyük oranda etkilemiştir.

KAYNAKLAR

1) J. Noyes: The History of American Socialism, Dover Publication, New York, 1966
2) L. und O. M. Ungers: Kommunen in der Neuen Welt 1740-1972, Kiepenheuer und Witsch Verlag, Köln, 1972.
3) Dietrich-E. Franz: Saint-Simon, Fourier, Owen, Sozialütopien des 19. Jahrhunderts, Pahl-Rugenstein Verl., Köln, 1968.
4) T. Ramm: Der Frühsozialismus, Kröner Verlag, Stuttgart, 1968.
5) Marx-Engels Werke: Band 8, 18, 19, Dietz Verlag, Berlin, 1985.

"Utopia" ülkesinde sağlık kavram ve hizmetleri

Erdem AYDIN(*)

İngiliz hukuk ve devlet adamı **Thomas More** (1478-1535), düşlemiş olduğu mükemmel, kusursuz, eksiksiz toplum düzenini "Utopia" (1516) adlı eserinde dile getirmiştir. Böylesi ideal bir ülkede sağlık kavram ve hizmetleri nasıl olabilir? Yazarın bu konudaki değerlendirmelerini değişik altbaşlıklar altında kısaca aktarmaya çalışacağız.

SAĞLIK FELSEFESİ

Bir 16. yüzyıl aydını olan **Thomas More**'un sağlık anlayışı Hipokratik ve laik tıp anlayışının uzantısı içindedir. **More**, okunması gerekli eser olarak yalnızca klasik Yunan düşüncesinin ürünlerini kabul ederken, sağlık konusunda da **Hipokrat** ve **Galen**'in eserlerini önerir.

Yazarın sağlık felsefesi nedir? Gerçekte, eser metinlerinden bize yansıdığı biçimiyle bunu kolayca bulup ortaya çıkarmak bir hayli güçtür. Onun sağlık felsefesi; eserde, insan zevklerinin işlendiği bölümde, "gerçek zevkler" üzerine anlatılanların arasında yer alır. **More**'a göre "gerçek zevkler" bedensel ve ruhsal olmak üzere ikiye ayrılır. Yazarın ağırlıklı biçimde işlediği bedensel zevkler iki türdür: Bunlardan birincisi "bedensel işlevler", ikincisi "bedensel denge" durumudur.

Günümüzde "fizyolojik fonksiyonlar" olarak tanımlanan "bedensel işlevler" bilindiği gibi, canlılığa özgü doğal gereksinimlerin karşılanmasıdır. **More**'a göre bu yöndeki bedensel işleyiş, insan duyularını uyarıp coşturarak, insanda büyük bir zevk durumu yaratır. Etkileri çok çabuk gelişen bu zevkler bağırsak salgıları, kaşıntının giderilmesi, cinsel boşalmalar, yeme-içme gibi beden işlevleridir.

İkinci tür bedensel zevkler ise insan bedeninin sürekli bir denge durumunda olmasından kaynaklanır. Günümüzde "homeostasis" ya da "fizyolojik denge" olarak bilinen bu olgu; yazara göre ağrısız, sızısız durumda olmak demektir ki, bu durum da insan için gerçek bir zevktir. Sağlık da söz konusu "denge" durumunun kendisinden başka bir şey değildir. Demek oluyor ki, acı, sızı gibi insanı üzen ve yıpratan şeylerin olmaması sağlıklı olmak demektir. Öte yandan, nasıl ki ateş ve sıcaklık birbirinin nedeni olsa bile, onları aynı ve bir "şey"miş gibi kabul edebiliriz; benzer şekilde de acı ile hastalığı, zevk ile sağlığı da aynı "şey"ler olarak görebiliriz. İşte bu nedenledir ki, "Utopialılar, sağlığı baş keyif saymaktadırlar".

İnsana zevk vermesi yönünden sağlıklı ya da "bedensel denge" durumunda olmak ile; duyuları uyaran, coşturan "bedensel işlevler"in sağlanması arasında bir üstünlük farkı var mıdır? Yazara göre sağlıklı olmak (denge durumu) insana daha büyük zevk verir ve daha üstün olması gerekir. Acı içinde kıvranmak, istenecek bir durum değildir. Her şeyden önce sağlığımızı istemeliyiz. Oysa bedensel ihtiyaçların giderilmesine yönelik zevkler sağlığın kendisi değildir. Onlar sağlığı koruyan şeylerdir. Sağlığı koruduğu, hastalığa karşı koyduğu için insanlara hoş gelmektedir. Bilinmelidir ki, "sağlık gerçek mutluluğun temelidir". "Sağlıksız, insan hayatının hiçbir tadı ve hoşluğu kalmaz" ve "hiçbir keyfe varılmaz"."Sağlığı olmayan bir beden ölü duyarsızlığı içindedir."

Thomas More (1477-1535)

Günümüzden bakıldığında yazarın sağlık felsefesine ışık tutan görüşleri karışık ve çelişkili görünmektedir. Artık biliyoruz ki, kitapta söz konusu edilen bir takım fizyolojik işlevler, fizyolojik denge durumunun bir parçasıdır. Yani yazarın ayrı ayrı değerlendirdiği olgular, bütünün bir parçası olarak "bir" ve aynı şeylerdir.

Hıristiyan kilisesinin dinsel savlarla yönlendirdiği ortaçağdan sonra, Rönesansla başlayan aydınlanma, gelişmeye başlayan bilimsel yöntem, teknoloji; önceleri din çevrelerini fazla rahatsız etmemişti. Çünkü ortaya konan bazı gerçekler, Tanrısal mucizelerin keşfi olarak yorumlanmaktaydı. Böylece Tanrıya ve dine olan bağlılığın güç kazanacağı düşüncesi hakim olmuştu. (1) İşte böyle bir yaklaşım biçimini eserde sağlık üzerine olan açıklamalarda da görmekteyiz.

Herşeyin yolunda gittiği, insan yaşamına büyük değer verildiği bu ülkede, **More**'a göre hekime çok az gereksinim vardır. Yine de Utopia'da hekimler çok sevilir. Utopialılara göre hekimlik uğraşı doğa felsefesinin en yararlı ve en soylu alanlarından biridir. Çünkü hekimler, Tanrının yarattığı evren mucizesinin sırlarını çözerler. "Hayatın sırlarını çözmeye çalışan hekim, büyük zevklere ermekle kalmaz, hayat mucizesini yaratan yüce ustanın da gözüne girer." Çünkü Tanrı yarattığı eserinin sırlarını bulmaya çalışanları çok sever ve tabiat harikalarını övmek, onlara (Utopialılara) göre Tanrıya hoş gelen ve yaraşan bir tapınmadır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Utopia ülkesinde hekimlere çok az gereksinim vardır. Ancak, yazar neye dayanarak bu görüşü ileri sürmektedir? Günümüzdeki bilimsel-teknik olanaklara karşın, böyle bir önermede bulunmak güçtür. Ancak, sözünü ettiğimiz bilimsel-teknik çözümlemeler onu fazla ilgilendirmemektedir. Çünkü o, bilimsel-teknik bir çözümlemenin peşinde değildir. Onun sorunsalı, tüm öteki alanlarda olduğu gibi, sağlık alanında da, sorunların toplumsal düzenlemeler yoluyla nasıl çözüme ulaştırılabileceğidir. Tüm eser boyunca göstermeye çalıştığı konu da zaten budur. Ona göre toplumsal yapının gerektiği biçimde olması durumunda, sağlık sorunları da doğrudan çözüme kavuşacaktır. İşte o zaman doğal olarak; Utopia'da olduğu gibi, gerçek yaşamda da "hekimlik (mesleğinin) pek az işe yaradığı" görülecektir. Sağlık alanında yazarın önerdiği önlemler tipik "koruyucu sağlık hizmetleri"dir.

KORUYUCU SAĞLIK HİZMETLERİ

Eserde görüyoruz ki, her alanda akılcı çözümlemelerle mutluluğa ulaşan Utopia halkı, yine akılcı çözümlemelerle sağlık sorunlarına da çözüm getirmektedir. Sağlık konusunda ne yapılmalıdır? İlk hedef "hastalıktan korunmaktır". **More** aynen şöyle demektedir: "Akıllı adamın yapacağı şey, hastalığı önlemektir, hasta olduktan sonra ilaç derdine düşmek değil. Acıyı dindirmekten çok, önlemeye çalışmalıyız." Öyleyse hastalanmamanın yollarını nasıl bulacağız? Utopia'da bu çok basit önlemlerle sağlanmaktadır: "Şehrin pazarına getirilecek her çeşit sebze, meyve, ekmek, balık ve her türlü et, çarşıya getirilmeden önce şehrin dışındaki akarsularda, bütün kiri, pisliği iyice yıkanıp sağlığa uygun duruma getirilmekte ya da kokusu ile havayı bozup salgın hastalıklara yol açmasın diye, kirli, pis ya da tiksindirici herhangi bir şeyin şehre girmesine de izin verilmemektedir." Anlaşılıyor ki, metinlerde geçtiği gibi düş ülkesinin en önemli sağlık kaygılarından biri salgın hastalıklardır ve ütopik bir ülkede bile bu tür sağlık sorunlarının kökten yokluğu düşlenememektedir.

Utopia'da koruyucu sağlık hizmetleri ya da halk sağlığı kavramı yalnızca bulaşıcı ve salgın hastalıklarla sınırlı değildir. Bu konuda başka bir örnek de verilebilir: Yazara göre toplumda iki insan grubu vardır ki, toplum bunların gereksinimlerini karşılamak zorundadır. Bunlar "hastalar ve yaşlılar"dır. Her iki grup da kendi başlarına yaşamlarını devam ettiremeyecekleri için, toplum onların bakımlarını üstlenmelidir. Gerçekte; yazara göre yaşlılık ve hastalık birbirinden ayrı olgular değildir. Yaşlılık da bir çeşit hastalıktır. Hastalara gösterilen özen, yaşlılara da gösterilmelidir.

TIBBİ ETİK

Günümüzde insan sağlığı biyo-psikososyal bir durum olarak devletin sorumluluğu altındadır. Bireyin, sağlık olanaklarından yararlanması "etik" bir değer olarak ülkemizin de içinde bulunduğu birçok ülke anayasasında "hak" olarak yer almaktadır.

Thomas More kitabında insan sağlığının toplusal-ekonomik alanlarla olan ilişkisini göstermeye çalışırken birey, toplum ve devletin yükümlü olduğu "etik" ödevlerin altını çizmektedir. Bu anlamda yazar, hırsızlığın toplumsal ve ekonomik nedenlerden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Söz konusu nedenler kişileri yoksullaştırmakta; kimi zamanda da bu kişilerin hırsızlığa dönüşme süreci başlamaktadır. Ona göre böyle bir toplumsal ekonomik sürece, insan sağlığı da belirleyici bir etken olarak katılmaktadır. Sağlık sorunları çözümlenmediği taktirde, insanlar toplumsal ve ekomik kayıplara uğrarken; karşıt durumda da, toplumsal-ekonomik kayıplara uğrayanlar, sağlıklarını kaybedebilmektedir. Sağlık üzerinden işleyerek gelişen toplumsal ekonomik olgular neler olabilir? Örneğin savaşlarda yaralananlar, sakat kalanlar, çalışamaz duruma gelerek, yoksullaşmaktadır. Başkalarının yanında çalışanlar da sağlıklarının bozulması halinde işlerini kaybetmektedir. "Uşaklar hastalanırlarsa" kolayca "kapı dışarı" edilmektedirler. İşsiz

kalan uşaklar yeni bir iş ararken hastalanmakta, sağlıklarını yitirmektedirler.

Oysa, Utopia ülkesinde durum hiç de öyle değildir. Burada hastalar toplum hiyerarşisinde en ön sırada yer alır. Hastalık olarak, onların beslenmesinden psikolojik durumlarına kadar her şey, toplum bireylerinin ve ülke yöneticilerinin sorumluluk ve yükümlülüğü altındadır. Ülke yönetimi sağlık planlamasına öyle önem vermiştir ki, hastanelerde en küçük sıkışıklık, karışıklık ya da herhangi olumsuz bir duruma rastlanmaz. Hastaların rahat etmesi için her şey düşünülmüştür. Hastaneler neredeyse ülkenin en güzel yerleridir. Toplumun tüm bireyleri büyük bir sevgi ile hasta için ellerinden geleni yaparlar. Hastalara büyük saygı gösterirler. Onlardan hiçbir yiyecek, içeçek, ilaç esirgenmez. Çaresiz hastalıklara tutulanları bile bir an olsun için yalnız bırakmazlar. Böyle durumda onlara büyük dostluk gösterirler. Onlarla oturur konuşurlar; dertlerini paylaşır, sıkıntılarını gidermeye çalışırlar.

Hastaya karşı toplumun bu tek yanlı gösterdiği merhamete, ilgiye, ayrıcalıklara karşın, hastaların hiçbir sorumluluğu yok mudur? Toplumsal yararın ön planda tutulduğu bir yerde bu soruya "yoktur" yanıtını vermenin güçlüğü ortadadır. Gerçekten, bu ülkede yeri geldiğinde hastaların da topluma karşı belli bir etik yükümlülüğü vardır. Örneğin sürekli el üstünde tutulan bir hastanın hastalığı iyileşemeyecek ise ve üstelik hastaya "acı ve sıkıntı" veriyorsa ne yapılmalıdır; daha doğrusu hasta ne yapmaldır? Yaşamı bir işkenceye dönüşen hasta, hem bu ızdıraba katlanmalı, hem de başkalarına yük olarak; elinden bir iş gelmeden, üretimde bulunmadan yaşamaya devam etmeli midir? Düş ülkesinin değerlerine göre; böyle bir durumda hastanın koşulsuz bir biçimde, sonuna kadar "canlı bir ölü" olarak yaşaması hem hasta için hem de toplum için çözüm yolu değildir. Bu çaresiz durum karşısında hastanın "ölüme" razı olması (ötenazi), hem kendi hem de toplum için en akılcı yoldur. Böyle bir durumda verilecek en iyi kararın "ölüme razı olmak" olduğu hastaya anımsatılmalıdır. Bunun için hasta, gerçeği görme konusunda çevresindekiler tarafından uyarılır. Yapması gereken davranışın ne olduğu konusunda ona önerilerde bulunulur; bu yönde cesaretlendirilir. Yaşamına son vermesiyle kaybedeceği bir şeyi olmayan hasta artık ölüme rıza gösterebilmelidir.

Ölüme razı olan hasta bunu ya kendi başına yapar ya da başka birisinin bunu yapmasını ister. Seçim hakkı hastaya aittir. Yine ölüm yöntemini de hasta kendi seçer; ya "aç kalarak" ölümü bekler ya da "uyuşturucu bir ilaçla uykuya dalıp, ölümün acısını duymadan" isteye isteye hayatına son verir. Tüm bu olaylar rahip ve yönetici kurulun denetiminde olur. Hastanın kararının akılcı bir davranış olarak değerlendirilmesinin yanısıra, karar, aynı zamanda tanrının "iradesini ve isteğini" aktaran rahiplerin öğüdüne uyularak alınmış olduğundan, böyle bir tutum "dini bütün ve erdemli" bir davranış örneğidir. Her şeye karşın ölüm kararını vermek hastanın kendisine aittir. Utopia ülkesinde çaresiz durumda olan hiçbir hasta zorla öldürülmez. Yaşadığı sürece de büyük bir "özen ve sevgiyle" bakılır. Çünkü acılar içinde bir yaşamı kabullenen bir insanın davranışı da son derece "şerefli" bir davranıştır.

Ancak çaresiz her hasta rastgele kendini ölüme mahkum edemez. Çünkü yaşamını yoketmeye karar veren hasta ülkenin rahip ve yönetici kurulundan izin almak zorudadır. Bu izni almadan hiçbir kimse hayatına son veremez; verdiği taktirde gömülme ve ya da yakılma hakkını kaybeder. Cesedini de "pis bir bataklığa atıverirler".

More'ın eserde işlediği bir başka etik sorunsal; hastaların istemleri dışı hastaneye yatırılması/yatırılmaması konusudur. Toplumsal yararın temel "ilke" olduğu ülkede, bu "ilke"nin gereklerinin yerine getirilmesi; genel olarak, bireylerin "akılcı" tutum ve davranışlarıyla sağlanmaktadır. Daha açık bir anlatımla; toplumsal olanaklar karşısında yapılacak akılcı bir seçim, doğal olarak toplumun yararıyla örtüşecektir. Belirlenen ilkeler çerçevesinde toplum için yararlı olan durumun; aynı zamanda hasta için de en yararlı durum olacağı kuşkusuzdur. Ancak hastalığı ne olursa olsun, hiç kimse hastaneye zorla yatırılamaz ve baskı yapılamaz. Örneğin bulaşıcı bir hastalığa tutulmuş hasta; akıllıca davranıp, kendinden beklenecek davranışı gösterecek, bu tür hastalara ayrılmış ayrı bir yerde kendi isteğiyle yatacaktır. Üstelik, ülkede "insan sağlığı için gereken herşeyin bulunduğu çok iyi düzenlenmiş hastaneler"; "bu hastanelerde, en usta hekimler" vardır. Bu usta hekimler "yurttaşlara o kadar iyi bakarlar ki"; bir hasta "orada yatmak varken" niçin evinde yatsın? Gerçekten de bu ülkede böylesine akıl dışı davranışı gösterecek tek bir kişi görülmez.

Utopia'da "insan sağlığı", yalnız başına bilimsel-teknik bir konu olarak değil, biyo-psiko-sosyal bir olgu olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, her toplumsal olgu gibi "sağlık" konusu da eserde; felsefi, toplumbilimsel, ekonomik, etik gibi değişik bir çok yönden değerlendirilebilmektedir. İnsan sağlığının daha çok bilimsel ve teknik yönüyle görüldüğü; sağlık sorunlarının, sağlık çalışanlarının kişisel çabalarına bırakıldığı ülkemiz toplumuna; yüzlerce yıl önce yazılmış bir eserin öğreteceği çok şey var gibi görünüyor.

Sonuç olarak görüyoruz ki; Utopia'da "insan sağlığı", yalnız başına bilimsel-teknik bir konu olarak değil, biyo-psiko-sosyal bir olgu olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, her toplumsal olgu gibi "sağlık" konusu da eserde; felsefi, toplumbilimsel, ekonomik, etik gibi değişik bir çok yönden değerlendirilebilmektedir. İnsan sağlığının daha çok bilimsel ve teknik yönüyle görüldüğü; sağlık sorunlarının, büyük ölçüde sağlık çalışanlarının kişisel çabalarına bırakıldığı ülkemiz toplumuna; yüzlerce yıl önce yazılmış bir eserin öğreteceği çok şey var gibi görünüyor.

DİPNOTLAR

(1) Hempson, N. ; Aydınlanma çağı, çev: Jale Parla, Hürriyet Vakfı Yay. s: 21-22, 1991

(*) Dr., Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji-Tıbbi Etik Anabilim Dalı. Bu çalışma; Thomas More'un "Utopia" (Çev: Sabahattin Eyüboğlu, Cem Yay., 1992) adlı eseri üzerine yapılan ve "İnsan Sağlığı Üzerine Bir Deneme Örneği: Thomas More ve Utopia" başlığıyla Toplum ve Hekim (9; 60:68-72, 1994) dergisinde yayımlanan çalışmanın özetlenerek yayına hazırlanmış biçimidir.

Neden öldürüyorlar? Niçin öldürüyorlar?

Yaman ÖRS(*)

Ülkemizde ne zaman bir aydın, bir sanatçı, yazar, öğretim üyesi ya da bir gazeteci öldürülse, devlet yönetiminden sorumlu olanların, basında önde gelen yazarların, bellibaşlı siyasa adamlarının ve başkalarının artık kalıplaşmış sözel tepkilerine tanık oluyoruz: "Devleti yıktırmamak", "demokrasiyi sonuna kadar korumak", "laik cumhuriyeti savunmak" "düşünceye saldırı" vb.

Bu kişiler arasında yalancı olanları, iki yüzlüleri ve benzerlerini bir yana bırakalım. Tepkilerini içten de olsa bu anlatımlarla dile getirenlerin arasında da belki büyük bölümünün, olup bitenlerin değerlendirilmesini doğru olarak yaptıkları kanısında değilim. Daha açık bir anlatımla onların, olaylarla ilgili değer önceliklerini yeterince dikkate almadıklarını söyleyebiliriz. Bu nokta, başarıya ulaşamamış siyasal öldürme çabaları için de geçerlidir kanısındayım; son olarak Sayın **Toktamış Ateş**'in (ve kimler olabileceğini kestiremediğimiz okuyucularının) geçirdiği büyük tehlike gibi.

Bu ülkede yirmi beş yılı aşan bir süredir ve ilk olarak bir üniversite öğrencisinin öldürülmesiyle başlayan siyasal adam öldürmeler zaman zaman yoğunlaşarak sürüyor. Öldürenlerin belki büyük çoğunluğu bulunamadı. Neden? Onlar kimlerdir? Neden, niçin öldürüyorlar? Öldürülenler ilke olarak çağdaşlığı, uygarlığı, ilerici düşünceleri savunanlar, bu yönde ürün verenler, Cumhuriyet'in varoluş nedenlerini, laiklik ve demokrasiyi benimseyenler olduğuna göre, öldürenlerin temelde ne tür insanlar olduklarını genelde bilmemeye olanak var mı?

Yukarda değindiğim değerler önceliğinde ilk başa konması gereken nokta kanımca şudur: Öldürülenlerin insan olarak, birey olarak değerleri. Bu, nedense usumuza daha sonraki günlerde, aylarda, yıllarda gelmektedir. Çünkü genelde insanı kendi içinde bir amaç olmaktan çok, toplumsal-siyasal açıdan bir araç olarak görmek eğilimindeyiz. Çağdaş, üretici ve yaratıcı insan kuşkusuz her çağda çok çeşitli alanlarda insan toplumlarının gelişmesine katkıda bulunmuş, o yüzden de çağında ve daha sonra, kendisine değer verilmiştir. Belki görünüşteki bir çelişkiyi göze almak pahasına, onun toplumsal-siyasal yaşamla ilgisinin ötesinde bir değerinin olduğunu düşünmek durumunde değil miyiz?

Öldürenlerin niçin ya da ne için, hangi bilinçli amaçla eylemlerini gerçekleştirdikleri konusu, olaylara siyasal boyutta bakıldığında açıklıkla görülmektedir: Amaçlarına hizmet ettikleri kişilerin, kesimlerin, ülkelerin istedikleri çağdışı, ilkel bir düzenin kurulmasına "kendi yetenekleri ölçüsünde" katkıda bulunmak. İşin bu boyutu, konuyu yukardaki yaklaşımın ışığında ele alanlarca ayrıntılı biçimde incelenmekte, ortaya konmaktadır. Ancak yukarda vurgulandığı gibi öldürülmeleri yalnız ya da büyük ölçüde siyasal (toplumsal) boyutta tartışanlarımız, öldürenlerin davranışlarının "neden?" sorusunun sorularak açıklanacağı boyutunu genelde dikkate almamaktadırlar. "Niçin" sorusundan farklı olarak buradaki bağlamımızda bu soru, öldüren insanın, siyasal ya da ideolojik "katilin", bilincindekilerin dışında hangi belirleyicilere bağlı olarak eylemini gerçekleştirdiğinin sorgulanmasına yöneliktir. Kuşkusuz böyle bir sorgulamada, başta ruhbilim, toplumsal ruhbilim, kalıtım vb. olmak üzere bilim alanlarının ürünü olan bilimsel bir açıklama beklentisi vardır.

Bu yazının bağlamında bir uzman olarak değil bir genelci gözüyle vurgulanabilecek nokta, özellikle dinsel fanatizmle, aşırı dincilikle, köktendincilerin tutumuyla ilgilidir. Burada, "muhafazakar" kişilik olarak bilinen olgu karşımıza çıkıyor. Değişime, neredeyse toplumdaki bellibaşlı tüm değişmeye karşı olma eğilimindeki kişi, kalıtım yapısının, psikoseksüel gelişmesinin, aile ortamının vb. etkisiyle ortaya çıkmış bir tutumlar bütününe sahip olacaktır. Çağdaş, uygar, yeniliği benimsemiş insanlar, kendisinden farklı oldukları ölçüde onun için birer "hedeftirler". Çünkü duygu, düşünce düzeyinde, bir tartışma ortamında, uygar bir iletişimin sınırları içinde kendileriyle özdeş düzeyde olamayacağını bildiği ya da sezdiği insanlar, onun varlık nedenine birer "tehdit" oluşturmaktadır. Kanımca onlar, "öldüren'in" yaşamını, onun neredeyse yalnız inançlarıyla belirlenmiş daracık dünyasını varoluşlarıyla anlamsızlaştırmakta; ona neredeyse bir "hiç" olduğunu anlatmaktadırlar. O zaman, ortadan kaldırılmalıdırlar.

"Öldüren'in" sınıfsal konumu, çoğu kez alt toplumsal-iktisadi katmanlardan gelmesi vb. toplumsal gerçekler (eğitimsizlik, iyi konumda olanları kıskanma...) kuşkusuz bu belirleyicilerin üzerine eklenen, onların etkilerini pekiştiren etmenlerdir. Küçüklük çağındaki dinsel koşullanmalara bağlı mutlak kabullenmelerin buradaki yerleri de açıkça yine çok önemli olmalıdır. Ancak inanç uğruna öldüren bir kişinin ortaya çıkmasında, görünüşte konuyla ilgili bu doğrudan etkenlerden çok yukardaki daha genel belirleyicilerin ilkece küçümsenmemesi gereken önemde oldukları kanısındayım. Bir bakıma bunlar, içinde öldürme eğilimi ("yeteneği") bulunan kişinin bu eğilimini "değerlendirdiği" bağlamı hazırlamaktadır. Böyle kişiler için Tanrı ve (mutlak) inanç, uğruna her şeyin yapılabileceği dayanaklar olmaktadır. Böylece, çok temel bir anlamda bu uğurda yaptıklarının sorumluluklarından kurtulmaktadırlar. Gerçekte de onlar, üzerlerinde sorumluluk bulunan bireyler değillerdir.

Nesnellik taşıyan "nedensellik", öznelliğin önemli yer tuttuğu "niçinselliği" bize unutturabilir mi? Bir başka anlatımla, kişinin tutum ve davranışlarının değişik bilimler aracılığı ile bilimsel olarak açıklanabilmesi, onun yaptıklarından sorumlu tutulmamasına yol açabilir mi? Konunun yine bilim, ayrıca felsefe alanlarında irdelenmesi bir yana ve her durumda, bu sorunun yanıtı kanımca açık olarak "hayır"dır. Yoksa az çok yaşanabilecek hiçbir düzende ne toplumsallığa ne de bir hukuk anlayışına yer kalırdı; çünkü bunlar, ancak kişisel sorumlulukla birlikte var olabilir.

(*) Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi

Derin Ekoloji: Doğayla uyum içinde yaşamak

Günseli TAMKOÇ

Yeryüzünde yaşayan beşbuçuk milyar insanla birlikte birçok canlının da yaşam koşullarını tehdit eden doğa tahribatını duymayan kalmadı. Çünkü iletişim teknolojimiz böyle bir bilgi dağıtma yeteneğini geliştirmiş durumda. Uzaydaki uydular bu amaçla tüm dünyayı bir haberleşme ağıyla sarmış bulunuyor. Yaşamımızı ve her canlının yaşamını tehlikeli boyutlarda tehdit eden durumları, gene bizlerin türettiği bilim ve teknolojiye borçlu olduğumuz da kuşkusuz. İnsanın hayal gücünü aşan biçimde gelişen çevre ve doğa tahribatını durdurmak için bilimciler, eğitimciler, politikacılar ve tüketiciler kolları sıvadılar diye duyuyoruz ve buna inanmak istiyoruz. Fizikçi **Fritjof Capra**, "1990'lar çevre çağını açıyor, çünkü artık sorun tek bir sorun değil, yaşamımızın, iş dünyamızın, politikalarımızın oturduğu genel içeriktir" diyor.

Çevre sorunlarını çözümlemek bugün artık ön planda olması gereken girişimlerdir ve hemen hemen tüm dünyada bunun böyle olması da kaçınılmazdır. Gezegenimizin kaynaklarını düşüncesizce ve savrukça harcamaya başlayışımız endüstri çağının başlangıcına dayanır. Endüstriyalizmde ne kadar başarılı olduysak, doğadaki dengeyi bozmakta da o kadar başarılı olduğumuz kuşkusuz. Yaşam koşullarımızı neredeyse yok etmeyi bilinçli olarak yapmadık ama, yalnızca kısa vadeli çıkarlarımızın verdiği başarı sarhoşluğuna kendimizi ne denli kaptırdık ki bugün nefes aldığımız havanın, içtiğimiz suyun niteliğini bozmuş, topraklarımızı tüketmiş durumdayız.

İNSAN-MERKEZLİ DEĞİL, YAŞAM-MERKEZLİ

Çevremizi korumanın ötesinde, onu kurtarmak, hatta kendimizi kurtarmak gibi çok yaşamsal girişimlere şiddetle gereksinimimiz olduğu yadsınamaz. Bilimsel çevre korumayı, "Ekoloji" olarak anmaya yönelmemiz oldukça yeni sayılır. Her yaşayan varlığın ötekilerle bağımlı olduğu gerçeğine, ekolojiye, Batı'da son on, on beş yıldır daha da yeni ve önemli bir bakış açısı eklenmiştir. Bu bakış açısı sorunların derin boyutlarının gözönüne alınmasını yeğlemektedir. "Derin ekoloji" diye adlandırılmış olan bu tutum veya bakış açısına göre sorun, gezegenimizin tüketmekte olduğumuz doğal kaynaklarını korumak veya kurtarmaktan çok daha ötededir. Derin ekoloji yanlılarına göre, tüm ekosistemlerin ve canlıların insan girişiminden arınmış bir özgürlüğe hakları vardır ve bu hak onların varoluşlarında saklıdır. Doğal kaynakların korunması, çevremizin havası, suların ve toprakların temizlenmesi her ne kadar önemliyse de, derin ekoloji yanlılarına göre bu tip girişimler genellikle yüzeyseldir. Daha köklü çözüm yolları aramak zorundayız. Yalnızca insanlar faydalandıkları için değerli görülen bir dağın veya bir nehrin bu fayda durumuna bağlı görülen yaşamları, aslında her zaman tehdit altında demektir.

Dünyamıza İngiliz bilimcisi **James Lovelock**'un ileri sürdüğü *Gaia varsayımı* açısından bakan derin ekoloji yanlılarına göre, dünyamız, üzerinde yaşayan tüm canlı türleri ile yaşayan muazzam bir organizmadır. Bazı düşünürlere göre müthiş bir dengeli yaşam örneği olan dünyamızı kurtaracak öğeler, ona karşı duyacağımız saygı ve sevgidir. Hatta bazılarına göre, çok eski çağlarda yaşamış olan atalarımızın, sezgileri ile elde ettikleri bilgelik sonucu gezegende varolan her şeye atfettikleri kutsallığı bugün yeniden elde etmeye çaba gösterilmelidir. Ancak bunu başarabilirsek geleceğimizi garanti altına alabiliriz. Kısacası kendimizi arzın merkezi gibi görmekten vazgeçersek yepyeni bir varoluş olgusunu yakalayarak yaşamımızı sonsuza kadar sürdürebiliriz. Öyle anlaşılıyor ki, dünyamızın güneş sisteminin merkezi olmadığını benimsememiz gibi, biz insanların da arzdaki yaşamın merkezi olmadığımızı benimsememiz gerekmektedir. Derin ekoloji yanlıları böyle bir durumu insan merkezli (anthropo-centric) değil, yaşam merkezli (bio-centric) olmak diye ifade etmekteler. Özellikle Batı uygarlığı, insanları, çok uzun süreden beri oluşmuşların egemeni ve yaşam piramidinin en üst noktasındaki bir tür olarak görmeyi benimsemiştir. Böyle bir görüş, insanların doğayı rahatlıkla sömürmesine yol açmıştır. Her şeyin her yaratığın kendi emrinde ve kendi çıkarları için varolduğu kanısı ile hareket eden insanlarda yüzseksen derece bir dönüşle yaşam-merkezli bir değişmeyi beklemek bugün için belki gerçekçi olamaz. Fakat derin ekoloji yanlıları bunun öyle pek de güç olmayacağı kanısındadırlar. Çünkü uzun süredir egemen olan insan-merkezli inanış, bugün artık bu inançta olmayan insanların da yaşamını tehdit etmektedir. "Kendini beğenmişlikten" cayıp gezegeni hatta evreni beğenip sevmek, onunla özdeşleşmek gibi bir değişme gerekmektedir. Bütün sorun kendimizi doğanın dışında, ondan ayrı görmeyip onun içinde ve bir parçası olarak görebilmekte yatıyor olmalı.

YARAR VE DEĞER KAVRAMLARI

Derin ekoloji kavramı aslında öyle pek kolayca kabul edilebilecek bir kavram, bir tutum gibi görünmüyorsa da, Doğu dinlerinin tümünde, sufizm ve şamanizmde egemen olduğu bir gerçektir. Eko-sistemdeki tüm yaşayanlarla özdeşleşmenin sonucu gezegenimizi ve kendimizi kurtarabileceğimizi söyleyen ve adı derin ekoloji yanlılarının başında anılan Prof. **Arne Naess**'e göre, böyle bir özdeşleşme doğal olarak politik değişimler getirecektir. Sekiz maddelik derin ekoloji platformunun birinci maddesi kanımca en önemlisidir. Zira öncelikle ortaya "yarar" görüşü ile taban tabana zıt bir "değer" sorunu atılmaktadır. Gezegendeki tüm insan ve insan dışı canlıların sağlığı ve gelişmesinin başlı başına bir bir değeri olduğu, bu değerin insan amaçlarına yararlılığı ile bağlı olmadığı ifadesi vardır. Bir başka deyişle, öteki canlıların yaşamının bir değer ifade etmesi için insana yararlı olması gerekmemektedir. Bilindiği gibi hem bilim, hem de geçerli dini inançlara göre tutumlarımızda bütünsellik değil, ikilik egemendir. Madde ve ruh ikilemi, biz ve tanrı ikilemi, biz insanlar ve doğa ikilemi gibi. **Arne Naess** derin ekoloji platformunun bu radikal görüşünün çok önemli olduğunda iddialı görünüyor. Çünkü Naess'e göre ancak bu görüşü benimseyebilirsek, bize yararlılığını bilemediğimiz yaratıklarla hatta cansız varlıklarla özdeşleşebilme olanağı ortaya çıkar. Ancak böyle bir özdeşleşmeye dayanan girişimlerle, bütünü kurtaracak ekonomik ve politik değişmeleri gerçekleştirebiliriz. Böyle bir yaşam hakkı ve her türlü varoluşa yaşam hakkı tanımak aslında biz insanlara mı düşüyor sorusunu sorduğumuz zaman bu "değer" görüşünü daha da karmaşık yapıyoruz kanımca. Ama varoluşun nedenlerine inmeden, maden var o halde değeri kendinde veya içindedir diyebilmenin o kadar güç olmadığını görüyorum.

YAŞAMIN NİTELİĞİ ÖNEMLİ

Buraya çağımızın ileri gelen düşünür ve psikiatristlerinden olan **R. D. Laing**'in şu sözlerini eklemek gereksinimini duyuyorum:

Derin Ekoloji: Yeni bir paradigma dönüşümü

Arif KÜNAR

17. yüzyıla gelinceye dek, insan nesli bugünkünden çok farklı bir dünyayı ve evreni algılayış, seziş ve yaşayış tarzına sahipti. Yeryüzünün değişik coğrafyalarında ve gelmiş geçmiş kültürlerinde; doğayla uyumlu, organik, derinlikli ve bütünlüklü yaşam felsefeleri hakimdi. Kızılderililerde, Avustralya yerlilerinde ve özellikle Budizm, Taoculuk gibi uzakdoğu dinlerinde, güneşi, toprağı, suyu, rüzgarı, hayvan ve bitkileri kardeş sayan, saygı çerçevesinde onların tek tek kendi varoluşlarına ve değerlerine sahip çıkan, kollayan bir "kutsallık" inancı mevcuttu. Antik Yunan'da, İslamiyet'in ilk yıllarında (özellikle Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli gibi bilgelerde), evrendeki ve dünyadaki herhangi bir değişimin başka şeyleri de etkileyeceğini öngören, doğayı, bütün canlı/cansız varlıkları tanrı aşkı ve sevgisi, inancı temelinde kabul eden eğilimler yaygındı. Yıldızlardaki ve aydaki değişimlerin, insanlar üzerindeki etkilerini, Çinliler 3000 yıl önce inceliyorlardı. Yine Eski Çin'de, bugün modern tıbbın taklit ettiği, anlamaya çalıştığı, bitkilerle, doğayla tedavi yöntemleri uygulanıyordu.

Örneklerini çoğaltabileceğimiz, bu doğayla barışık hayat tarzları ve felsefeleri, 17. yüzyıldan sonra bir dizi "bilimsel devrim"le, yerini, evreni ve doğayı matematikselleştirilmiş mekanik formüllerle açıklamaya çalışan bir paradigmaya bıraktı: Kartezyen, mekanik, aydınlanmacı ve pozitivist zihniyete...

Bu mekanik-kartezyen paradigmanın tohumları **Francis Bacon** tarafından atıldı. Organik ve bütünlüklü doğa anlayışı, bir makina tarzındaki dünya metaforuyla yer değiştirmeye başladı süratle. Daha sonraları **Rene Descartes**, **Isaac Newton**, **La Mettrie** ve **John Locke**'la birlikte, doğayı tasarruf altına alan "bilimsel-teknolojik devrimlerin" temeli sağlamlaştı. **Adam Smith**'ten, günümüzde **Fukuyama**'ya kadar devam eden bu paradigmanın tahakkümü altında, giderek doğanın, insanların daha karmaşık sorunlarla yüzyüze kaldığı, fiziki ve maddi tahribatın arttığı, 3. binyıla girilirken şiddetin, savaşların, açlığın, kirliliğin, kaosun, yokoluşların yaygınlaştığı bir sürecin sonuna geldik, dayandık.

İnsanlık bugün kaçınılmaz olarak, bir büyük dönüm noktasında, karar arifesinde. Ya bu çılgınca gidişata, bugüne kadar kayıtsız-koşulsuz kabul görmüş olan bilimsel-teknolojik devrimlerin beslediği ilerlemeci-maddeci-sanayileşmeci-endüstriyalist hayat tarzına devam edeceğiz ve tedrici olarak yok edip-yok olacağız ya da yeniden ve acilen yeni bir paradigma değişikliğini hep birlikte oluşturup yaşam tarzımızda bugünkünden çok farklı, derin, bütünlüklü dönüşümler yaratıp, başka türlü bir yaşamı sürdüreceğiz.

Bu yeni paradigmanın arka planı; entropi kanunu, kuantum fiziği ve 17. yüzyıldan önceki evren-doğa algılayışının oluşturduğu, bütünlüklü (holistik), maneviyatçı (spiritual), derin ekoloji (deep ecology) temalarından oluşuyor.

Bilindiği gibi termodinamiğin iki kanunu var. Bunlardan, enerjinin korunumu kanununa göre, evrenin toplam enerjisi sabittir, enerji yoktan var, vardan yok edilemez. Enerji ancak bir hâlden başka bir hâle dönüşür. Evrendeki her şey, aslında, bir enerji şekli ve hareketinin çeşitli yoğunluklardaki görüntüsüdür. Bu kanuna göre, kullanılan bir enerji başka bir hâle dönüşürken kaybolmaz ama azalır, asla aynı fayda bir daha sağlanamaz. Yani aynı türden bir işin yürütülmesi için, tekrar elde edilebilir enerji miktarı sürekli azalır. İkinci kanun olan entropiye göre de, evren düzenden düzensizliğe, azalmaya doğru bir eğilim göstermektedir. Şu andaki mevcut paradigmayla, entropi giderek artmakta ve kaosa sürüklenmekte dünyamız.

Esas itibariyle, artık sınırlı bir dünyada, sınırsızca büyüme, ilerleme ve tüketmenin daha fazla mümkün olamayacağını ifade eden bu kanunlar, basit fizik kanunları değildirler. Bu manada; varolan sorunlardan bazıları, ozon deliği, sera etkisi, iklimlerin değişmesi, asit yağmurları, kuraklık ve erozyon, canlı türlerinin yokolması, diğer bütün doğal ve teknolojik facialar, entropinin giderek maksimuma doğru arttığına dair "uyarıcı" işaretlerdir.

Bu yeni paradigma arayışı, öncelikle ve özellikle, entropinin yavaşlatılmasının çok yaşamsal bir sorun olduğunun kabulü üzerine argümanlarını kurar.

İkinci dayanak noktası da, **Max Planc**, **Einstein**, **Nell Bohr**, **Heisenberg** gibi fizikçilerin başını çektiği kuantum fiziği ve yeni fiziktir. Mekanik-kartezyen paradigmanın tam zıddı olarak, yeni fizikten doğan bu dünya görüşü, organik ve bütünlüklüdür. Evren, çok sayıda birbirinden bağımsız nesnelerin bir araya geldiği bir makina gibi tasarlanmaz, bunun yerine o, parçaları birbiri ile özden ilişkili olan ve ancak kozmik bir sürecin kalıpları şeklinde anlaşılabilen bölünmez, dinamik bir bütün olarak tasvir edilmelidir, yeni fiziğe göre...

Özellikle kuantum fiziği ve izafiyet teorisiyle, **Deskartes**'çı ve **Newton**'cu fizik aşılmış oldu. Fizikçi **Capra**'nın özetiyle: "Kuantum kuramı, atomaltı parçacıkların maddenin yalıtılmış tanecikleri değil, insan gözlemciyi ve onun bilincini kapsayan bölünmez bir kozmik ağ içindeki olasılık kalıpları ve karşılıklı bağıntılar olduğunu ortaya çıkardı. Görecelik kuramı, onun tabiatı gereği olan dinamik karakterlerini açıklamak ve onun faaliyetinin varlığının gerçek özü olduğunu kanıtlamak suretiyle kozmik ağı, tabir caizse, canlı hale getirdi. Atomaltı düzeyde bütünle parçaları arasındaki ilişkiler ve etkileşimler onların varlıklarından daha önemlidir. Hareket vardır ama, eni konu, hareket eden nesneler değildir, faaliyet vardır ama, failler yoktur, dansçılar yoktur ortada yalnızca dans vardır."

Bu temel yaklaşımlar üzerine kurulan, derin-maneviyatçı-bütünlüklü ekoloji anlayışı, özellikle batılı toplumlarda rağbet görmeye başladı. 1970'lerde başlayan ve 1990'lara kadar çok çeşitli renkleri ve veçheleriyle önem kazanan çevrecilik, yerini daha gerçekçi, radikal, meseleleri daha derinlemesine tahlil ve tespit eden, evrendeki "dansı" algılayan bu yeni paradigmanın yeşermesine zemin hazırladı. Ve ekoloji hareketi, gerçek manasına, bağımsız, saf haline kavuşmaya başladı. Ekoloji kavramına sonradan kendisini eklektik, mekanik bir anlayışın devamı olarak "monte" eden bütün felsefe ve ideolojilerden kendini kurtararak.

Bu yeni paradigma, kuşkusuz yavaşta olsa maddeci, mekanik, pozitivist dünya anlayışlarının evren ve insan üzerindeki hakimiyetinin kırılmasına neden olacaktır. Bu dönüşüm birden ve toplumsal olarak "topyekün" olamaz. Devrimci değil, evrimci dönüşümlerin olabileceği ve böylesinin de, bahsetmeye çabaladığımız derin ekolojinin özüne daha uygun ve anlamlı olduğunu düşünüyorum. Derin ekolojide tarif edilen "kendini gerçekleştirme" kavramı, bu evrimci dönüşüm için kilit bir kavram. İnsanların evrene, doğaya ve diğer insanlara bakışlarındaki bu yeni paradigma çerçevesindeki dönüşüm, ancak ve ancak, önce "kendini gerçekleştirmiş" olanların sayesinde mümkün olabilir diye düşünüyorum. İnsanların, kendi benlikleri, egoları, irade ve vicdanlarıyla hesaplaşıp, onları aşarak "kendilerini gerçekleştirmeyi" başardıkları an, bu dönüşüm sessizce başlamış demektir. Şimdilik sözü, **Ursula K. Le Guin**'in "Mülksüzler" romanındaki alıntısıyla bitirelim: "...Vermediğiniz şeyi alamazsınız, kendinizi vermeniz gerekir. Devrim'i satın alamazsınız. Devrim'i yapamazsınız. Devrim olabilirsiniz ancak. Devrim ya ruhunuzdadır ya da hiçbir yerde değildir."

"Kopernik'in getirdiği devrimci düşünce ile gezegenimiz, Ptolemi dünya görüşünü geride bırakarak öteki gezegenlerin arasındaki yerini bulmuştur. İnsan da evrenin merkezi olmadığını anlayarak kendi gözündeki o üstün yerini yitirmiş, ki bunun sonucu olarak da bir olgunluğa erişmiştir. Aynı biçimde bizim de şimdi artık, doğadaki hak ettiğimiz yeri bilmemiz gerekir. Bu yer hovarda bir patronun, sömüren ve ganimet paylaştıran bir kıralın oturduğu yer değildir. Bu yer, dünyadaki türlerin birbiri ile ahenk içinde yaşadığı bir yerdir."

Derin ekolojinin ikinci önemli öğesi, çeşitli yaşam biçimlerinin bu değerlerin gerçekleşmesine katkıda bulunması ile ilgilidir. İnsanların bu tür ve cins zenginliğini tüketme yok etmeye hakları olmamakla birlikte, hepsi de yaşam gereksinimlerini karşılamak üzere birbirinden yararlanmak zorundadırlar. Önemli olan, insanların, insan dışı yaratıkların dünyasından aşırı biçimde yararlanarak türlerin tükenmesine yol açmamasıdır.

Derin ekolojiye göre, insan yaşamının ve kültürlerinin devamı bakımından nüfus kısıtlaması da bir ön koşuldur. İnsan dışı yaşamın da devamı yine nüfus artışının durdurulmasına bağlı görülmektedir.

Derin ekoloji bakış açısına göre, ideolojik değişmelerin başında gelmesi gereken bir diğer husus; gittikçe yükselen bir yaşam düzeyi yerine yaşamımızın niteliğine önem vermemizdir. Yaşamımızı her şeyin artması, büyümesi ile değil, niteliği ile değerlendirmeliyiz. **Arne Naess**'e göre, derin ekoloji yanlıları ileri sürülen bu görüşleri koşulsuz üstlenirlerse gereken değişmelerin gerçeklenmesi için çaba göstereceklerdir. Kanımca derin ekolojinin bu önerilerini benimseyebilmek için öncelikle insan cinsinden olmanın kibir ve azametinden hiç olmazsa bir parça ödün vermemiz gerekir. İnsan olarak geliştirdiğimiz benlik bilincimizi aslında sorgulamak bile bir biyolojik tinsellik (bio-spiritual) yolculuğuna çıkmamızı gerektirecektir. Böyle bir yolculuk sonunda elde edeceğimiz genişlemiş bir benlik, dağları, ormanları, denizleriyle tüm *Gaia*'yı, hatta evreni bile kapsamı içine alacaktır.

DAR BENLİK SORUNU

Tinsel bir içsezi ile birlikte duygularımızın da bir hayli gelişip gürleştiği bir dünyada, karşılıklı bağımlılık kavramı yalnızca bilimsel bir veri olmakla kalmayıp yüreklerimizde de yerleşmiş olursa, bio-merkezci bir eşitliğe kavuşmak gerçek dışı sayılmayacaktır. Derin ekoloji yanlıları insanlarda böyle bir yeteneğin potansiyeline dayanarak kişiliğin ötesinde (transpersonal) bir varoluşun bizi tüm yaşam ile birleştirebileceğini vurgulamakta ve bunu önümüzdeki üçüncü bin yılda olanaklı görmektedirler. Budist düşünür **Joanna Macy**'e göre Batı kültürü ve onun etkisinde olan öteki kültürler bizleri dar bir benlik sahibi olduğumuza inandırmışlardır. **Alan Watts** bunu "skin-encapsulated ego" (derimizin sınırı içinde kalan bir ego) olarak dile getirmiştir. Bu dar kişiliğe neredeyse arızalı bir kişilik de diyebiliriz. Çünkü kendisi dışında varolan yaşamı yadsımakta ve kendisini hem çok farklı hem çok üstün gördüğü için öteki yaşayanları rahatlıkla sömürmeyi ve onları esiri saymayı kendisi için bir hak bilmektedir. **Joanna Macy**'e göre Batı insanı şimdilerde artık kendi farklılığını yeni bir biçimde algılayarak bu dar kimlikten geniş benliğe dönüşmekte ve "yeşermektedir." Bunu yaparken de, Avustralya, Güney ve Kuzey Amerika kıtalarında yaşayan yerli halkların geleneksel yaşam felsefelerinden esinlendiklerini ifade etmekten kaçınmamaktadırlar. Bu insanların yaşam biçimlerini çoğumuz "ilkel" buluyor olabiliriz. Buna rağmen inançlarının ve bu inançlar ışığında gelişmiş olan yaşam biçimlerinin dünyamızı yok etmediğini ve edemeyeceğini gözönünde tutmalıyız. "Yeşil" olmanın böyle bir tinselliği kapsaması bazılarınca us dışı bulunabilir. Ayrıca, **Arne Naess**'in önerdiği politik ve ekonomik atılımlar ve girişimler böyle tinsel bir yolculuğu benimseyen kişiler tarafından mı gerçekleştirilecek diye sorulabilir. Naess'e göre tüm biyosferle özdeşleşebilirsek, kendimizi savunmamız, doğa ve doğal yaşam için de savunmamız olacaktır. Böyle bir ekonomik benliğe kavuştuğumuz zaman, kendimizi koruyup sevmekle, doğayı korumak ve sevmek arasında hiç bir fark olmayacaktır. Bu görüşü Avustralyalı derin ekoloji yanlısı **John Seed** şöyle anlatıyor: "Geliştireceğimiz stratejiler dar benliğimizin çerçevesi içinde değil, çok geniş ve görkemli bir çerçeveye yer küreye dayanarak, onun ilhamı ile biçimlenmişse, ki bu dört milyon yıllık bir evrimi kapsar, o zaman sonuçları çok daha kuvvetli, çok daha cesur ve çok daha inatçı ve kuşkusuz çıkar gözetmeyen bir atılımla elde etmiş olacağız. Çoğumuzu felce uğratan bir vurdumduymazlık genellikle kavrulmuş, küçülmüş bir benlikle yetinmemizin sonucudur."

- Son zamanlarda bizim için neler yaptınız?

BİLİM VE ÜTOPYA
Ekim 1994

Bilgiye ulaşmada kadın bakış açısı

Seyhan ŞAHİN

Kadınlar, tarih boyunca bilimsel alanlardan dışlandı, bilginin üretim ve dağıtım süreçlerinde aktif rol alamadılar. Düşünce tarihine hakim olan dualist yaklaşımlar sonucu akıl, bilgi, kültür ve kamu yaşamı erkekle özdeşleştirilirken, kadın; irrasyonel, doğal ve özel alana uygun olarak tanımlandı. Düşünce tarihine hakim olan erkek bakış açısı, bilgiye ulaşmada duygu ve aklı birleştiren yaratıcı bir yaklaşım yerine; duygunun kadınlara ait bir şey olduğunu varsayarak onu bilgiye ulaşmada yanıltıcı bir unsur olarak görmeyi tercih etti.

Bilginin erkeklerin tekelinde bulunması ve kadının "bilgi temsilcisi" olamayacağı görüşü, kadınları uzun yıllar boyunca bilginin üretildiği kurumlardan dışladı. Böylesine zor koşullarda dahi kadınlar bilim dünyasının kapılarını zorladılar ve ortaçağ boyunca manastırları kendileri için okul haline getirdiler. Avrupa ve Amerika'da kadınlar doktora programlarına ancak 1920'de girebildiler. Türkiye'de ise kadınlar Darülfunun'a girme şansını ancak 1914 yılında elde ettiler.

KADIN ARAŞTIRMALARI

1960'ların ortalarından itibaren ABD'de, 1970'lerin başından itibaren Avrupa'da yeniden canlanan kadın hareketi, toplumun her kesimini etkilemeye ve dönüşüm yönünde zorlamaya başladı. Üniversitelere daha fazla girme şansını elde eden kadınlar, sosyal bilimlerdeki ağırlıklarını da kullanarak bilimin üretildiği kurumlarda ve bilimsel çalışmalarda kendilerini aramaya başladılar. Bilginin üretildiği kurumlardan dışlanan kadınlar o güne kadar kullanılan yöntemlerin kendi deneyimlerini yansıtmada yetersiz kaldığını ve kadınların erkekler tarafından sürekli yanlış bir biçimde tanımlandıklarını gördüler. Sosyal bilimlerde yerleşik kuralların kadın bakış açısıyla sorgulanmaya başlanması ve bu sorgulamayı derinleştirmenin gerekliliği, 'Kadın Araştırmaları' denilen ayrı bir disiplini de zorunlu kıldı. Kadın Araştırmalarının 20-25 yıllık bir geçmişine rağmen, Avrupa ve Amerika'da disiplinin anlamı ve sınırları üzerine tartışmalar sürüyor. Türkiye'de böyle bir disiplinin 1990 yılında kurulduğunu göz önüne alırsak, bölümün üniversite içindeki yeri ve sınırları üzerine tartışmaların uzun yıllar devam edeceğini söyleyebiliriz.

Peki Kadın Araştırmaları bilimsel araştırma yöntemlerine ne tür eleştiriler getiriyor? Bu yöntemlere karşı hangi yöntemleri öneriyor? Kadın araştırmalarının, üniversite içindeki diğer disiplinlere yönelttiği birçok eleştiri bulunuyor. Bu kurumlardaki cinsiyetçilik, bilimsel araştırma yöntemlerinin üzerinde araştırma yapılan kişiyi nesneleştirmesi, doğa ve araştırılan insan üzerinde güç ve egemenlik kazanmaya yönelik hedefleri, bu araştırmalar yapılırken kullanılan dil, kadın bakış açısıyla sorgulanıyor. Bir yandan da kadınların kendi kimliklerini yeniden tanımlayabilecekleri, deneyimlerini diğer kadınlarla paylaşabilecekleri ayrı bir alana ihtiyaçları var. Bu alanlar, Kadın Araştırmaları disiplini içinde bir ölçüde de olsa gerçekleştirilmeye çalışılıyor. Kadınların kendilerine ait alanlarda cinsiyetçi uygulamalarla mücadele edebilecek stratejileri oluşturmak için kullandıkları ayrı bir yöntem de var: "Bilinç yükseltme grupları".

Kadın araştırmaları, kadınların, araştırmaların öznesi olarak ele alınmasını ve görünür kılınmasını talep ediyor, kadınların seslerini bastıran geleneksel araştırma yöntemlerinin sorgulanmasını istiyor. Kuşkusuz nesnelliği, objektifliği, varolan araştırma yöntemlerini sorgularken, bugüne kadar uygulanmış bütün bir sistemi tümüyle yok saymak, feminist araştırmacıların da bilimi eleştirmesini anlamsızlaştırır. Bu nedenle, araştırma yöntemlerinin büyük bir titizlikle kadın bakış açısıyla sorgulanması, nesnellik ve objektifliğin yeniden kavramsallaştırılması gereklidir. Böyle bir sorgulamanın bilimin üretildiği bütün kurumlarda yapılması da bir zorunluktur.

DÜŞÜNCE TARİHİNDE AKIL-DUYGU KARŞITLIĞI

Bilimsel araştırma yöntemlerine ve tüm düşünce tarihine hakim olmuş dualist yaklaşımın köklerini Antik Yunan'da bulabiliriz. Demokrasinin beşiği olarak adlandırılan Antik Yunan'da kadınlar kamusal yaşamdan tamamiyle dışlanmıştır. Erkekler müzik, matematik gibi konularda eğitim görürken, kadınlar evlerin alt katlarında kendileri için ayrılan yerlerde evişleri ve çocuk bakımı ile meşgul olmaktadır. Kadınlarla köleler arasında pek fark yoktur. Mülk sahibi erkekler kamu yönetimine katılıp, politik hayatın öznesi konumuna gelirken, kadınlar bu şansa sahip değildir.

Yani Antik Yunan'da da erkekler soyut dünyayla ilgilenirken, kadınlar onların yaşamlarını devam ettirmek için somut ve "gereksiz" işlerini yapıyorlardı. Kadınların yaptığı bu işler insan aktivitesi olarak görülmeyip gözardı ediliyordu. Kadınların "doğası gereği" erkekten daha zayıf ve yeteneksiz olduğu, ikincil konumda bulunduğu görüşüne dayanılarak onların bu işleri doğal bir görev olarak yapmaları bekleniyordu. Kamusal yaşamın bu denli dışına itilen kadınlar, düşünce tarihinin, bilimsel araştırmaların ve kültürün de dışında kaldılar. Böylece erkekler kadınları istedikleri gibi tanımlama ve "ulvi" görevlerini belirleme hakkını elde ettiler. Oysa, toplumun yarısını oluşturan kadınlar çalışmalarıyla yaşamın önemli bir kısmını yeniden şekillendiriyor ve ev işlerinde yoğun bir emek harcıyorlardı. Ancak kadınların yaptıkları işler onların doğal yapılarının gereğiydi ve bu nedenle erkekler için anlaşılmaya veya anlatılmaya layık şeyler değildi.

Kadınlara karşı geliştirilen bu tutum, biçim değiştirerek günümüze kadar düşünce tarihini, bilimi ve bilimsel araştırmalarda izlenecek yöntemlerin seçimini etkiledi. Pozitivist bilim anlayışında doğa denetlenmesi, dizginlenmesi ve ehlileştirilmesi gereken bir unsurdu. Kadın da doğaya yakın tanımlandığı için denetlenmesi gereken bir varlıktı. Kadınların doğaya yakın olarak tanımlanması ve kontrol altında tutulmasının gerekliliği de onların erkeklerden daha aşağı bir konumda yer aldığı düşüncesinin yaygınlaşmasını sağlıyordu. Böylece kadınlar duygusal varlıklar olduklarından kamusal alanda yeralmaları sakıncalı görüldü.

Kadınların irrasyonel, zayıf yaratıklar olduğu düşüncesi, düşünce tarihinin parlak isimleri tarafından da açıkça savunuldu. Aristo kadının eksik bir erkek olduğunu söylüyordu. Özel bir kapasite eksikliğinin kadını kadın yaptığını belirtip, kadınların kamusal yaşama katılacak kadar otoriteye sahip olamayacağını savunuyordu.

Friedrich Nietzsche ise, kadınlarla ilgili fikirlerini şöyle dile getiriyordu asırlar sonra: "Kadın gerçeği istemez. Kadın için gerçek nedir? Başlangıçta hiçbir şey kadına gerçekten daha yabancı, mide bulandırıcı ve düşman görünmez. Onun en büyük sanatı yalandır. En önemli ilgi alanı görünüş ve güzelliktir."

Düşünce tarihi boyunca erkek, insanı temsil eden bir model olarak ele alındı ve kadınlar, erkeğin onunla olan ilişkilerine göre tanımlandı. Kadın, Aristo için "deforme olmuş erkek", Agustine için "küçük adam", Freud için "hadım edilmiş erkek" anlamına geliyordu.

Düşünce tarihinde, kadın, özel kapasite eksikliğinden ve doğaya yakın bulunduğu için duygusal, zayıf, sübjektif görüldüğünden, akıl, objektiflik gibi kavramlar hep erkeklerle özdeşleştirildi. Bilimsel araştırmalarda, bilgiye ulaşmak için aklın, objektifliğin ve soğukkanlı bir araştırma tekniğinin birleştirilmesi gerektiği ortaya atıldı. Bilimsel araştırmaların sağlıklı yapılabilmesi için, araştırmacıların akıl ve yeteneklerini soğukkanlı bir biçimde duygulara yer vermeden kullanması gerekiyordu. Kadınlar araştırma yaptıklarında araştırmalarına mutlaka duygularını katarlardı, bu nedenle duyguların katıldığı dolayısıyla kadınların yaptığı bilimsel araştırmaların büyük bir değeri olamazdı. Bu bakış açısıyla kadınların yaptığı tüm çalışmalar, bilim adamları tarafından karalandı, gözardı edildi. Kadınlar tarihte sadece erkek egemenliğinin kurbanı olarak gösterildi. Oysa kadınların da yaptığı birçok bilimsel çalışma vardı, onlar da erkekler kadar kültüre katkıda bulunuyorlar, erkek egemenliğine her koşulda değişik biçimlerde direniyorlardı.

İşte düşünce tarihine ve yaşamın tüm gözeneklerine sinen bu dualist yaklaşım, aklı ve diğer pozitif özellikleri erkekle özdeşleştirerek, bunları politik, sosyal ve kültürel olarak hakim gruplara bağlarken, duyguyu kadınlara dolayısıyla tabi olan ikincil gruplara ait bir özellik saydı. Erkeklik yaşamı yaratan olduğu için üstün bir durum ve tarihin öznesi olurken, kadınlık aşağılık bir durum olarak görüldü.

AYDINLANMA: AKLIN DUYGU KARŞISINDA KESİN ZAFERİ

Antik Yunan'da tohumları atılan dualist düşünce tarzı ortaçağ boyunca etkisini sürdürdü. Kadınlar ortaçağ boyunca bilginin üretim sürecinden ve kamusal yaşamdan uzak tutuldu.

17. yüzyıl Avrupası'na gelindiğinde ekonomik ve sosyal alanlarda büyük değişimler yaşanmaya başlandı. Artık ortaçağın düşünce geleneğinin kırılması, daha özgür anlama ve anlatma biçimlerinin ortaya çıkarılması gerekiyordu. Aydınlanma çağı, ortaçağ düşünce kalıplarını kırarken, akıl ve deneyi yüceltti. Akıl ve deneyin yüceltilmesi, Antik Yunan'da temelleri atılan 'akıl-erkek' özdeşleştirmesine daha sağlam bir temel oluşturdu. Bilimin en önemli işlevi, doğaya ve kültüre 'egemen' olma olarak algılandı. Araştırılan kişiler nesneleştiriliyor, üzerlerinde egemenlik ve güç kazanılmaya çalışılıyordu. Doğru bilginin tek olduğu ve bilimsel gelişmeyi sağlayabilecek tek yöntemin de gözleme

dayalı bilimsel metod olduğu kabul edildi. Pozitivizm, özne ile nesne arasındaki ilişkileri fazla sorgulamadı. Aydınlanma döneminde yaşanan bu değişimler, Batı düşünce geleneğini kıramadı. Grek ve ortaçağ düşüncesinde varolan temalar daha modern bir biçimde bir kez daha formüle edildi. Böylece akıl, duygu karşısındaki kesin zaferini ilan etmiş oldu.

EVRENSELLİK VE OBJEKTİFLİK İDDİALARI

Kadınların üniversitelerde yoğun bir biçimde yeralmaya başlaması, bilimsel normları ve araştırma metodlarını daha fazla sorgulama imkanını birlikte getirdi. Özellikle bilimin evrenselliği ve objektifliği iddialarına kadınların yönelttiği eleştiriler büyük yankılar uyandırdı.

Erkek bakış açısının hakim olduğu geleneksel araştırma yöntemleri kadınların deneyimlerini anlatma konusunda yetersiz kalıyor. Bu deneyimler özel kabul edildiği için bilimsel araştırmaların konusu olarak görülmüyor. Ayrıca, bilgiye ulaşmada kullanılan yöntemler ve objektiflik kavramı da erkek bakış açısını yansıtıyor, önyargı taşıyor. Bilgi elde etmede tek yetki sahibi cinsiyetin erkek olması da bilginin evrensel ve objektif olma iddialarını geçersiz kılıyor. Örneğin tıbbi bilimler bütün evrensellik iddialarına karşın, kadınların menapoz dönemlerine ilişkin kapsamlı bir araştırma yapmıyor ya da böyle bir konuyu problem olarak görmüyor. Bilimsel araştırmalarda, üzerinde inceleme yapılacak hayvanların erkek olmasına özen gösteriliyor ve incelenecek türün temsilcisi olarak sadece erkek görülüyor. Sağlık kitaplarında ve ansiklopedilerde insan vücudunu "erkek vücudu" temsil ediyor. Nedense kadın vücudunun farklı olduğu araştırmacıların aklına gelmiyor.

Bilimsel araştırmalarda problemlerin belirlenmesi ve çözümlenmesi açık olarak erkek bakış açısını yansıtıyor. Bilim esasında burjuva erkeğin bakış açısını "objektiflik, evrensellik" olarak ortaya koyuyor. Feminist araştırmacı **Sondra Farganis** bilimdeki erkek bakış açısını şöyle eleştiriyor:

"Şu anki işleviyle bilim hakimiyetin politik ideolojisini oluşturma ve bu hakimiyete katkıda bulunma işlevini görüyor. Neo pozitivizm için fiziki ve sosyal varlıklar ölçülebilir, tanımlanabilir ve sınıflandırılabilir. Bu bakış açısı bizi, çevremizdeki nesneler üzerinde kontrol mekanizması kurabileceğimiz bir doğrultuda yönlendirir. Doğal ve sosyal fenomenleri bütün formları içinde yaşadığımız dünyanın bir parçası olarak algılayamayız, bu bakış açısı yabancılaşma duygumuzu arttırır." (1)

ÖZEL VE SOMUTUN ÜZERİNE EĞİLMEK

Bilimsel araştırmalara kadın bakış açısıyla yeni bir soluk getirmek istiyorsak, objektifliği yeniden kavramsallaştırmak ve düşünce tarihine hakim olmuş dualist yaklaşımları ortadan kaldırmak zorundayız.

Geleneksel bilimsel araştırma yöntemlerinin kadın bakış açısıyla sorgulanması, bizleri kişisel deneyimlere özel bir önem vermeye ve olaylara değişik bir açıdan bakmaya yönlendiriyor. Bu noktada soyutlama ve genellemelere pek fazla gidilmezken, özel ve somutun üzerine eğilmek gerekiyor. Yani kadınlar, soyut ve evrensel teorinin karşısına somut, deneyimler üzerinde duran bir teori çıkarıyor.

Kadınların araştırma öznesi olduğu bilimsel araştırmalarda, değişik, birbirinden ayrı ancak birbirleriyle bağları olan kadın deneyimlerine önem verilmesi, gizlenmiş gerçekliği ve kişiseli ortaya çıkarmak açısından büyük önem taşıyor. Herkes tarafından kabul edilecek objektif gerçeği bulmak yerine, değişik bakış açılarını yansıtan kişisel deneyimlerin aktarılması, araştırmalara canlılık katmak açısından da önemli.

Kadın araştırmacılar çoğaldıkça, bilimde kadın bakış açısı gündeme geldi.

TEK VE ÜSTÜN BİR SORGULAMA METODU GEREKLİ Mİ?

Metodoloji hangi araştırma yöntemlerinin izleneceğinin analizi ve teorisidir. Evrensel olarak kabul edilen bu teoriler, "soyut insan"ı baz alır, bu yüzden kadının sosyal hayata katılımını ve deneyimlerini anlatma konusunda yetersizdir. Sosyal bilimlerde araştırma genelde üç şekilde yapılır. Bilgi kaynağının araştırılması ve sorgulanması, davranışların incelenmesi ve tarihi kayıtların gözden geçirilmesi. Sosyal bilimciler, genellikle metodolojiyi sorgulama metodu açısından problem olarak görür. Delillerin toplanması, somut tekniklerin kullanılması gerekliliği üzerinde durulur ve metodolojiye ait sorular bu şekilde irdelenir. Sosyal bilimcilerin somut tekniklerden bahsetmesi, tek ve üstün bir sorgulama metodu bulma alışkanlıklarından ileri gelir. Bu eski alışkanlıklarından kurtulamayan sosyal bilimciler, feminist araştırmacıların da tek ve üstün bir sorgulama metoduyla araştırma yapmalarını ister. İşte; feminist araştırmacıların esas eleştirdiği, yüzyıllardır bilimsel araştırma yöntemlerine hakim olmuş bu tek ve üstün sorgulama metoduyla araştırma yapmalarını ister. İşte; feminist araştırmacıların esas eleştirdiği, yüzyıllardır bilimsel araştırma yöntemlerine hakim olmuş bu tek ve üstün sorgulama metoduyla araştırma yapmalarını ister. Çünkü, bu yönde belirlenen reçeteler, kadınların deneyimlerini anlatma konusunda yetersiz kalmış, aynı zamanda kadınların bilimsel araştırmalardan dışlanmasına zemin oluşturmuştur. Sosyal bilimlerde kullanılan geleneksel analiz yöntemleri, erkek bakış açısını yansıtır. Bu yüzden kullanılan metotların kadın bakış açısıyla sorgulanması ve kadın deneyimlerini daha iyi anlatabilecek metotların bulunması gereklidir.

Sosyal ve doğal bilimler analizlerini erkek deneyimleri üzerinde yoğunlaştırmıştır. Kadınlar bilimin üretildiği alanlardan dışlandığı için erkekler, yaptıkları araştırmalarda kendi deneyimlerinden yola çıkarak sorular oluşturmuş ve buna uygun yöntemler kullanmıştır. Oysa erkek ve kadın deneyimleri farklıdır ve bu deneyimler sırasında karşılaşılan sorunların çözülebilmesi için farklı soruların sorulması gereklidir. Bilimsel araştırmaların en önemli aşaması problemin belirlenmesi ve buna ilişkin soruların sorulmasıdır. Erkek deneyimleri açısından problem olarak görülen şeyler kadın deneyimleri açısından problem olarak görülmeyebilir.

Doğaldır ki, araştırmacılar gerekli gördükleri şeyleri problematize edecek ve buna uygun sorular oluşturacaktır. İnsan dışında bir problem olamayacağı için problemlerin belirlenmesinde kişinin bakış açısı ve ihtiyaçları önemli bir rol oynar. Öte yandan geleneksel araştırma yöntemlerine baktığımızda, problemin kime ait olduğunun fazla önemli olmadığını görüyoruz. Zaten bilimin evrensellik ve objektiflik iddiaları, böyle bir soruyu sormayı onlar açısından gereksiz kılıyor. Bilimsel araştırma yapan kişi, aklını soğukkanlı bir şekilde duygulara yer vermeden kullandığı için, seçeceği problemler bütün insanlığı ilgilendiriyor ve sonuçları tüm insanlığın yaşamına ışık tutuyor.

AKIL İLE DUYGUNUN YARATICI BİRLİĞİ

Feminist araştırmacılar, bilimsel araştırmanın başında ortaya attığımız soruların bakış açımızın yeterliliğini belirleme gibi bir yönü olduğunu, bu yüzden soruların cevaplar kadar önemli olduğunu iddia ediyor ve geleneksel araştırma yöntemlerine alternatif geliştirmek istiyorlar. Feminist araştırmaların en önemli yönü, kadın deneyimlerinden hareket eden bir perspektifle sorunları problematize etmesi ve böylece kadınların görünmeyen tarihini ortaya çıkarmaya çalışmasıdır.

Geleneksel araştırma yöntemlerinde saf bilgiye ulaşmak için, araştırmacı duygularından arınmak zorundadır. Oysa feminist araştırmacılar, duyguların insan varoluşunun ayrılmaz bir parçası olduğunu, araştırmacının sınıfının, ırkının ve inançlarının araştırma sonucunu etkileyebileceğini söyler. Ayrıca araştırmacının kültürel inanç ve pratiklerini görünmez kılan objektivist yaklaşımlardan uzaklaşılmaya çalışılır. Kadın araştırmacıları kültürel inançların ve davranışların araştırma sonuçlarını etkileyebileceğini kabul eder. İnanç ve davranışların yaratabileceği bu karışıklıkların farkına varılması en azından daha özgür anlama ve anlatma şekillerinin oluşturulmasını sağlar. Bu tür subjektif etkenlerin analizlerde gözönüne alınması, objektifliği kuvvetlendirir.

Feministlerin geleneksel araştırma yöntemlerinde karşı çıktıkları önemli nokta, duygunun ve insani duyumların gerçeği bulmayı engellediği söylemidir. Kişisel deneyimlerin, duyguların gerçeğin önemli bir parçası olduğunu iddia eden feminist araştırmacılar, aklın ve duygunun yaratıcı biçimde birlikte kullanıldığı bir araştırma yönteminden yanadır.

Düşünce tarihi boyunca doğaya yakın bulunan kadın vücudu aşağılanmış, kadınlar duygusal yaratıklar olarak görüldükleri için, duygu objektifliğin baş düşmanı ilan edilmiştir. İşte feminist araştırmacılar bu geleneğe alternatif bulma çabası içindedirler. Batı düşünce tarihinde bilim için potansiyel bir tehlike olarak görülen duygular, feminist bilgi kuramı açısından önemli bir malzemedir. Aslında "soğukkanlı ve duygulara yer vermeyen araştırmacı" miti, hakim ideolojinin epistemolojik (bilgi kuramı) üstünlüğünü devam ettirmek ve desteklemek için kullanılır.

Duygusuz bir insan hayatı düşünülemez. Duyguları gözlemlere katmama söylemi, kişinin duygularının yok olduğu, değerlerinin düşünce ve eylemlerini etkilemediği anlamına gelmez. Bazı duygular arasında kültürler arası bir benzerlik var-

ken, duygular ve bunların gösteriliş biçimi değişik kültürlerde farklılık gösterir. Bu konuda **Alison M. Jaggar** şöyle demektedir. "Duygular yargıları da içeriyorsa, mutlak belli kavramlara gereksinimi var demektir. Bu kavramlar sosyal organizasyon modellerinden ve dünyayı algılama biçimlerinden oluşur. Bu nedenle duygular toplumun dilsel kaynaklarıyla ve kavramlarıyla mümkün kılınır ve sınırlandırılır." (2)

Deneyimler sonucu elde ettiğimiz duygular, sosyal hayatın hakim formlarını içerir. Kişisel deneyimler, aynı zamanda sosyal deneyimlerdir. Duygular ve değerler arasında yakın bir ilişki vardır. Örneğin, arkadaşının başarısından gurur duymak, onun övgüyü hakeden bir iş yaptığına ait bir değer yargısından kaynaklanır. Bu değer yargısı da, toplumdaki sosyal yapılardan etkilenir.

Duyguların aşağılanması, kadının aşağılanması için kullanılmıştır. Bu yüzden hakim kavramlara alternatif geliştirmek duyguların kullanılmasıyla mümkündür. Dünyayı farklı olarak algılamamızı sağlayacak duygular, kadınların gerçekliğini ve dolayısıyla ikincil gruplara dahil edilen insanların gerçekliğini anlamak açısından önemlidir. Kadınların özne olarak ele alındığı araştırmalarda, duyguların ortaya çıkarılması ve araştırma yöntemlerinde merkezi bir noktaya konulması, kadınların kültürel inançlar ve yaşam şekilleri içinde nasıl ikincil gruplara dahil edildiğini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Buraya kadar geleneksel bilimsel araştırma yöntemlerinin kadınların deneyimlerini anlatma konusunda yetersiz kaldığını, bu yüzden yapacağımız araştırmalarda bu deneyimlerin merkezi bir yere koyulması gerekliliği üzerinde durduk. Kadınların özne olarak ele alındığı araştırmalarda, duyguların daha anlaşılır kılındığı metodların kullanılması önemlidir. Peki kadın deneyimleri bizler için güvenilir bir kaynak mıdır? Bu soruya cevap vermeden önce neden kadın deneyimleri üzerinde yoğunlaştığımızı açıklamak gereklidir. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda özel alan gözardı edilmiş, kadınların bu alanda yaşadıkları deneyimler anlatılmamıştır. Bu deneyimler aslında söylendiği gibi "özel" değildir. Ve bizlere, sosyal hayatı bir bütün olarak algılama şansı tanır.

Geleneksel araştırma yöntemleri kadın deneyimlerini anlatmada yetersiz kalıyor.

Kadın olarak yaşanılan deneyimler farklıdır ve kadınlar her zaman kamusal-özel alan arasında yaşamları parçalanmış olarak yer alır. Öte yandan kadınlar yüzyıllardır erkeklerin oluşturduğu kurumlardan ve iktidardan dışlandıkları için değişik bir dünya görüşüne sahiptir. Toplumda ikincil konumda bulunan gruplar, dolayısıyla kadınlar, bir yandan kendi deneyimlerini ve çelişkilerini yaşarken, bir yandan da hakim grubun adımlarını izleme olanağı bulurlar. Hakim grup, iktidar merkezinde olduğundan ikincil grupların yaşadıkları çelişkilere karşı kördür ve bu gerginlikleri hissedemez. Kadınların iktidar merkezinden uzak olması onlara düzeni ve hakim grupları daha fazla sorgulama imkanı tanır. Yaşadıkları çelişkiler ve içinde bulundukları yakıcı konum, onları dinamik bir güç haline getirir. Kadın deneyimlerinin somutluğuna döndüğümüzde, iktidarın eşitsizlikleri devam ettirmek için nasıl işlev sürdürdüğünü ve hakimiyetin şekilerini anlayabiliriz.

Kadınların gizlenmiş tarihini ortaya çıkarmak için kadın deneyimleri bizler için güvenilir bir kaynak teşkil eder.

(1) Sondra Farganis, Gender Body Knowledge içinde, "Feminism and the construction of social science" 1991 s: 214
(2) Alison M. Jaggar, a.g.e. "Love and Knowledge" 1991, s: 151

Kadının utopyasızlığı üzerine-2

Prof. Dr. Şenel ERGİN

Aydınlık gazetesinin pazar eki olarak yayımlandığı sırada Bilim ve Ütopya Dergisi'nin ikinci sayısında "Düşten Düşünceye" üstbaşlıklı sütunda Prof. Dr. **Ahmet İnam**'ın "Düşlerime haddini kültürüm bildirecek..." altbaşlıklı güzel bir yazısı vardı; okudunuz mu bilmem. Yazı önümde duruyor, tekrar tekrar okuyorum. **İnam**, elbette yazmayı bilen biri (bu da çok doğal, çünkü düşünmeyi biliyor), bu yazının da sakin duru bir dili (gürültülü, ağdalı, alaylı dili sevmiyorum), açık bir anlatımı var (karmaşık bir konu anlatılırken, biçemi ve dili karmakarışık etmenin bir zorunluk olmadığı biliniyor). İlk tümce ile başlayan okuma yolculuğu, aralardaki tümcelere takılmadan sonuncusuna kadar kesintisiz sürüyor.

Öyleyken, ben bu yazıyı bir türlü beğenemiyorum.

Özüyle yazıda, düşün ne olduğu, neye yaradığı üzerinde duruluyor.. sonra da düşlerin nasıl olması gerektiği anlatılıyor. En önemlisi de düş görme eyleminin (ben bunu *utopya* kurma anlamında okuyorum) sınırları oldukça net ve kesin bir biçimde çiziliyor.

Şimdi elbette bu güzel yazının satır aralarını da okuyabiliyorum; dolayısıyla anlamını ve neden böyle yazıldığını da anlayabildiğimi sanıyorum. Ama.. Dergi'deki somut hali ile de bazılarımızı yanlış yönlendirebileceğini düşünüyorum. İçinde yaşadığımız kültürden ne hak ne de özgürlük istemeyi bir marifet saydığımdan ötürü, radikal perspektifli bir feminist olarak, benim *utopyama* bu kültürel/ideolojik yapının bir sınır çizemeyeceğini biliyorum. Çünkü içinde varolup, varolmayı sürdürdüğümüz yaygın alanlı egemen dünya kültürünün böyle bir potansiyelinin olmadığını düşünüyorum.

Okumaya sevdanız varsa, bu tutkunun gereklerini yapacağınız uygun bir mekanınız da bulunuyorsa, eminim anılan Dergi de elinizin altında olacaktır, açıp okursunuz. Okuyamayacak olanlar için sözü edilen yazıdan ufak alıntılarla başlayalım:

"Düş, *ötede olmak* demek. Gerçeklerle başedebilmenin, gerçekleri anlayabilmenin, değiştirebilmenin onsuz edilemez bir yolu.... Tasarıların, tasarımların, seçilen problem öbeklerinin, araştırma *gündemimizin* belirlenmesinde yürünecek yolda düşgücünün katkısı var.

"Düşü kullanarak evreni anlamaya çabalayan bilimi de, basmakalıp, artık eskimiş görüşlerin, anlayışların *ötesinde*, hayatımızda bir heyecan öğesi olacak biçimde yorumlamada düşgücü gerekli....

"Unutmayalım: Düşlerin sınırı olmalıdır. Gerçeklerle iletişim halinde olmayan düşleri, ölmeyen, öldürülmeyen, öldüren düşlerin tehlikesini görelim. Denetimsiz düşlerin, biz onları denetleyeceğimiz yerde, onların bizi denetlediği denetimsiz düşlerin, sağlıksızlığından sakınalım....

"Düşlerimizin sınırı kültürümüzdür. İnsanımızdır. Tarihimizdir. Toplumumuzdur. Onlar hem sınırdır düşlerimize, hem de beslerler düşlerimizi."

Okuduğunuz gibi, söylenen şeyler oldukça net. Düşleriniz bile, genel çerçevesi ile kültürel/ideolojik yapının içinde kalacak.. (İdeolojik yapı derken, parti ideolojilerini söylüyor değilim. Kültürel yapının bir ideolojik yapı olduğunu söylüyorum.)

Yine, Aydınlık Gazetesi'nin eki olarak çıkarken Bilim ve Ütopya Dergisi'nin sekizinci sayısında "Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi"ni tanıtan bir yazı okuduk. **Şirin Tekeli**'nin dilinden Merkez'in kurulma gerekçesi ve amacı şöyle:

"Kadın hareketi kendisi zaten bilgi, belge üreten zengin bir kaynaktır. Bunun yanı sıra kadın hareketi, kadınların tarihleri ya da tarihteki 'görünmezlikleri' konusunda özel bir bilinç yaratacaktır. Hareketin varlığı kadınlarla ilgili pek çok araştırma yapılmasını teşvik eder. Ama bu aynı zamanda, klasik kütüphanelerin ve arşivlerin, kadınlarla ilgili kaynakların toplanması, derlenmesi, araştırmaya sunulması bakımından zaaflarını da ortaya çıkarır."

"Eski İstanbul'un sanayi bölgesi olan Haliç'te tersine bir dönüş başladı. Gelecekteki İstanbul'un belki ilk kültür merkezi olacak bu ünitede kadınların olması çok önemli" diyen **Şirin Tekeli**, kadın kütüphanesinin bir ütopyasından söz ediyor: "İstanbul'da kadın tarihi turu... Valide Sultanların yaptırdığı sebiller, camiler, kadın işçiler açısından önem taşıyan Cibali tütün rejisi gibi birimlerin yer aldığı bölgeden başlayan ve kentin diğer bölgelerine doğru uzanan bir tur bu. Tarihten başlayarak bugüne kadar kadınların katkısını ortaya çıkarmayı, kadın tarihinde unutulmuş/unutturulmuş olanları ortaya dökmeyi amaçlayan turun, bugünün Türkiyesi'yle, kadın hareketiyle ilgili bilgiler, diatar ve bir konferansla kütüphanede son bulması arzulanıyor. Özellikle yaz aylarında turistler açısından da ilginç olabilecek ve gelir getirebilecek bu projeye ne yazık ki Kültür Bakanlığı ilgi göstermemiş."

Dergi okuru olan, **İnam**'ın yazısı ile bu tanıtma yazısını arka arkaya okuyan (ikinci ve sekizinci sayılar) ve düşünmesini bilen bir kadının beyninde bir tıkanıklık duyumsamaması, "**İnam Hoca**'nın yazısında bir şeyler 'yanlış' gibi duruyor" dememesi olanaksız gibi görünüyor.

Eril Kültür'de kadın, kendini ve emek ürünlerini bir hizmet objesi ve üretimi olarak ortaya sürerken, varlık olarak geri çekilmek durumundadır. Bu kültürden aldığı terbiyesi bunu emreder.

Erkek egemen kültürel/ideolojik yapının temelinde kitaplı dinler, uygun felsefeler vardır; bunlar etkin kurumları oluşturmuşlardır.

Cinsel Politika'sız edemeyen bir Bilim Kurumu; cinsel politikayı sistemli uygulayan Eğitim Kurumu vardır.

Somut zorbalığı bile göze alabilen Hukuk Kuramı vardır. (Basından öğrendiğimize göre "kadının sırtından sopa, karnından sıpa eksik olmamalı" diyebilen Eskişehirli yargıcı ve 438. madde benzeri maddeleri unutmuyoruz.)

Eril kültürel yapının temel hücresi aile kurumudur. Kadının üzerine kurulan, kadının (taşırsa) üzerinde yükselebilen bu kurum (kadın dişi kuştur, yuva yapar; erkeğini isterse vezir, izterse rezil eder), kendisi için yaşamsal önemi olan kadını birey olmaktan alıkor.

Kadın *utopya* kurarken, kendini nasıl bu sınırlar içine tutsak edebilir; nasıl "düşlerime haddini kültürüm bildirecek" diyebilir..

Utopyasının utopya olabilmesi için ilk koşul eril kültürel/ideolojik yapının dışına çıkmak/çıkabilmek değil midir..

Asimov'un 'Robotlar'ı ve kapitalist ütopyanın sınırlılığı

Osman Bilge KURUCA

Isaac Asimov, özgün adıyla "Ben Robot"u 1950'de yazdı. "Robotlar" adıyla ülkemizde yayımlanan kitap, Asimov'un bilim kurgu yapıtları arasında en çok dikkati çekenlerden biri. Birçok bilim kurgu yapıtından bir özelliğiyle ayrılıyor. Bilim kurgu kitaplarının çoğu insanlığın sorunlarından hareketle yeni bir sistemi tartışmaya yanaşmıyor. "Robotlar" da ise yaşanılan problemlerin gelecekteki bir çözümü üzerinde duruluyor.

Bu tür romanlardaki gelecek betimlemeleri ve kurgulanan olaylar, günümüzdeki kapitalist sistemin çözümlenmesi için zengin bir olanak sunuyor. Her toplumsal sistemin ve sınıfın ideolojisi, bir gelecek teorisine sahiptir. Gelecek üzerine kurulmuş teoriler tasarımlar ve modeller, o sistemin geleceğe uzanma ve geleceği belirleyebilme gücünü ortaya koyar. Sanıldığının aksine, geleceğe ilişkin hayali tasarımlar, var olan gerçekten hiç de kopuk değildir. Nasıl ki bilinçaltından giderek insanın yaşadığı ama farkedilememiş maddi olaylar ortaya çıkarılıyorsa, sistemin hayallerininin çözümlenmesi de o sistemin çıplak gerçekliğine ulaşabilmenin bir yöntemini oluşturur. Asimov popüler ve çok satan bir bilim kurgu yazarı. Hayal üretiminin geniş kitlelerle ilişkisi Asimov'a sistemin ruhsal şekillenmesinde önemli bir işlev yüklüyor. Aynı zamanda bu hayal üretimi yaşanan süreci açığa çıkarıcı bir özellik taşıyor.

KISA BİR ÖZET

Roman, bir robot psikoloğu olan Dr. Calvin'in anıları üzerine kurulu. 2057 yılında emekli olurken anılarını bir gazeteciye anlatmaya başlar. Anılar, insanlığın robot teknolojisine geçişini, robotlar ve insanlar arasındaki ilişkiyi anlatır ve yeni bir dünya sisteminin robotlar tarafından kurulmasına ve yönetilmesine kadar uzanır. Dr. Calvin bütün bu süreç içinde bağıntıyı sağlayan bir tipleme olarak düşünülmüştür.

Romanı iki ana bölüme ayırabiliriz. Birinci bölüm kendi içinde anlam bütünlüğü olan yedi ayrı hikaye ile işlenir. Bu bölümde, robotların insan hayatına girişi, robot yasasıyla cihazlandırılmaları ve çeşitli durumlarda bu yasayı uygulayabilme yetenekleri irdelenir. Her hikayenin sonunda Dr. Calvin robot psikolojisini çözümleyen bir karakter olarak ortaya çıkar. Robot psikolojisinin alanı, robot davranışının, robot yasasıyla belirlenmiş kusursuz bir mantıkla dengelenip dengelenmediğinin araştırılmasıdır. İkinci bölüm daha kısadır ve yeni bir dünya sisteminin oluşumunu anlatır. Mükemmelleşmiş robotlar dünyanın yönetimine gelerek oluşturdukları güçlü bilgisayar sistemleriyle dünya ekonomisini ve politikasını yönlendirmeye başlarlar. Artık "işsizliğin, üretim artışının ya da mal azalmasının olmadığı" bir düzen kurulmuştur. (s.302)

TEKNOLOJİNİN KUSURSUZ MANTIĞI

1996'dan itibaren geliştirilmeye başlanan robotların beyinlerine üç kural işlenir: "Birinci kural: Bir robot insan yaşantısına asla kast edemeyeceği gibi, etkisiz kalmak yoluyla bile olsa bir insanı, karşı karşıya kaldığı tehlikeyle yapayalnız bırakmaz. İkinci kural: Bir robot birinci kuralla çelişkili olmaması koşuluyla verilen bütün emirleri yerine getirmekle yükümlüdür. Üçüncü kural: Bir robot kendi öz varlığını korumak için birinci ve ikinci kuralla çelişkili olmayan her türlü yola başvurabilir." (s.7) Robotların bu ahlaki koşullanması zaman içinde bütün insanlığı yönetmeleri ve insanın kaderine hükmetmeleri sonucunu doğuracaktır. Dr. Calvin ise robotları insanlarla kıyaslayarak şöyle tanıtmaktadır: "Siz robotlarla çalışmadığınız için onları tanımazsınız. Onların kökeni daha belirgin daha kusursuz... (Robotlar) insandan daha dayanıklı, daha yararlı ve daha fedakar'dır. (s.13)

Gerek robot yasası ve sonuçları gerekse de Dr. Calvin'in bu düşünceleri romanın çıkış noktasını oluşturuyor. Burada iki düşünce öne çıkıyor. Bunlardan birincisi, robotların etkinleşmesinin insan ahlakının zayıflığına bağlanmasıdır. Calvin'in görüşlerindeki "kusursuzluk", "kökenin daha belirgin olması" ile robotlar yüceltilirken insanın varoluşundaki zayıflığa dikkat çekiliyor. Robot beyninin şekillendirilmesi insanın bu kuralları uygulayamayacak kadar kusurlu olmasına dayandırılmıştır. İnsan, "ideal"i tasarlamış ama uygulayabilecek gücü olmadığından yarattığı teknolojide cisimlendirmiştir. Robotlar mekanikleştirilmiş bir ahlaktır. Bu ahlak o kadar etkilidir ki bir süre sonra dünyayı yönetmeye başlayacaktır. Buradan da görülür ki, yasada belirtilmiş mantıksal düzen insanın kurtuluşu ve geleceğinin özüdür.

İkinci nokta robotların mantıksal bir koşullanma içine sokulmasıdır. "Robotların insan yaşamına kastedemeyeceği ve onu tehlikeyle yapayalnız bırakmayacağı!" Bu kural, her yerde hazır olan, insanı tehlikelerden koruyan, iyiyi gösteren bir tanrı fikrini anımsatıyor. Diğer yandan bunun bir koşullanmayla sağlanmış olması ve ilerlemenin buradan çıkması ise insanın eylemi tarafından bozulmayan mutlak bir ahlakın gerekliliğine işaret ediyor.

İnsanın yarattığı robotun insanı yönetmesi, insan emeğinin ürünü olan teknolojiye yabancılaşmanın uç noktasıdır. Bu uç nokta teknolojiye tapınmadır. Asimov "Robotlar"da dinsel bir fanteziyi tekrarlıyor. Avrupa'nın Ortaçağ'dan çıkış döneminin ünlü filozofu Descartes insanı, evreni ve tanrıyı bir makine olarak düşünmüştü. Yeni toplumun Avrupa'da şekillenmesinde endüstrileşmenin oynadığı rol, burjuvazinin her türlü düzeninin ancak makine sistemi ile gerçekleşeceği düşüncesini getiriyordu. Descartes, "evrensel bir makinenin küçük bir çarkı olarak kişisel usun yapabileceği büyük makinenin düşüne ayak uydurmaktır" diyordu.

ABD bu romanın yazıldığı 1950'de, İkinci Dünya Savaşı'ndan büyük bir güç olarak çıkmış, teknolojik üstünlüğünü attığı nükleer bombalarla kanıtlamıştı. Tekelleşmiş tenkolojik gücü ile dünya halklarını boyun eğdirmeye çalışıyordu. Asimov, tam da bu dönemde teknolojiyi kusursuz bir mantıkla donatarak tanrısallaştırıyor. Artık insana düşen görev ona uyum göstermektir. Descartes tanrıyı makine olarak

tasarlamıştı. Asimov ise makineyi tanrılaştırıyor. Asimov'un geleceğe uzanırken ulaştığı nokta, 1744'in düşünce akımlarından başka bir şey değil.

İNSAN ÜTOPYANIN NERESİNDE?

Asimov'un yeni dünyası bir federasyondan oluşuyor. Federasyonun ilk yöneticisi Stephen, Dr. Calvin'in tespitine göre bir robottur. Ancak robotların mükemelleşmiş olması bunun kesin olarak kanıtlanmasını engellemektedir. Bu durum Stephen'in "kendisini moleküllere ayırmasından" sonra da, yeni gelen yöneticilerin robot olabileceğini kuvvetle düşündürtür. Böylece her yerde ve her yönetim kademesinde bulunabilecek ama hiçbir zaman belirlenemeyen ve insanının kaderini çizen bir güç ortaya çıkar. İnsan bu kader aletini belirleyemez, hedef alamaz ve yok edemez. Bu insanın tükendiği noktadır. Esasen romanın başından itibaren insan karakterlerinin karton tiplemeler olarak çizilmesi bu sonuca bir hazırlıktır. Romandaki en önemli karakter Dr. Calvin bile son derece yüzeysel anlatılmıştır. Robotlar yükselirken, insan ise bir çözülüşü yaşar. Dr. Calvin romanın sonunda insanların içinde bulunduğu durumu anlatırken bu teslim oluşa işaret ediyor: "Hiçbir şey bilmiyoruz. Ama o biliyor ve bizi sessizce götürüyor." (s.325)

Dünya Federasyonunun yöneticisi Stephen yeni oluşturulan sistemi şöyle anlatır: "Dünya ekonomisi şimdi kararlı bir denge yapısına sahiptir. Çünkü bilgisayarların kararlarıyla yönetilmektedir. Birinci temel kural koşullanmasının etkisiyle insanlara iyiliklikten başka birşey yapamayacak olan bilgisayarların mantıklı kararlarıyla. Gezegenin genel ekonomisi bireyin çıkarlarıyla içiçe olduğundan, işsizlik, üretim artığı ya da malın azalması gibi sorunlardan kurtulan insanlık, bilgisayarları büyük ölçüde benimsedi. Üretim araçlarının mülkiyeti konusuna gelince, anlamsız bir sözden başka bir şey değildi o sorun artık. Bilgisayarlarca alınan kararlara uygun olarak kullanıldıktan sonra, üretim araçları devletin ya da özel sektörün elinde bulunuyormuş kimi ilgilendirir?" (s.302)

Stephen, Adam Smith ve Karl Marx'ın kuramlarının geçersiz hale geldiğini şöyle belirtir: "Üstün teknik aşamasına varmış olan dünyada iki kuramın da geçerliliği kalmamıştı. İki yöntem bir noktada birleşmişti" (s.301) Asimov yeni dünya tablosunu çizerken, çoğu burjuva düşünüre paralel olarak, teknolojik gelişmenin iki sistemi birleştireceği görüşünden hareket ediyor. Proje de buna bağlı olarak oluşuyor. Merkezi planlama ile üretim planlanıp işsizlik kaldırılırken, bu planlamada insan etkeni sıfırlanıyor. Neye göre, niçin planlama yapılacaktır? Stephen'in ve Dr. Calvin'in görüşlerinde buna açıklık getiriliyor. Eyaletler arasındaki zenginlik yoksulluk çelişkisi devam etmektedir. "Tropik bölge yüzyılların hıncını alırcasına hızlı bir kalkınma içinde. Çoğu kuzeyliler bundan korkuyor". (s.321) Avrupa eyaleti ise Kuzey'e bağımlıdır. (s.314) Bu farklılıklar nedeniyle Stephen şöyle der: "Barışın sürüp gitmesi bilgisayarların görevlerini yerine getirmesine bağlı". (s.302) "Bilgisayar, çatışmaları engelliyor. Bir kişi ya da grubun, salt kendi çıkarlarını, topluma verdiği büyük zararları hesaba katmadan savunması bilgisayar sayesinde önleniyor. Bilgisayarların görevlerini yitirdiği bir ortamda, tekrar eski orman kanunları geçerli olacaktır. Böyle birşey dört bölgenin birbirine düşmesine neden olacaktır." (s.321)

Teknolojide büyük gelişme sağlanmasına rağmen insan hiç değişmemiştir. Uluslararası çelişmelerde de bir değişiklik yoktur. Bilgisayar sistemi adeta bir demir yumruk oluşturarak bu işleyişi düzene sokmaktadır. Dr. Calvin, "belki sorun tam bir şehirleşme ile çözülecek belki de kademeli bir anarşiyle. Hiçbir şey bilmiyoruz." (s.325) derken, bu düzenlenenin savaşlar çıkararak da yapılabileceğini belirtiyor. Asimov'un yeni dünya projesi, insanların üretimdeki gücüne, yaratıcılığına ve özgürlüşmesine dayanmayan bir bakış açısının, merkezi planlama ihtiyacını ne hale soktuğunu gösteriyor. İnsan iradesinin üstünde, insanın yararı için sadece kendi düşünebilen, cezalandırıcı, piyasayı kaldırmayan ama düzenleyen, tekelci bir yönetim.

BİR ÇÖZÜLÜŞÜN FELSEFESİ

Asimov'un gelecek tasarımı, kapitalizmin çıkışsızlığını ve çaresizliğini yansıtıyor. Kapitalizm hem egemenliğini sürdürmek istiyor, hem de kendi çözülüşünü yaşıyor. Şu anda kendisinin hakim olduğu teknolojiye sınırsız bir güç vererek egemenliğine bir gelecek kazandırırken, sınıfının insani değerlere yabancılaşmasını da insanın "kusurlu" olmasına bağlıyor. Böylece kendi yok oluşuna ancak teknolojinin sınırsız erkinde bir anlam kazandırıyor. Aynı zamanda insan yığınları karşısında mutlak bir egemenliğin yolunu açıyor.

Asimov'un gelecek yolculuğunda gide gide varılan yer geçmiş oluyor. İnsanlığın suçlu ve değişmez olduğu ve "kendi kaderini saptama hakkını yitirdiği" şeklindeki dinsel görüşler tekrarlanıyor. Yönetimin, insan iradesinin ve eyleminin dışında oluşması ise ilk çağlardaki kralların kendilerine "tanrının oğlu" diyerek mutlak güce sahip olduklarını iddia etmelerine benziyor.

Dünya Satranç Şampiyonu, yakında bir bilgisayar olacak!

Kaan ASLAN

Bilgisayarların satrançtaki geleceğinin ilk kez Karpov-Korcnoi maçları sırasında ciddi bir biçimde tartışılmaya başlandığını söyleyebiliriz. O zamanlar Korcnoi'un bilgisayar kullandığı yolundaki duyumlar çok değişik yorumları da beraberinde getirmişti. Karpov da, bilgisayarların oyun düzeyi hakkında sorulan bir soruyu şöyle yanıtlamıştı: "Ben de bazen bilgisayarla çalışıyorum; ancak bilgisayarlar henüz biz büyük ustaları tehdit edebilecek düzeyde değiller. Mutlaka, gün gelecek bizleri de yenecekler. Fakat bizim yarışmalarımız yine devam edecek. Koşu yarışları, otomobil icat edilmeden önce de yapılıyordu, şimdi de yapılıyor, değil mi?"

Ne olursa olsun. Satranç ustaları bilgisayarların kendilerine rakip olabilecekleri fikrini -Karpov'un aksine- yeterince ciddi bulmadılar. Çünkü satranç ustalarının çoğu şöyle düşünüyordu:

"Satranç sadece bir hesap işi değildir. İnsana özgü yeteneklerin belirleyici rolü vardır. Bu yeteneklerin bilgisayarlar tarafından taklit edilmesi yakın bir gelecek için mümkün gözükmediğine göre, bilgisayarlar bizlere rakip olamazlar."

Nitekim eski donanımlar ile çalışan programlar da zayıf oyunları ile bu kanıyı güçlendirmişlerdir (Bu arada satranç programlarının yapay zeka konusunda çalışan programcılar için bir prototip oluşturduğunu söyleyelim).

BİLGİSAYAR İLE SATRANÇ USTASININ FARKI

Ancak, donanımların gittikçe hızlanması ve yazılım tekniklerinin de gelişmesi ile bilgisayarlar bugün artık büyük ustalara kafa tutabilecek düzeye eriştiler. Burada bilgisayar demekle özel olarak tasarlanmış bir mimariden bahsetmiyoruz. Evlerimizde, işyerlerimizde kullandığımız bilgisayarların üst modelleri (80 x 86 tabanlı bilgisayarların) iyi bir programla "büyük usta" gibi oynayabilir.

Acaba, iyi bir bilgisayar programı ile bir satranç ustasını ayıran temel farklar nelerdir?

1) Satranç programlarının çoğunda Shannon algoritması kullanılmaktadır. Bu algoritmaya göre bilgisayarlar, belli bir süre içinde bulabildikleri en iyi hamleyi oynarlar. Bir hamleye karar vermeden önce, ondan daha kötü olan (belki satranç ustalarının düşünmeye dahi gerek duymadıkları) pek çok hamleyi de gözden geçirmek zorundadırlar.

Oysa satranç ustaları yalnızca en iyi olasılıklar üzerinde yoğunlaşabilirler. Satranç ustaları iyi hamleleri adeta koklarlar; karmaşık durumlarla karşılaştıklarında doğru hamlenin nerede gizlendiğini kestirebilirler. Taşların konumları sanki onlara bir şeyler fısıldamaktadır. Gerektiğinde bilgisayarlar gibi hesaplara girseler de, yaptıkları yalnızca hesaplama değildir. Zekanın en önemli bileşeni olan "sezgi" de işin içine girer. Bilimsel bir kavram olan sezginin işlevini 5 dakikalık yıldırım partilerinde gözleyebilirsiniz. Birkaç saniyede bulunan kuvvetli hamleler salt bir hesaplamanın ürünü olamazlar!

Düne kadar satrançtaki olasılıkların çok fazla, bilgisayarların ise göreli yavaş olması bilgisayarların satranç ustalarını asla yenemeyecekleri biçiminde yorumlara neden oluyordu. Ancak bilgisayar donanımlarının büyük bir ivmeyle hızlanması sonucunda, bugün durum değişmektedir. Örneğin Fritz-3 isimli PC programı INTEL, düzenlenen bir yıldırım turnuvasında Kasparov'u yenerek birinci olmuştur (Donanım olarak 80 x 86 ailesinin en son üyesi olan PENTIUM mimarisi kullanılmıştır).

2) Bilgisayar programları taradıkları varyasyonlara birer puan vererek onları birbirleriyle kıyaslarlar. Yargıda bulunmaları için taşların konumlarını birer sayısal değere indirgemek zorundadırlar. Oysa satranç ustaları, değerlendirmelerini yalnızca aritmetik düzeyde yapmazlar. Geçmiş deneyimleri, bilgi ve becerileri, hatta duyguları karar sürecinde etkili olur. Taşların konumlarından tek tek puanlar çıkararak bunları toplamak yerine pozisyonları bir bütün olarak algılayarak kıyaslayabilirler.

3) Satranç ustaları da hesaplama yapmak durumundadır. Yaptıkları hesaplamalarda bilgisayarınki kadar kesin ve objektif olamazlar. Örneğin kimi zaman duygularına kapılırlar, zafer sarhoşluğu içinde yanlış oynarlar ve kaybederler. Kimi zaman da rakiplerini küçümseyerek gerekli özeni göstermeyebilirler. Satranç bir kişilik savaşımıdır. "Bir turnuva oyununda insanı insan yapan ne varsa sınavdan geçer" derler. Özetle, eğer söz konusu olan hesaplama ise, bunu bilgisayarların çok daha hızlı ve nesnel yapabildiklerini söyleyebiliriz.

Gözüken o ki, birkaç yıl içinde bilgisayarlar dünya satranç şampiyonluğunu bir daha geri vermemek üzere insanların elinden alacaklar. Biz de o zaman kuvvetli oyuncu aramaktan kurtulacağız. Kasparov'un nerede hatalı oynadığını bilgisayarımızdan öğreneceğiz. Bu günler çok yakın, bizden söylemesi...

Bu ay sizlere 2 tane kombinezon ve 1 mat problemi. Fakat sakın bilgisayar kullanmayın!

PLATNIK - GELLER (1980)

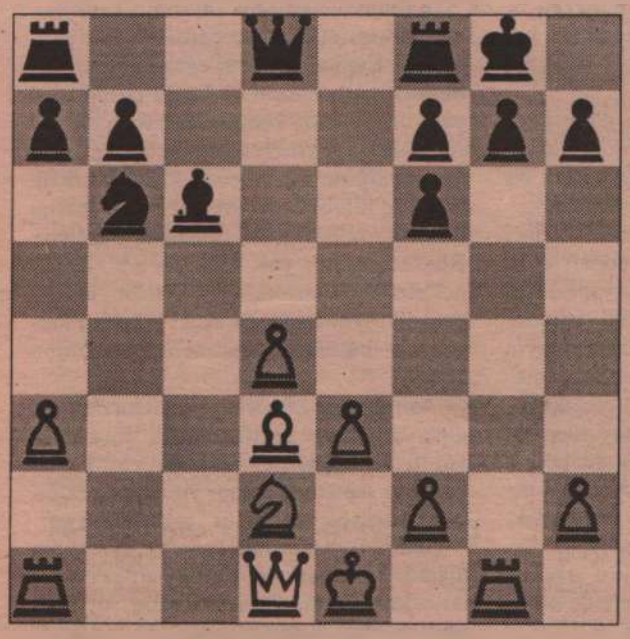

Beyaz oynar kazanır

TRIANDAFYLLIDIS - VLAHOS (1980)

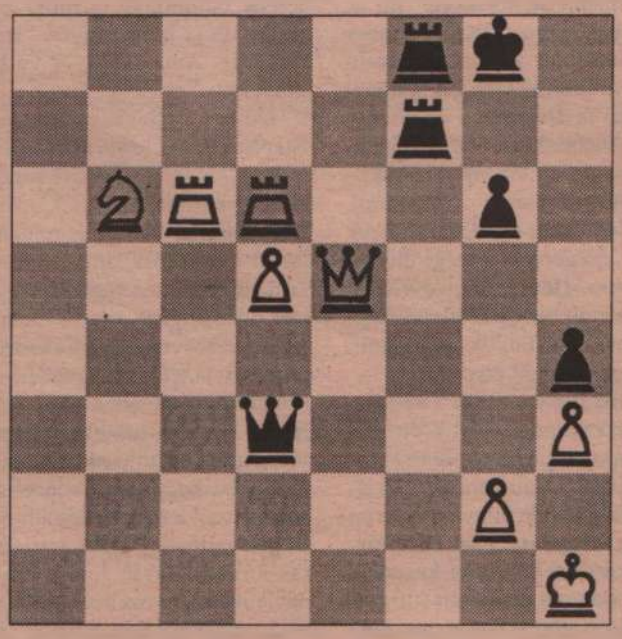

Siyah oynar kazanır

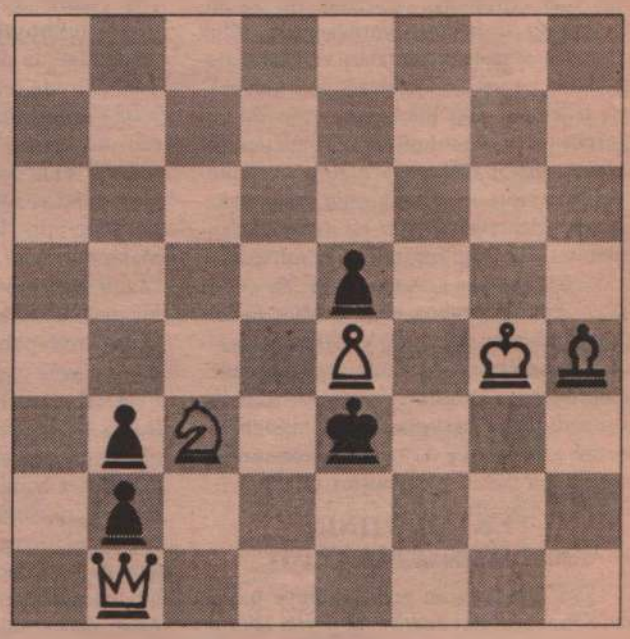

Üç hamlede mat

Bulmaca 31

Ödüllü Sözcük Bulmacası

(Hazırlayan: Levent Uluçer)

Bu sayıdan itibaren bulmaca sayfası açıyoruz. Her ay yayınlayacağımız ve ilginç bulacağınızı umduğumuz ödüllü sütun sözcük bulmacamızın bir örneğini ve kurallarını aşağıda sunuyoruz.

1) NİO: İğneada'nın Osmanlı fethinden önceki adı (Kaynak: Resimli Osmanlı Tarihi Ans., İskit Yay. Cilt:4 s.222). PUAN: 16

2) ZEDUNG: Mao Zedung. PUAN: 43

3) WATERLOO: Napolyon'un İngilizler ve Prusyalılara karşı kaybettiği savaş. PUAN: 50

4) U.S.A.: John Dos Passos'un üçleme romanı. PUAN: 16

5) U.S.A.: ABD'nin plakası. PUAN:16

6) OYUNLARLA: Oyunlarla Yaşayanlar, Oğuz Atay'ın ünlü yapıtı. PUAN: 58

7) FALCI: Fal bakarak geçimini sağlayan. PUAN: 36

GENEL TOPLAM: 16+43+50+16+16+58+36=235

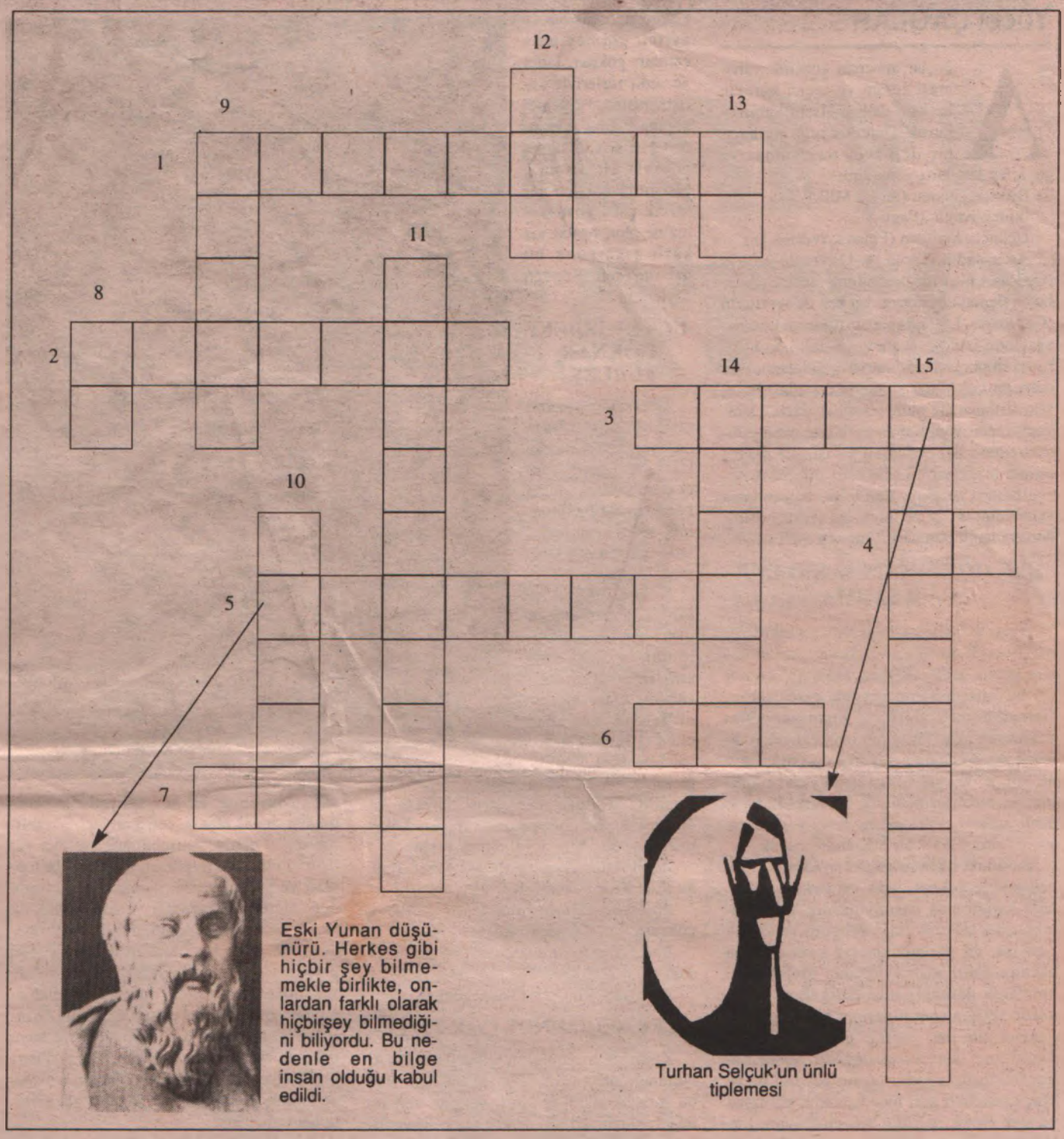

Eski Yunan düşünürü. Herkes gibi hiçbir şey bilmemekle birlikte, onlardan farklı olarak hiçbirşey bilmediğini biliyordu. Bu nedenle en bilge insan olduğu kabul edildi.

Turhan Selçuk'un ünlü tiplemesi

KURALLAR

1) Yukarıda bulmacamızın bir örneği vardır.

2) Her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcüğü kullanarak, genel toplamda en fazla sayıya ulaşabilmektir. Harflerin puanlandırılmasında hemen hemen göreceli ve rastlantısal ölçüt kullanılmıştır.

a) A, E, O, Ö = 3
b) I, İ, U, Ü = 8
c) K, P, S, T = 5
d) Ç, F, H, Ş = 7
e) B, D, M, N = 5
f) C, L, R, Y, Z = 9
g) G, Ğ, J, V = 13
h) Q, W, X = 15

3) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir.

4) Sözcük anlamı olan her sözcük kullanılabilir.

5) Sözcükler anlamlı olduğu sürece ek olabilir (Örneğimizde: FALCI).

6) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır (Örneğimizde: USA).

7) İlk önce ok ile gösterilmiş, fotoğraflı soru ya da sorular doğru olarak yapılmalıdır. Tersi durumdaki yanıtlar değerlendirilmeyecektir.

8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları (USA) tümü ya da bölünerek (OYUNLARLA, YAŞAYANLAR) kullanılabilir.

9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir.

10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa, kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası ayraç içinde belirtilmelidir (Ör: NİO).

11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir (Ör: ZEDUNG, ZEDONG). Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan getiren sözcük kullanmak elbette sizin yararınızadır (ZEDONG: 33, ZEDUNG: 38).

12) Sütunlar ve sütun yerleştirilmesi rastlantısal seçilmiştir.

13) Yanıtınızın her ayın 23'üne kadar elimize ulaşmış olması gerekmektedir.

14) En çok toplam puan alan okurumuzun bulmacası yayımlanacaktır.

15) Bulmacadaki her madde ya da kural okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz.

Sıralamada birinci, ikinci ve üçüncü olan okurlarımız 1 yıllık Bilim ve Ütopya aboneliği kazanacaktır. Lütfen yanıtlarınızı ayrı bir kağıda, örnekte görüldüğü gibi yazarak ve puanlamanızı kendiniz vererek, "Bilim ve Ütopya Ödüllü Sözcük Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul" adresine postalayınız (Yanıtlarınızı fakslayabilirsiniz).

Ödüllü Matematik Bulmacası

Bilinmeyen basamakları bulun

Bu ayki ödüllü matematik bulmacımızın yaratıcısı Minoru Akiyama.

Yandaki çarpma işlemini görüyorsunuz. Her bir *'ın değeri en az 5 olduğuna göre, çarpma işleminin bilinmeyen basamaklarını bulabilir misiniz?

Bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımız içinden kurayla belirleyeceğimiz 3 kişiyi Bilim ve Ütopya'ya 1 yıllık abone yapacağız. Yanıtların ayın 25'ine kadar elimize ulaşması gerekiyor. Yanıtlarınızı "Ödüllü Matematik Bulmacası, Yol sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5 Mecidiyeköy/İstanbul" adresine postalayabilir veya dergi merkezimize fakslayabilirsiniz.

Kolay gelsin...

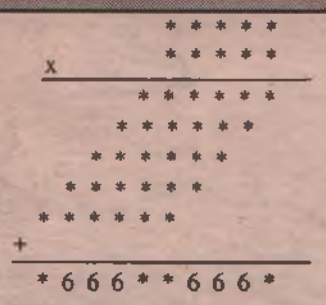

Aristokrat bir ağaç türü: Göknar

Yücel ÇAĞLAR

Ağaçlar arasında güzellik yarışması açsam ve seçici kurulun başkanı da ben olsam, sanırım, kurulun öteki üyelerine karşı hiç de hakça davranmaz ve şöyle bir sıralama yapardım:

Birinci: Göknar (Abies Mill.)
İkinci: Kayın (Fagus)
Üçüncü: Sarıçam (Pinus sylvestris L.)

Ama, ladin (Picea A. Dietr) ile sedirin (Cedrus Link) ilk üçe girememesine kızar, bu sıralamayı beşlerim. Bu kez de servilerin (Cupressus L.), meşelerin (Quecus), akçaağaçların (Acer), huşların (Betula), ardıçların (Juniperus L.), çınarların (Platanus) ve daha bir çok türün sıralama dışında kalmasına katlanamaz olur, yirmilik, yüzlük sıralandırmalar yaparım ve bu böyle gider. Düşünüyorum da; neden bir yarışmada herkes birinci olamıyor ki... En iyisi mi, bu söyleşiyi burada keselim: Ben böyle bir sıralama yapmadım ve siz de böyle bir seçmeye/sıralamaya tanık olmadınız; tamam mı?

HER GÖRDÜĞÜN SAKALLIYI ÇAM SANMA

Ağaç türleriyle tanışmamızı sürdürüyoruz. Sürekli olarak çamlarla karıştırılan türlere geldik artık: Göknar, ladin ve sedirler (*) bu karıştırmanın başında gelen türler. Gerçekte yurttaşlarımız, kışın yaprağını dökmeyen ağaç türlerinin hemen hemen tümüne "çam" deyip geçiyor. Değil oysa, Aynı "sülale"den geliyorlar ama öylesine farklılar ki birbirlerinden ve bu farklılıklar o denli açık ki... Yakından, deyiş yerindeyse şöyle "alıcı gözle" bir baksanız yetecek.

Bu arada değinip geçerken kısa da olsa belirteyim; göknar, ladin ve sedirleri çamlarla karıştırmak istemiyorsanız, ibre yapraklarına, gövdelerinin rengine ve kabuk yapısına, dış görünümüne ve kozalaklarına bakınız. Belli başlı ayırdedici özelliklerini buralarda görebilirsiniz. Sözgelimi; ülkemizde yetişen çam türlerinin hiçbirinin, sarıçamın bile ibre yaprağı göknar, ladin ya da sedirinki denli küçük değildir. Sonra; halepçamı dışında hiçbir çamın gövdesi bu üç ağaç cinsininki gibi ince kabuklu, pürüzsüz ve açık renkli değildir. Kozalaklarının birbirleriyle karıştılabilmesi ise gerçekten de olanaksız. Eh, bunca ayrımı görmeyip de çamları göknar, ladin ve sedir türleriyle karıştırırsanız, "kıyamet kopmaz" ama, içlerinden biri sizi tersleyebilir (!). Hem sonra, karıştırmamak için birazcık çaba gösterseniz ne olur; bence, siz kârlı çıkarsınız bu özeninizden. Benden söylemesi.

ÜLKEMİZDEKİ GÖKNAR TÜRLERİ

İsterseniz sözünü ettiğim karışıklığın başoyuncusuyla; çoğu kişi tarafından da "noel çamı" olarak anılan göknarlarla başlayalım; sedirler ve ladinlerle daha sonra tanışırız. (**)

Göknarlar (Abies Mill.) da çamlar gibi *gymnospermae* altbölümünün *Coniferea* sınıfının en önemli sülalesi olan *Pinaceae*'lardan bir ağaç cinsi. Ülkemizin doğal ağaç türü çeşitliliği yönünden bir başka varsıllığı. Yalnız göknarların dünyada 35-40 türünün bulunduğu öne sürüyor. Ülkemizde ise dört türü doğal olarak yetişiyor:

Abies nordmanniana (Stev.) Mattf. (Doğu Karadeniz göknarı; Kafkas göknarı)

Abies bornmülleriana Mattf. (Uludağ göknarı; Batı Karadeniz göknarı)

Abies equi-trojani Aschers et Sint. (Kazdağı göknarı)

Abies cilicica Carr. (Toros göknarı)

YER SEÇİMİNDE ÇOK TİTİZ

Kimi bilimadamlarına göre iki türü (A. bornmülleriana ve A. cilicica) endemik olan bu "aristokrat" ağaç cinsi, yetişme yeri istekleri yönünden son derece seçicidir ve ülkemizdeki türleri için bir genelleme yaparak söylüyorum; bir türünün yetiştiği yerde ötekisi doğal olarak yetişemiyor. Sözgelimi; doğal olarak yetişebilmesi ve/veya yetiştirilebilmesi için görece olarak derin topraklı ve yüksek nemli, temiz havalı, donlu dönemlerin yaşanmadığı ve en azından ilk çağlarında gölgeli ortamlar istiyor. Bu nedenle de, özellikle hava kirliliğinin yoğun olduğu yörelerdeki parklarda, bahçelerde yetiştirmeye kalkışmak, sözcüğün tam anlamıyla "abesle iştigal etmek"tir: Belki "canlı" kalır ama, o artık, görünümüyle ve boyu posuyla "düşkün" bir aristokrattır. Tanrı hiçbir ağaç türünü, uygun olmayan yetişme yerlerinde yetiştirilmeye çalışılan göknarlara benzetmesin...

Yetişme yeri istekleri yönünden son derece titiz olan göknar türlerinin Türkiye yüzeyine dağılımları da doğal olarak son derece farklı ve bu durum haritamızda da görülüyor.

GÖKNARA ÖNEM VERMEMİŞİZ

Göknarlar, ülkemizde, çoğunlukla başka ağaç türleriyle; söz gelimi doğu kayını (Fagus orientalis), sarıçam (P. sylvestris L.) ve karaçam (P. nigra Arnold), toros sediri (C. libani A. Rich) karışık koru ormanları oluşturuyor. Ancak, yaklaşık 180 bin hektar da katışıksız göknar ormanımız var. Kaynaklara bakarsanız, eskiden çok daha geniş alanları kaplıyormuş göknar ağacı ormanları. Ama, odununun son derece kolay işlenebilir ve reçinesiz olması yapı keresteliği ve kâğıt sanayiinin başlıca hammaddesi olarak önemini, dolayısıyla da tüketimini artırmıştır. Söylencelere göre ünlü Truva Atı'nın yapımında da kullanılan göknar ağacının odunu bu önemini günümüze değin artırarak sürdürmüştür, ama, Türkiye ormancıları bu gerçeği çok geç kavramış ve orman yetiştirme çalışmalarında göknar türlerine, yakın zamanlara değin hemen hemen hiç yer vermemiştir. Öte yandan, bu cinsin oluşturduğu ormanların doğal yöntemlerle yenilenmesi çalışmalarında da yeterince başarılı olunamayınca, karışık ve katışıksız göknar ağacı ormanları giderek azalmıştır. Şimdilerdeyse, kazdağı göknarının (A. equi-tojani Aschers. et Sint.) korunması çabalarına girildiğini öğreniyor ve seviniyoruz.

GÖKNAR TÜRLERİNİN ORTAK ÖZELLİKLERİ

Ülkemizde doğal olarak yetişen göknar türlerinin ayırdedici özelliklerinin başlıcalarını topluca vereceğim. Ama, önce göknar ağacı türlerinin ortak özelliklerini kısaca belirteyim: Bir kez tüm türlerinin ibre yaprakları, benzetme yerindeyse "fırıncı küreği" gibi yassıdır; enine kesitleri elips biçimlidir ve tümünün alt yüzünde iki sıra açık gri renkte "stoma" çizgisi bulunur; sürgün üzerinde tarak gibi dizilmiştir. Gövdeler tüm türlerde açık gri renklidir ve düzgündür; dallar sık ama kalın dallı değildir. Dış görünümü, özellikle genç yaşlarda piramit biçimindedir. Dişi kozalaklar silindir görünümlüdür ve döllenme olduktan sonra, ladin cinsinden farklı olarak kozalak pulları dağılır ve pulsuz kozalak ekseni dikliğini korur. Göknar türlerinin ayırdedici özelliklerini ise çizelgede veriyorum.

Göknarları, "alıcı gözle bakıp" bir tanısanız, inanıyorum ki bir göknar ağacı tutkunu da siz olacaksınız. İsterseniz bir deneyin ve yolunuz, sözgelimi Uludağ, Abant, Yedigöller tarafına ya da Toroslar'a düşerse; "*Heeey; Ben buradayım, burada*" diye size seslenen göknarlara, şöyle alıcı gözle bir bakın bakalım; kesinlikle pişman olmayacaksınız.

Ha, bu bağlamda bir şey daha söyleyeyim: Göknarları bir kez tanıdıktan sonra, ormancılarımızı, kolaylıkla göknar da yetiştirebilecekleri ortamlarda dirençle karaçam, sarıçam ya da sedir ormanı yetiştirmeye zorlayan ormancılık politikalarına saygılarınızı (!) sunmadan da edemeyeceksiniz, bilesiniz.

(*) Aman Prof. Dr. Adil Güner Hoca duymasın: Çünkü o sedire "sedir" denmesine "fena halde" kızıyor ve halkımızın verdiği adın, "katran ağacı"nın kullanılmasını istiyor inatla.

(**) Gördünüz mü, yine göknarlarla başladık işe. Neden acaba? yaklaştırın kulağınızı şöyle, söyleyeyim, ama, kimselere söz etmeyeceksiniz, tamam mı? Göknar bir başka; o tam bir "aristokrat"!